

Філаматы

**Бюлетэнь
Рэспубліканскага
грамадскага
аб'яднання
«Таварыства
аматараў
ведаў (філаматаў)»**

**№ 3(6)
2003**

Паважаны чытач!

Галоўны рэдактар Юрый Хадька

Таварыства аматараў ведаў (філаматаў) выказвае падзяку Праграме малых праектаў Амбасады Каралеўства Нідэрланды за дапамогу ў выданні матэрыялаў для сяброў Таварыства і выпускнікоў Народнага ўніверсітэта.

Гэты нумар адкрываецца вельмі грунтоўным артыкулам В. Голубева – былога сакратара камісіі па міжнародных дачыненнях ВС 12-га склікання. Ён разглядае актуальныя пытанні беларуска-расейскіх дачыненняў з розных бакоў. Штуршком да гэтага паслужыла запрашэнне маскоўскім Саветам па знешняй і абароннай палітыцы дэлегацыі ПБНФ “Адраджэньне” для дыскусіі па перспектывах узаемадзеяння дзвюх краінаў на шляху ў Еўропу. Аўтар, які быў удзельнікам гэтых дыскусіяў 22 жніўня 2003 г., разглядае беларуска-расійскія дачыненні ў гістарычнай перспектыве і прыходзіць да высновы, што яны будуць заўсёды заставацца найважнейшым пытаннем для суверэннай Беларусі. Вельмі характэрна, што ён дае высокую адзнаку Віскулёўскім пагадненням, як найважнейшаму кроку да аднаўлення беларускай незалежнасці. Аналізуючы статыстычныя дадзеныя па стаўленьні насельніцтва да магчымага ўз’ядняння з Расіяй, аўтар адзначае няўхільны рост прыхільнікаў беларускага суверэнітэту.

Да заўваг, якія неабходна зрабіць, належыць наступнае. Пералічваючы сапраўды ўражлівы шэраг вайсковых сутычак ВКЛ і Рэчы Паспалітай з Маскоўскай дзяржавай, нельга забываць пра канфлікты, спракаваныя беларускім бокам. Гэта ваенныя паходы ў час “смуты” і г. зв. Смаленская вайна 1632–1634 г. Ня трэба забываць таксама асаджэнне радыяцыйных хмараў у 1986 г. па загадзе з Масквы на тэрыторыі Магілёўскай і Гомельскай вобласцяў лётчыкамі гомельскага авіятраду.

У астатнім гэты артыкул вельмі карысны для ўсіх, хто цікавіцца станам беларуска-расійскіх адносінаў.

Артыкул Ю. Хадькі прысвечаны нашай недалёкай гісторыі. На падставе статыстычных дадзеных пачатку 80-х гадоў мінулага стагоддзя ён абвяргае міт пра квітнеючую савецкую Беларусь. Па колькасці спецыялістаў высокай кваліфікацыі, якія працавалі ў народнай гаспадарцы, па колькасці студэнтаў ВНУ і лекараў у адносным вымярэнні Беларусь займала адно з самых апошніх месцаў сярод саюзных рэспублік. Гэтыя дадзеныя кожны можа знайсці ў савецкіх энцыклапедыях. Яны сьведчаць аб небяспецы інтэграцыі з былой метраполіяй.

© Таварыства аматараў ведаў (філаматаў), 2003

Два наступныя артыкулы В. Чарнова і В. Бабровіча прысвечаныя грунтоўнаму аналізу палітыцы сучаснага ўрада па стварэнні дзяржаўнай ідэалогіі. В. Чарноў крытычна разбірае супярэчлівыя тэзісы, выкладзеныя ў вядомай ідэалагічнай прамове А. Лукашэнкі. В. Бабровіч, наадварот, згаджаючыся з мэтазгоднасцю пастаўленай праблемы, аналізуе магчымыя варыянты яе вырашэння.

Апошні артыкул напісаны экс-віцэміністрам замежных справаў, лідэрам незарэгістраванай Хартіі-97 А. Саньнікавым. Ён аналізуе супадзеньне рысаў, уласцівых для сённяшняга палітычнага рэжыму Беларусі, і рысаў характэрных для тыповых таталітарных палітычных сістэмаў. Адрэзным істотным адрозненнем зьяўляецца адсутнасць у Беларусі адзінай пануючай партыі. Яе функцыі выконвае ў нас прэзідэнцкая “вертыкаль”. Існуючыя палітычныя партыі выціснутыя з палітычнага поля і абмежаваныя да такой ступені, якая не дазваляе ім адыгрываць заўважную ролю ў палітычных падзеях. Шлях да дэмакратызацыі краіны аўтар бачыць ў выкарыстанні мэтадаў негвалтоўнага супраціву.

Беларуска-расійскія адносіны: гістарычны вопыт і новыя падыходы

Новыя падыходы Расіі. Апошнім часам расійскі бок пачаў праяўляць значную зацікаўленасць у тым, як бачаць перспектыву беларуска-расійскіх дачыненняў не толькі цяперашнія беларускія ўлады, а таксама прадстаўнікі розных палітычных партый, грамадскіх арганізацый, незалежныя аналітыкі і эксперты, якія займаюцца пытаннімі двухбаковых адносін. Яскравым прыкладам гэтага з’яўляецца правядзенне летам 2003 г. у Маскве шэрага канферэнцыяў, прысвечаных разгляду ўнутрыпалітычнай сітуацыі ў Расіі і Беларусі і аналізу развіцця беларуска-расійскіх адносін ў святле еўрапейскай інтэграцыі. Арганізатарам гэтых канферэнцый выступіў расійскі Савет па знешняй і абароннай палітыцы ў асобах Вячаслава Ніканава, прэзідэнта фонду “Палітыка”, і Сяргея Караганава, намесніка дырэктара Інстытута Еўропы Расійскай акадэміі навук*.

Для дэмакратычных сілаў Беларусі выдаўся выдатны шанец скарыстацца з гэтай нагоды для аднаўлення амаль страчаных пасля 1994 г. кантактаў з расійскай палітычнай элітай. Справа ў тым, што якраз у той час “галоўным кантакцёрам” з Расіяй самааб’явіўся А. Лукашэнка, а ўсе, хто знаходзіўся ў апазіцыі да яго палітычнай лініі, аўтаматычна былі пераведзены (у тым ліку і ў Расіі) у разрад праціўнікаў “беларуска-расійскага збліжэння”. Такая думка ў Беларусі свядома фармулявалася і прапагандавалася ўладамі, а ў Расіі сапраўды верылі ў шчырага інтэгратора Лукашэнку, а яго апаненты ўспрымаліся ўвогуле як праціўнікі любых беларуска-расійскіх кантактаў. Ёсць выразныя прыкметы таго, што Расія апошнім часам пачала адыходзіць ад такога разумення расійска-беларускага супрацоўніцтва, калі палітыку вызначае воля, а то і проста настрой аднаго чалавека. Больш за тое, з расійскага боку паступіў сігнал разумення ўнутрыбеларускіх праблем (гл. назву канферэнцыі) і таго, што дыялог можа весціся з рознымі прадстаўнікамі беларускага грамадства.

* Гл. “Россия: новый взгляд” // Свободные новости плюс, 10–24 июля 2003 г.

Менавіта ў сувязі з гэтымі параўнальна новымі падыходамі расійскага боку як да ўнутрыпалітычнай сітуацыі ў Беларусі, так і да двухбаковых кантактаў мы паспрабавалі прааналізаваць гісторыю беларуска-расійскіх адносін, зрабіўшы асноўны акцэнт на падзеі апошняга дзесяцігоддзя мінулага стагоддзя і паспрабаваўшы разгледзець магчымыя варыянты двухбаковых кантактаў у будучым. Разам з тым, на пачатку гэтага артыкула мы лічым неабходным адзначыць, што ўласныя меркаванні аўтара па гэтаму пытанню з цягам часу мяняліся, і таму гэты тэкст з'яўляецца, у першую чаргу, і спробай гістарычнага аналізу, і сучасным аўтарскім бачаннем перспектываў адносін нашай краіны з суседняй Расіяй.

Атрымалася так, што многае з таго, што мы сёння маем і дрэннага, і добрага ва ўнутраным і знешнім жыцці краіны, тым ці іншым чынам звязана і звязана з палітыкай усходняй суседкі ў дачыненні да Беларусі. Магчыма, менавіта ў сувязі з гэтым у асяроддзі беларускіх дэмакратаў лічыцца “правіламі добрага тону” пакрытыкаваць (а то і абвінаваціць) Расію за тую праблему, якія мы маем у сваёй краіне. Крытыка гэтая бывае і справядлівая, і не зусім. Галоўнае, чаго, на наш погляд, не хапае ў такім “дыялогу” з беларускага боку, дык гэта дакладна сфармуляванага і выказанага разумення таго, чаго мы хочам ці чакаем ад цяперашняй Расіі. Разам з тым, зразумела, што, толькі выклаўшы свае пажаданні, патрабаванні, спадзяванні і нават крытыку паводзінаў супрацьлеглага боку, можна спадзявацца на рэакцыю ў адказ, на пачатак дыялогу.

Расія і беларускія дэмакраты. Выразна відаць, што з 1990-х гадоў да сённяшняга дня дэмакратычныя сілы Беларусі ніяк не могуць вызначыцца ў сваіх адносінах (ці прэтэнзіях) да ўсходняга суседа. Адбываецца цікавая сітуацыя – дэмакраты-незалежнікі рэзка крытыкуюць Расію, прыпамінаючы ёй усе нашыя крыўды і страты і, па сутнасці, не прапануюць нічога стваральнага ў беларуска-расійскіх дачыненнях. Кансерватыўныя ж сілы, пачынаючы з В. Кебіча да А. Лукашэнкі, толькі і гавораць пра “аб’яднанні-ўз’яднанні”, ці хоць бы пра ўзаемаадносіны на ўзроўні рэгіёнаў, а то і дзяржаваў, імкнучыся пры гэтым хоць што-небудзь выпрасіць у Расіі. Тут неабходна ўлічваць тое, што ўладам Расіі па розных прычынах, у тым ліку і для задавальнення патрабаванняў па-імперску настроенай часткі грамадства, неабходны пастаянны дыялог з Беларуссю, якая лічыцца самым “слабым звяном” сярод постсавецкіх рэспублік. Значная частка расійскіх палітыкаў, незалежна ад партыйнай прыналежнасці, амаль не хавае таго, што

хацела б калі не далучыць Беларусь да сваёй краіны, то хоць бы стварыць у вачах уласнага электарату карціну даўно жаданай перамогі на знешнепалітычным фронце. Не сакрэт, што расійскае грамадства ўспрымае як прыкметы слабасці сваёй краіны і распад СССР, і падзеі ў Чэчні, і дзеянні ЗША ў Афганістане і Іраку... Таму любыя, нават самыя неверагодныя і авантурныя заявы пра пашырэнне і паляпшэнне беларуска-расійскіх дачыненняў заўсёды знаходзяць прыхільнікаў сярод простаі публікі і адкрытую падтрымку сярод пэўных груп расійскіх палітычных і эканамічных эліт. Дэмакраты ж пакуль не прапануюць Расіі нічога рэальнага, што магло б яе зацікавіць, стаць прадметам абмеркавання, пра што можна было б гаварыць і спрачацца. Натуральна, што нічога станоўчага яны не атрымліваюць у адказ. Разам з тым, добра вядома, што палітыка і дыпламатыя – гэта якраз уменне шукаць прыхільнікаў, здабываць карысць нават з проігрышнай на першы погляд сітуацыі.

Як паказваюць апошнія падзеі, цяперашнія беларускія ўлады таксама не маюць дакладнай стратэгіі адносін з Расіяй. Хоць на самым высокім узроўні вельмі многа гаворыцца аб тым, што Беларусь мае збалансаваную канцэпцыю знешнепалітычнага развіцця, мы бачым толькі хістанні, прычым не столькі ў палітыцы дзяржавы, колькі ў паводзінах аднаго асобна ўзятага чалавек, які прыватызаваў і знешнюю палітыку, і кантакты з Расіяй. Пасля незалежнасці рыторыкі ўнутры краіны пры любой пагрозе яму асабіста гэты чалавек у прысутнасці любога больш-менш значнага расійскага чыноўніка палюхаецца і завучана паўтарае, што Беларусь “цвёрда ідзе сваім незалежным курсам – курсам на яднанне з Расіяй”. Сёння, пабачыўшы рэальныя вынікі заключэння розных садружнасцяў і саюзаў, мы можам адкрыта канстатаваць, што такая палітыка, заснаваная на адмове ад уласнай дзяржаўнасці, не можа быць карыснай і стваральнай.

Беларускі народны фронт і Расія. Разам з тым, рызыкаем сцвярджаць, што і падыходы да беларуска-расійскіх адносін, якія склаліся ў дэмакратычным крыле беларускага грамадства, сёння таксама не з’яўляюцца для нашай дзяржавы адназначна карыснымі і стваральнымі. Больш за тое, не з’яўляецца станоўчым, што тая падыходы да адносін з усходнім суседам, якія выказваў у першай палове 1990-х гадоў Беларускі народны фронт, амаль без зменаў выкарыстоўваюцца і сёння многімі партыямі дэмакратычнага накірунку. Аднак ёсць важкія падставы сцвярджаць, што палітыка БНФ у гэтым пытанні, верагодней за усё, была не зусім правільнай (і адназначна

нявыйгрышнай, як ужо паказвае практыка), калі не памылковай. І хоць цяперашняе кіраўніцтва БНФ пайшло на выказванне згоды на магчымы дыялог з расійскімі палітыкамі, усё ж вялікіх адыходаў ад пазіцыі, выкладзенай у вядомым артыкуле Зянона Пазьняка “О русском империализме”, на наш погляд, не назіраецца і зараз. Па меншай меры, палітычных заяваў аб нейкай радыкальнай карэкцыі знешнепалітычнага курса гэтай арганізацыі зроблена не было, хоць ў новай рэдакцыі праграмы БНФ Расія ўсведамляецца ў якасці перспектыўнага партнёра, з якім можна і неабходна развіваць узаемавыгадныя адносіны.

Мы свядома столькі месца адвялі пад размову пра палітыку Беларускага народнага фронту ў дачыненні да Расіі, таму што пункт погляду гэтай арганізацыі як на ўнутрыбеларускія падзеі, так і на знешнія вельмі часта ўспрымаецца як агульная думка ўсёй беларускай апазіцыі. Па-за межамі Беларусі гэтая тэндэнцыя прасочваецца яшчэ больш выразна. Адсюль вынікае, што БНФ проста абавязаны дзейнічаць і выказвацца так, каб мець вобраз канструктыўнай сілы, у тым ліку зрабіць усё, каб так успрымацца на ўсходнім вектары беларускай палітыкі. Трэба разумець, што спалены групай палітычных хуліганаў (без усялякай на тое прычыны) расійскі сцяг пад час любой акцыі дэмакратычных сілаў, праведзенай пад бел-чырвона-белай сімволікай, заўсёды будзе аб’ектыўна ўспрымацца назіральнікамі як недружалюбная акцыя менавіта з боку БНФ. І гэта трэба ўлічваць. Апроч таго, любы беларус можа паспрабаваць уявіць свае адчуванні, калі б тое ж самае нехта (палітычная арганізацыя іншай краіны ці яе прадстаўнік) зрабіў з нашым нацыянальным сцягам і каб гэта яшчэ некалькі разоў паказалі па тэлевізіі.

Упэўнены, што новыя змены ў нашай краіне не адбудуцца без удзелу БНФ, і таму гэтай арганізацыі трэба мець добрыя кантакты з усходняй дзяржавай, якая, і гэта неабходна прызнаць, мае вельмі вялікі ўплыў на нашу ўнутраную палітыку. Натуральна, што ў тым ліку і з гэтых прычынаў арганізацыя павінна імкнуцца мець у вачах і сваіх грамадзянаў, і замежных партнёраў імідж структуры не кансерватыўнай, а дынамічнай, разумнай, з якой можна размаўляць і дамаўляцца. Даўно вядома, што лепш мець больш сяброў і прыхільнікаў, чым праціўнікаў і нядобразычліўцаў. Адзначым таксама, што вышэйзгаданыя кантакты ў Маскве, у якіх брала ўдзел кіраўніцтва партыі БНФ (В. Вячорка, Ю. Хадыка, Г. Сямдзянава), а таксама дэпутаты ад БНФ у Вярхоўным Савеце Беларусі XII склікання (П. Садоўскі –

старшыня камісіі па міжнародных справах і знешнеэканамічных сувязях і В. Голубеў – сакратар гэтай камісіі) могуць паслужыць пачаткам больш адкрытага і шырокага дыялогу беларускіх нацыянальных дэмакратаў з расійскімі палітычнымі і дзяржаўнымі дзеячамі.

З гісторыі беларуска-расійскіх дачыненняў. Разам з тым, сапраўды нельга забываць, што Расія была і застаецца імперскай дзяржавай. Гэта прызнаюць і самі рускія гісторыкі і палітыкі. Калісьці і ВКЛ было імперыяй, але сёння сітуацыя іншая. Колькі пра рускі імперыялізм ні крычы, зразумела, што нічога там ад гэтага не зменіцца, а з Расіяй усё роўна трэба будзе працаваць. Тут ужо залежыць ад таго, якую задачу ставяць перад сабой палітыкі: перамагчы і рабіць запланаванае і неабходнае, імкнучыся з кожнай, нават неспрыяльнай сітуацыі здабыць нешта карыснае для Бацькаўшчыны, ці расказваць усяму свету пра свае крыўды, не спадзеючыся на іх задавальненне. Калі першае, то гэта сапраўдная палітыка, мастацтва дасягнення магчымага. Калі другое, то гэта ўжо не дзяржаўная палітыка, а задавальненне ўласных амбіцый тых ці іншых дзеячаў.

Сказанае зусім не азначае, што мы павінны адразу ісці на кампрамісы, адступіць ад свайго, забыць тые ўрокі, якія атрымалі раней у кантактах з усходнім суседам. Канечне, трэба імкнуцца не паўтараць памылак мінулага. Нельга забываць як пра вялікія набыткі і змаганне нашых продкаў за незалежнасць у часы Полацкага княства, Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай, так і пра той цяжкі шлях да свабоды, які прайшла нашая краіна ў XX ст. А апошнія стагоддзі, а тым больш яго апошнія дзесяцігоддзі, апроч іншага, дало нам шмат дадатковага горкага вопыту ў расійска-беларускіх дачыненнях, і, натуральна, яго не трэба было б забываць.

Таму ў дачыненнях з Расіяй трэба абавязкова адмовіцца ад комплексу “малодшага брата” і, памятаючы, што нашыя дзве старадаўнія дзяржавы доўгі час спаборнічалі на прасторах цяперашняй Усходняй Еўропы ў імкненні быць «збіральнікамі» ўсходнеславянскіх земляў пад эгідай аднаго (супрацьстаянне Вільні і Масквы) палітычнага цэнтра, весці дыялог на роўных. Спаборніцтва гэтае працягвалася стагоддзямі і завяршылася толькі пасля ўвядзення на нашу зямлю расійскіх войскаў і анексіяй тэрыторыі Беларусі ў склад Расійскай імперыі ў канцы XVIII ст. (падзелы Рэчы Паспалітай 1772, 1793 і 1795 гг.). Не трэба забываць і пра цэлую серыю антырасійскіх нацыянальна-вызваленчых паўстанняў, пачатак якім паклала паўстанне 1794 г. пад кіраўніцтвам Тадэвуша Касцюшкі.

Але і да гэтага, і пазней было яшчэ шмат прыкладаў, калі палітыка суседняй дзяржавы аказвала самы рашаючы ўплыў на сітуацыю на беларускіх землях, а ў некаторых выпадках з-за такіх дзеянняў ставілася пад пагрозу само існаванне беларускай дзяржавы, захаванне беларусаў як нацыі.

Згадаем толькі некаторыя прыклады. Першыя беларуска-рускія міждзяржаўныя кантакты пачаліся ў форме ваенна-палітычнага саперніцтва прыблізна з XIV ст., з часоў умацавання на ўсходнеславянскіх землях Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага, тры чвэрці тэрыторыі якога складалі беларускія землі, а дзяржаўнай мовай была беларуская і дзе фармаваўся беларускі этнас, і Маскоўскага вялікага княства, якое стала цэнтрам фарміравання рускай народнасці. Саперніцтва паміж дзвюма дзяржавамі яшчэ больш абвастрылася пасля вызвалення Маскоўскага княства ад мангола-татарскай няволі. З гэтага часу пачынаецца амаль суцэльны этап войнаў, якія распачыналіся маскоўскімі кіраўнікамі з мэтай захопу нашых зямель: 1492—1494, 1500—1503, 1507—1508, 1512—1522, 1534—1537, 1558—1583, 1654—1667, 1772, 1792—1795 гг. Больш за тое, у 1512—1514 гг. была адзначаная першая спроба імперскага падзелу Еўропы на сферы ўплыву паміж Свяшчэннай Рымскай імперыяй нямецкай нацыі і Масквой (імператар Максімільян і вялікі князь Васіль III), якая шмат у чым нагадвае вядомы савецка-германскі пакт 1939 г. Гэтая змова была спынена перамогай войск ВКЛ пад Воршай 8 верасня 1514 г. Маскве ў выніку поспеху дасталася б тэрыторыя Беларусі. Дарэчы, неабходна адзначыць, што Люблінская унія 1569 г., па якой Вялікае Княства вымушанае было пайсці на палітычны саюз з Каронай (Польшчай) і страціць не толькі частку суверэнітэту, але і тэрыторыі, была таксама выклікана дзеяннямі суседняга Маскоўскага княства. Менавіта акупацыя часткі тэрыторыі Беларусі войскамі Івана Грознага ў Лівонскай вайне 1558—1583 гг. вымусіла беларускую арыстакратыю пайсці на гэты канфедэратыўны саюз.

Паход войскаў цара Аляксея Міхайлавіча на Беларусь пад час вайны 1654—1667 гг. прывёў да страты больш чым паловы жыхарства нашай краіны – колькасць насельніцтва зменшылася з 2,9 млн. чалавек да 1,4 млн. чалавек. Не забываюцца ў памяці народнай жорсткія задушэнні нацыянальна-вызваленчых паўстанняў 1794, 1830—1831, і 1863—1864 гг., смяротныя пакаранні, канфіскацыі маёнткаў і высылка патрыётаў у Сібір і на Каўказ, рэпрэсіі, антыбеларуская русіфікатарская палітыка.

Гісторыя таксама ведае прыклады ўжо з XX стагоддзя, калі суседняя

Расія свядома ішла на дзеянні, шкодныя для існавання Беларускай дзяржавы і беларускай нацыі. Так, абвясціўшы ў сакавіку 1918 г. пра сваю дзяржаўную незалежнасць, Беларусь не змагла праводзіць дзейнай уласнай палітыкі, будучы акупаванай спачатку войскамі кайзераўскай Германіі, а потым Савецкай Расіі. Ды і нямецкая акупацыя адбылася “з ласкі” Расіі, урад якой падпісаў 3 сакавіка 1918 г. мірны дагавор з немцамі ў Брэсце. Паводле яго 85% тэрыторыі Беларусі аддавалася Германіі, 15% – Савецкай Расіі. У адказ Германія дала абяцанне спыніць далейшае наступленне на тэрыторыю савецкай Расіі. Такім чынам, ужо новая Расія “здавала” Беларусь немцам, каб захаваць свае ўласныя інтарэсы. Але гэта яшчэ не ўсё. Менавіта пад націскам урада РСФСР 27 жніўня 1918 г. у Берліне быў падпісаны “Руска-германскі дадатковы дагавор да мірнага дагавора паміж Расіяй, з аднаго боку, і Германіяй, Аўстра-Венгрыяй, Балгарыяй і Турцыяй – з другога”. У адпаведнасці з тэкстам дагавора Германія брала абавязацельства перадаць РСФСР тэрыторыю Беларусі на ўсход ад ракі Бярэзіна за пэўны выкуп. Узамен Германія абяцала не падтрымліваць нацыянальна-дзяржаўны рух на акупіраваных тэрыторыях.

Вядома, што абвясчэнне Беларускай Народнай Рэспублікі прымусіла бальшавікоў змяніць свае адносіны да Беларусі і пайсці на стварэнне 1 студзеня 1919 г. абмежаванай у правах беларускай савецкай дзяржавы. Але ўжо 16 студзеня 1919 г. ЦК РКП (б) прыняў рашэнне аб вывадзе са складу БССР Смаленскай, Віцебскай і Магілёўскай губерняў і далучэнні іх да РСФСР. Гродзенскай і Менскай губерням было “прапанавана” аб’яднацца з Літоўскай ССР. Такім чынам, Савецкая Расія, захапіўшы сабе значны кавалак беларускай тэрыторыі, на пазасталай спрабавала стварыць буферную зону паміж РСФСР і Польшчай. 27 лютага 1919 г. Літоўска-Беларуская ССР была створана.

Але савецкай Расіі гэтага было мала, і ўлетку 1920 г. яна распачала вайну па захопу Польшчы. І хоць напачатку Чырвоная Армія дайшла да цэнтральнай Польшчы, ужо ўвосень польскія войскі, контратакуючы бальшавікоў, занялі значную частку тэрыторыі Беларусі. Паўторна абвешчаная 31 ліпеня 1920 г. БССР займала плошчу шасці паведаў былой Менскай губерні з насельніцтвам 1,5 млн. чалавек. Увогуле, у выніку Рыжскага міру, падпісанага 18 сакавіка 1921 г. РСФСР і Польшчай, нашая краіна была падзелена паміж названымі дзяржавамі. І толькі ў адказ на згоду БССР 30 снежня 1922 г. увайсці ў склад СССР савецкая Расія вярнула Беларусі ў 1924 і

1926 г. большую частку раней забраных тэрыторый. У верасні 1939 г. у выніку рэалізацыі пакта Молатава–Рыбентропа да БССР была далучаная Заходняя Беларусь. Нацыя зноў змагла аб’яднацца. Але зноў жа з “дапамогай” Расіі былі страчаныя тэрыторыі з гарадамі Смаленск, Дзвінск, Вільня, Беласток... Такім чынам, пасля Другой сусветнай вайны Беларусь стала адзінай краінай-пераможцай, якая не толькі нічога не набыла, а нават страціла свае этнічныя тэрыторыі.

Згадванне гэтых фактаў зусім не азначае, што трэба прад’яўляць тэрытарыяльныя прэтэнзіі да сваіх суседзяў. Зусім не. Асновай у знешнепалітычнай дзейнасці павінна быць строгае і сумленнае выкананне міжнародных пагадненняў і дагавораў, у першую чаргу Хельсінкскага пагаднення аб пасляваенных межах. Але пра сваё забывацца нельга. І таму адным з прыярытэтаў знешняй палітыкі Беларусі павінна быць забеспячэнне нацыянальна-культурных інтарэсаў насельніцтва на этнічных беларускіх тэрыторыях, якія па розных прычынах апынуліся па-за сучаснымі межамі Рэспублікі Беларусь, і ў першую чаргу у Расіі, спрыянне кантактам гэтых людзей з Бацькаўшчынай, магчыма, і дзяржаўная падтрымка ў некаторых іхніх справах. Вырашэнне гэтага пытання можа адбыцца праз заключэнне спецыяльных міждзяржаўных пагадненняў, заснаваных на прынцыпах роўнасці, добрасуседства і ўзаемаразумення.

Галоўны прыярытэт Еўропа ці Расія? Імкненне ўвайсці ў склад іншай, да таго ж значна большай па ўсіх параметрах дзяржавы, якое мы назіраем у дзеяннях цяперашніх уладаў, азначае ў перспектыве поўнае падпарадкаванне ўнутранай і знешняй палітыкі Беларусі мэтам і інтарэсам гэтай чужой дзяржавы. Гэта пацвярджаецца і сучаснымі рэаліямі – настойлівымі “прапановамі” расійскіх уладаў аб увядзенні іхняга рубля ў Беларусь, дыктату ў газавай сферы і да т.п. Галоўная небяспека для дзяржавы ў тым, што вельмі далёка зайшоў А. Лукашэнка ў гульніх з “саюзам”, сам трапіў у падрыхтаваную пастку і цягне з сабой краіну.

Таму несумненным прыярытэтам для Беларусі павінна стаць далучэнне да еўрапейскай палітыкі з перспектывай уключэння ў Еўрапейскую Супольнасць. Хутчэй за ўсё толькі так, з падтрымкай дзяржаў Еўропы, можна атрымаць гаранты ад чарговай анексіі ў склад Расіі. На гэтым шляху шмат эканамічных цяжкасцяў, але на сённяшні дзень больш важкімі з’яўляюцца палітычныя. Нездарма пытанне пра знешнепалітычныя арыенціры Беларусі палітолагамі звычайна ставіцца ў асноўным толькі ў двух плос-

касцях: ці ў Еўропу, ці саюз з Расіяй?

А калі і весці палітыку па вяртанню ў Еўропу, і з Расіяй не сварыцца?

Важная праблема беларускай палітыкі. Магчыма, што не толькі ў знешняй, але і ва ўнутранай палітыцы сучаснай Беларусі няма праблемы больш складанай, вострай і разам з тым вельмі важнай, чым праблема беларуска-расійскіх дачыненняў. Праблема гэтая не новая, на працягу стагоддзяў яна знаходзіла самыя разнастайныя вырашэнні, але найбольш востра чарговы раз паўстала пасля 1990 г., калі Расія і Беларусь прынялі дэкларацыі аб дзяржаўным суверэнітэце і, пасля спынення існавання Савецкага Саюза, выйшлі на міжнародную арэну як самастойныя дзяржавы. Менавіта гэты час мог стаць пачаткам выпрацоўкі новай сістэмы беларуска-расійскіх адносін, не адносінаў калоніі і метраполіі, як гэта шмат у чым было ў папярэдні перыяд, а адносінаў дзвюх суверэнных дзяржаваў.

Пры аналізе стану і перспектывы беларуска-расійскіх дачыненняў неабходна ўлічваць не толькі гісторыю ўзаемаадносін краінаў, пра што мы ўжо гаварылі раней, але таксама палітычныя і эканамічныя моманты. *Адназначна тое, што Расія – наш вялікі сусед і суседства гэтае назаўсёды, і таму натуральна, што адносіны Беларусі з Расіяй павінны быць сяброўскімі, але як адносіны дзяржавы з дзяржавай.* Пра гэта трэба памятаць кожнаму палітыку, да якой бы партыі ён ні належаў.

На сённяшні дзень практычна ніводная палітычная арганізацыя Беларусі не выступае супраць пашырэння ці развіцця галоўным чынам эканамічных стасункаў паміж дзвюма краінамі. Але ёсць вялікая розніца ў бачанні будучых дзяржаўна-палітычных адносін нават у дэмакратычным лагера – ад вельмі цеснага саюза да дружжалюбных адносін “праз цывілізаваную мяжу”.

Між іншым, вялікі ўплыў на фармаванне ўяўленняў пра будучыню беларуска-расійскіх адносін аказвае высокая ступень інтэграванасці насельніцтва абедзвюх краін. Так, у Расійскай Федэрацыі цяпер пражывае каля 1,2 млн. беларусаў, а ў Рэспубліцы Беларусь каля 1,3 млн. рускіх. Так, па меркаванні “*Der Fischer Weltalmanach-2001*”, колькасць этнічных рускіх на тэрыторыі Беларусі складае 13,2% ад агульнай колькасці насельніцтва краіны*. Не абмяркоўваючы сапраўднасць і дакладнасць гэтай лічбы, адзначым, што на 10 млн. насельніцтва Беларусі гэта даволі вялікая колькасць,

* “За кого вы меня принимаете?!” // Московские новости. 2001 г. № 51. 18–24 декабря.

якая можа рашучым чынам уплываць на прыняцце палітычных рашэнняў, у прыватнасці пры правядзенні выбараў і рэферэндумаў. Заўважым, што з улікам таго, што значная колькасць гэтых людзей жыве ў змяшаных сем'ях, можна выказаць меркаванне (разумеем, што яно зусім не бясспрэчнае), што сярэдні працэнт насельніцтва, скіраваны ў бок усё большай інтэграванаасці, можа быць і большы.

Абмежаваная, а часта і адкрыта скажоная інфармацыя пра стан беларуска-расійскіх дачыненняў, якая выходзіць праз афіцыйныя сродкі масавай інфармацыі Беларусі, прымушае самыя розныя палітычныя, навуковыя, грамадскія арганізацыі, асобных дзеячаў самастойна аналізаваць стан гэтых дачыненняў. Пры гэтым абсалютная большасць палітычна незаангажаваных даследчыкаў адзначаюць незбалансаванасць, нявызначанасць стратэгічных інтарэсаў Беларусі ў расійска-беларускіх дачыненнях і, самае галоўнае, эканамічную і палітычную нявыгаднасць аб'яднання Беларусі і Расіі як для адной краіны, так і для другой.

Апроч таго, на сёння для многіх аналітыкаў зразумела, што, нягледзячы на ўяўныя палітычныя і стратэгічныя перавагі для Расіі ў выніку далучэння да яе Беларусі, Расія, як бы таго ні хацелася беларускаму кіраўніцтву, не жадае ў цяперашніх цяжкіх умовах ускладваць на свае плечы цяжар праблемаў разбуранай, незбалансаванай беларускай эканомікі. Зусім верагодна, што з гэтым і быў звязаны пуцінскі ультыматум Лукашэнку пра раздзяленне мух і катлет. Тым больш, што ўсім зразумела таксама, што рана ці позна існуючыя эканамічныя праблемы абавязкова перарастуць у праблемы палітычныя. Здаецца, гэта ўжо зразумеў і А. Лукашэнка.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што ва ўсёй знешнепалітычнай дзейнасці Беларусі беларуска-расійскія дачыненні па самых розных прычынах будуць адыгрываць першаступенную ролю. Задача беларускіх палітыкаў весці іх так, каб, не страціўшы эканамічна і палітычна, не дапусціць перарастання гэтых адносін у адносіны падпарадкаванасці, таму што расійская палітыка аб'ектыўна будзе гэтага дамагацца. Але натуральна і тое, што ў Беларусі не перамога (і не атрымае падтрымкі ні з Усходу, ні з Захаду) тая палітычная структура, якая будзе ўспрымацца ў свядомасці насельніцтва як антыруская.

Беларуска-расійскія дачыненні ў канцы XX стагоддзя. Што б ні гаварылі, але для Беларусі вельмі важнымі з'яўляюцца адносіны да яе суверэнітэту менавіта з боку Расіі. Мяркуем, менавіта таму так эмацыянальна нашым грамад-

ствам былі ўспрынятыя па сутнасці не антыбеларускія, а антылукашэнкаўскія выказванні У. Пуціна.

Але хачу напаміць і тыя станоўчыя імпульсы, якія ішлі ў 1990-х гг. на Беларусь з Усходу. Менавіта пераход Расіі на дэмакратычны шлях развіцця стварыў больш спрыяльныя ўмовы для паспяховага змагання дэмакратычных сілаў Беларусі з мясцовымі парткансерватарамі. А значэнне Белавежскага пагаднення Б. Ельцына, А. Краўчука і С. Шушкевіча ад 8 снежня 1991 г. аб скасаванні СССР і стварэнні Садружнасці незалежных дзяржаваў, падпісанага па ініцыятыве расійскага боку, нельга недаацэньваць у якасці важнага этапу на шляху пабудовы суверэннай Беларусі. Найперш трэба прызнаць, што Віскулёўскае пагадненне мела для Беларусі выключнае палітычнае значэнне. Скасоўваючы СССР “як суб'ект міжнароднага права і геапалітычную рэальнасць”, яно аўтаматычна ўздымала Беларусь як сапраўды незалежную дзяржаву, а не рэспубліку – суб'ект СССР. Менавіта гэтае рашэнне, звязанае ў першую чаргу з ліквідацыяй СССР і наданнем Расіі, Украіне і Беларусі рэальнай палітычнай незалежнасці, для Беларусі стала і заўсёды будзе заставацца важнейшым палітычным вынікам Віскулёў. Расія тут упершыню падпісала пагадненне з Беларуссю на роўных. І гэта вялікае палітычнае дасягненне.

Ацэньваючы знаходжанне Беларусі ў СНД, нельга не адзначыць галоўнае: для афіцыйнай Беларусі адносіны з СНД у першую чаргу азначалі адносіны з Расіяй. Некаторае пахаладанне да СНД з беларускага боку адбылося пасля заключэння вядомых дамоваў аб стварэнні беларуска-расійскай садружнасці, а потым і саюза, таму што гэтая структура стала выступаць пэўным канкурэнтам у справе “інтэграцыі”.

Факты сведчаць, што СНД, створаная першапачаткова як механізм для ліквідацыі СССР (а для Б. Ельцына, прэзідэнта Расіі, і як магчымасць “пазбавіцца” ад М. Гарбачова, прэзідэнта СССР), хутка пачала перарастаць у структуру, якая дазваляла Расіі трымаць былыя савецкія рэспублікі ў сферы свайго ўплыву і нават весці пэўную працу на аднаўленне імперыі “на новых умовах”. Выкажам меркаванне, што толькі ў той час і з тымі лідэрамі СНД змагло ўтварыцца менавіта як структура, а не як дзяржаваўнае ці наддзяржаваўнае ўтварэнне. Нацыянальныя інтарэсы Расіі, Украіны і Беларусі ўзялі верх у Віскулях і паспрыялі ўтварэнню новых незалежных дзяржаваў.

Як паказаў час, найбольш залежнай і палітычна, і эканамічна ад Расіі аказалася Беларусь. *Але вельмі важна тое, што СНД стварыла для Беларусі права-*

ую магчымасць пабудовы незалежнай дзяржавы і ўсталявання адносінаў з Расійскай Федэрацыяй на міжнародным узроўні як дзвюх самастойных краінаў. Разам з тым, вымушаны канстатаваць, што на сённяшні дзень само беларускае кіраўніцтва актыўна разбурае гэтыя прававыя падставы, ідучы на ўсё шчыльнейшы саюз з Расіяй.

Парадаксальна на першы погляд, але існаванне СНД аб'ектыўна з'яўляецца пэўнай перашкодай для беларускага рэжыму ў яго інтэграцыйна-аб'яднаўчых дзеяннях з Расіяй. У прыватнасці, пра гэта сведчаць і слабыя кантакты беларускага кіраўніцтва са структурамі СНД. Імкненне ж Беларусі працаваць “наўпрост” з Масквой выклікае незадаволенасць і падазронасць у іншых удзельнікаў СНД і аб'ектыўна вядзе да аслаблення Садружнасці.

Такім чынам, з палітычнага боку стварэнне СНД дало для Беларусі як станоўчае, так і адмоўнае. Так, заява аб знікненні СССР і ўтварэнні СНД стварыла пэўныя палітычныя падставы для будаўніцтва незалежнай беларускай дзяржавы. Але з цягам часу, калі СНД завяршыла сваю ролю ў якасці структуры для цывілізаванага спынення існавання СССР, яна аб'ектыўна пачала выконваць ролю структуры, якая замацоўвае пэўную залежнасць дзяржаваў-удзельнікаў СНД ад Расіі і нават можа быць выкарыстаная як механізм рэінтэграцыі. Не выключана, што сучаснаму беларускаму рэжыму ў такой “маскоўскай” схеме прызначана выканаць адну з галоўных роляў.

Падагульняючы тое добрае і не вельмі, што было ў беларуска-расійскіх дачыненнях 1990-х гадоў, нельга не ўспомніць і пра “братнюю дапамогу” беларусам пад час падрыхтоўкі так званага “рэферэндуму” восені 1996 года, калі 21 лістапада з удзелам расійскіх “міратворцаў” (старшыні Дзяржаўнай Думы Генадзія Селязнёва і прэм'ер-міністра Віктара Чарнамырдзіна) адбываліся перамовы паміж прадстаўнікамі Вярхоўнага Савета і прэзідэнтам аб аб'яўленні апошняму імпічмента за парушэнне законаў. Пры гарантыі расійскага боку было дамоўлена, што рэферэндум будзе мець дарадчы характар, а Вярхоўны Савет захавае свае паўнамоцтвы. Гарантыі аказаліся звычайнай дэмагогіяй і падманам і, натуральна, зусім не выклікаюць даверу да магчымага супрацоўніцтва з расійскімі ўладамі. Вынікам расійскай “дапамогі” стала сучасная палітычная сітуацыя ў краіне.

Асыярожнасць – апантанасць. Сапраўды, за мінулыя гады, асабліва ў перыяд да 1994 года, шмат было зроблена для ўмацавання эканамічных, палітычных і культурных кантактаў паміж дзвюма краінамі. На жаль, пасля прэзідэнцкіх выбараў новымі беларускімі ўладамі пачала праводзіцца адкрытая

палітыка паступовай здачы суверэнітэту дзяржавы і ўключэнне яе ў расійскую эканамічную і палітычную прастору. Гэтым, а таксама вопытам параўнальна нядаўняй сумеснай гісторыі, калі Беларусь у канцы XVIII ст. была ўключана ў склад Расійскай імперыі, а потым стала часткай Савецкага Саюза і вытрымала моцны вялікадзяржаўны ўціск, у многім вызначаецца вастрыня разглядаемай праблемы. Сёння гэты вопыт так ці інакш адбіваецца на асыярожнасці як ў дзеяннях многіх палітыкаў і палітычных арганізацыяў, так і простых людзей.

З другога боку, неабходна прызнаць, што ў краіне ёсць значная колькасць людзей (у асноўным гэта тыя, хто знаходзіцца пры ўладзе), якія з самых разнастайных прычынаў – як эканамічных, так і, не ў меншай (а можа, і ў меншай) ступені, палітычных – бачаць магчымасць самога існавання беларускай дзяржавы толькі ў саюзе з Расіяй. Сюды неабходна аднесці і тых выхадцаў з Расіі і другіх рэспублік былога СССР, якія засталіся жыць у Беларусі і якія тут аўтаматычна станавіліся прадстаўнікамі “рускамоўнага насельніцтва”. Гэтыя людзі, зусім натуральна для сябе, нават не задумваючыся і не зважаючы на правы і інтарэсы карэннага насельніцтва, амаль заўсёды імкнуцца зрабіць так, каб і тут для іх не было ніякіх цяжкасцей, каб і тут для іх была Расія.

І адну і другую пазіцыі неабходна ўлічваць у працы беларускім палітыкам, Разам з тым, простым вокам відаць перавагу ў думках і паводзінах прадстаўнікоў першай групы.

Сацыялогія пра беларуска-расійскія адносіны. Некаторыя беларускія і расійскія палітычныя і дзяржаўныя дзеячы, у тым ліку і спасылаючыся на даволі вялікі працэнт рускіх сярод насельніцтва Беларусі і беларусаў ў Расіі, вельмі часта пераносяць у сферу палітыкі і міждзяржаўных адносін натуральнае імкненне народаў да развіцця і ўмацавання гаспадарчых і культурных сувязяў. Вынікі даследаванняў, якія праводзілі ў Беларусі разнастайныя сацыялагічныя службы, паказалі, што ў шырокіх слаёў насельніцтва ацэнка беларуска-расійскіх дачыненняў далёка не адназначная, а інтэграцыя людзьмі разумеецца хутчэй як цеснае супрацоўніцтва, а не аб'яднанне ў адну дзяржаву. Больш за тое, назіраецца ўстойлівая тэндэнцыя нарастання колькасці рэспандэнтаў, якія выказваюцца супраць якога б то ні было аб'яднання з Расіяй. Так, па выніках сацыялагічнага апытання, якое было праведзена ў маі – чэрвені 1996 года Незалежным інстытутам сацыяльна-эканамічных і палітычных праблемаў, 64,6% рэспандэнтаў выказаліся за існаванне Беларусі

як незалежнай дзяржавы. Парадаксальна, Але, разам з тым, 62,5% гэтых жа апытаных былі не супраць аб'яднання з Расіяй. Прыхільнікаў суверэнітэту, якія катэгарычна выказаліся супраць аб'яднання з Расіяй, было 25%, прыблізна столькі ж было праціўнікаў беларускай незалежнасці.

Да 1999 г. сітуацыя значна радыкалізавалася. Так, згодна з даследаваннем, якое правяла ў сакавіку 1999 г. лабараторыя “Новак”, ідэю саюза Беларусі з Расіяй падтрымлівала ўжо толькі 43% апытаных жыхароў Беларусі. Значна вырасла і колькасць праціўнікаў аб'яднання — з 25% у 1996 г. да 44,3% увесну 1999 г. Мець агульнае войска выказала згоду толькі 2% рэспандэнтаў.

Даследаванні гэтай жа лабараторыі ў верасні – кастрычніку 1999 г. паказалі яшчэ большы рост незалежніцкіх настрояў беларускага насельніцтва. Так, калі б восенню 1999 г. адбыўся рэферэндум аб аб'яднанні Беларусі і Расіі, то толькі 35,8% апытаных адказала б на гэтае пытанне станоўча, а 37,1% катэгарычна выступіла б супраць любога аб'яднання (27,1% рэспандэнтаў пакуль не вызначыліся).

Цікава тое, што адносіны да такой аб'яднаўчай інтэграцыі розныя ў насельніцтва Беларусі і Расіі: сярод расіянаў значна больш прыхільнікаў інтэграцыі, чым сярод беларусаў. Ці не таму, што адны збіраюцца набываць, а другія разумеюць, што страцяць? Вось вынікі апытання на тэму “Грамадская думка пра саюзную дзяржаву Расіі і Беларусі”, праведзенага ў лютым 2002 г. медыягрупай “Саюз” і групай кампаніі “Monitoring.ru”*:

Ці лічыце Вы, што ў Расіі і Беларусі павінен быць:	Працэнт грамадзянаў, якія адказалі станоўча	
	з 2026 грамадзянаў Расіі	з 606 грамадзянаў Беларусі
свой (асобны) прэзідэнт?	26%	52%
адзін (агульны) прэзідэнт для дзвюх дзяржаваў?	67%	41%
свой (асобны) парламент?	29%	51%
агульны парламент?	63%	41%
асобныя арміі?	22%	57%
агульная армія?	72%	35%
асобныя спецслужбы?	28%	40%
адзіная эканамічная прастора (як у ЕС)?	84%	83%
адзіная валюта?	81%	73%

*Nina Mechkovskaja. “Чем Белорусы Отличаются от Русских?” // New Zealand Slavonic Journal. 2002. Volume 36. S. 163.

Як бачым, беларусы абсалютна адназначна выказаліся за самастойнасць. З улікам таго, што апытанне праводзілася прапагандыстамі аб'яднання, давер да гэтых лічбаў можа быць толькі вельмі высокім.

Значную цікавасць уяўляюць вынікі сацыялагічнага даследавання на гэтай праблеме, праведзенага ў зіму-вясну 2003 г. сярод лідэраў дзяржаўнага і недзяржаўнага сектараў Незалежным інстытутам сацыяльна-эканамічных і палітычных даследаванняў*. Практычна ўсе апытаныя (94%), незалежна ад таго, якія структуры яны прадстаўляюць, выказаліся супраць ідэі стварэння адзінай дзяржавы Беларусі і Расіі. Разам з тым, палова з іх падтрымлівае стварэнне шчыльнага палітычнага і эканамічнага саюза дзвюх краінаў. Другая палова лічыць, што адносіны Беларусі з Расіяй павінны быць такімі самымі, як і з іншымі краінамі СНД. Калі першы варыянт найбольш падтрымліваецца прадстаўнікамі дзяржаўнага сектара, то другі – прадстаўнікамі недзяржаўных структураў.

Разам з тым, вялікая колькасць людзей актыўнымі дзеяннямі, адкрытым пратэстам выказвае сваю нязгоду з планами беларускага рэжыму пайсці на палітычнае аб'яднанне з Расіяй.

Беларускі варыянт: і саюз, і незалежнасць. Афіцыйныя беларускія сродкі масавай інфармацыі пастаянна абыгрываюць праблему беларуска-расійскага саюза, сцвярджаючы адначасова пра неабходнасць аб'яднання і захавання пры гэтым дзяржаўнага суверэнітэту Беларусі. (Заўважна, што ўжо прыблізна на працягу дзесяці гадоў такія ідэі ўздымаюцца амаль заўсёды ў моманты значнага абвастрэння эканамічных праблемаў у Беларусі, што сведчыць пра спробы беларускага кіраўніцтва з дапамогай любых палітычных рашэнняў уцячы ад створаных імі ж самімі і нявырашальных без радыкальных зменаў гаспадарчых праблемаў.) Магчыма, адзінае выключэнне – сённяшняя палітычная сітуацыя ў краіне, калі Лукашэнка, не атрымліваючы згоды з Усходу на тое, каб застацца на пасадзе прэзідэнта на трэці тэрмін, пачаў выступаць з антырасійскай рыторыкай. Дарэчы, мажлівасць такога ходу падзеяў даўно прадказвалі незалежныя аналітыкі.

Адзначым, што ў Расіі яшчэ задоўга да прапановы У. Пуціна ўключыць беларускія вобласці ў склад Расійскай Федэрацыі ў якасці адказу на заклік А. Лукашэнкі “шчыльнай аб'ядноўвацца” прызнавалі, што аб'яднанне фактычна стане паглынаннем і нічым іншым быць не можа. Так, напрыклад, у інтэрв'ю “Белорусской деловой газете” старшыня партыі “Дэмакратыч-

*Новости НИСЭПИ, вып. 1 (27), 2003 г.

ны выбар Расіі” Ягор Гайдар даволі адкрыта сказаў пра тое, што ён думае з нагоды беларуска-расійскага збліжэння: “У Беларусі распаўсюджана ілюзія, што можна дабіцца адзінства з Расіяй і захаваць незалежнасць. Беларускі народ можа мець адзіную з Расіяй дзяржаву, можа захаваць незалежнасць – гэта яго выбар. Але немагчыма мець і тое і другое адначасова”*.

Разам з тым, ні ў кога з сур’ёзных вучоных, палітыкаў і аналітыкаў не выклікае сумневу тое, што ў выпадку любога – федэратыўнага ці канфедэратыўнага беларуска-расійскага аб’яднання – Беларусь эканамічна і палітычна будзе падмятая Расіяй. Само супастаўленне такіх рознавялікіх геапалітычных суб’ектаў (па плошчы: 17 075 400 кв. км. Расія і 207 600 кв. км. Беларусь і па насельніцтву: 146 693 000 і 10 017 000 чалавек адпаведна) выразна сведчыць аб гэтым.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што ва ўсёй знешнепалітычнай дзейнасці Беларусі беларуска-расійскія дачыненні па самых розных прычынах будуць працягваць адыгрываць першаступенную ролю. Задача беларускіх палітыкаў – весці іх так, каб, не страціўшы эканамічна і палітычна, не дапусціць перарастання гэтых адносін у адносіны падпарадкаванасці, таму што расійская палітыка аб’ектыўна будзе гэтага дамагацца.

Без абмеркавання. Адзначым, што адсутнасць унутрыдзяржаўнай палітычнай дыскусіі аб магчымых шляхах знешняй арыентацыі Беларусі, нежаданне выканаўчай улады ісці на дыялог па гэтаму пытанню з палітычнымі партыямі і грамадскімі арганізацыямі, простымі грамадзянамі, келейнасць і закрытасць у падрыхтоўцы і прыняцці розных дамоваў з Расіяй разам з навязваннем афіцыйнага пункту гледжання на беларуска-расійскія дачыненні як адзіна правільнага, ствараюць у грамадстве яшчэ большы недавер да дзеянняў уладаў у гэтай сферы. Недавер людзей выклікае і тое, што ў сродках масавай інфармацыі гавораць у асноўным толькі пра “падтрымку” насельніцтвам гэтага саюза, у той час, калі многія людзі і цэлыя калектывы адкрыта і рэзка выказваюцца супраць аб’яднання і страты ці абмежавання незалежнасці краіны. (“Выпадае” з гэтага правіла толькі сітуацыя з увядзеннем расійскага рубля ў Беларусі, калі з гэтай нагоды запратэставаў сам Лукашэнка і падпарадкаваныя яму СМІ.)

Апроч таго, вядома, што ў Беларусі, у адрозненне ад Расіі, ні ў дзяржаўных структурах, ні ў грамадскіх, навуковых ці палітычных арганізацыях няма групы спецыялістаў-экспертаў, якія спецыяльна займаліся б праблемай беларуска-расійскіх адносінаў, шукалі б варыянты, выгадныя для краі-

* Белорусская деловая газета, 22 марта 1999 г.

ны. (Праўда, ёсць група людзей, якая распрацоўвае варыянты, выгадныя асабіста А. Лукашэнку, з якімі яны выступаюць нават супраць расійскіх прапановаў). Але часцей за усё палітычныя і эканамічныя рашэнні ў гэтай сферы прымаюцца без папярэдніх дэталёвых эканамічных і палітычных разлікаў, без аналізу магчымага адмоўнага ўплыву на стан нацыянальнай культуры, на працэсы фармавання беларускай грамадскай супольнасці і г. д. Звычайна, як паказвае практыка, такія рашэнні прымаюцца проста інтуітыўна, з волі ці прыхамаці, а то і настрою ці стану здароўя аднаго чалавека або з выкарыстаннем палітычнай кан’юнктуры ці звычайнага папулізму.

“Беларуская карта” ва ўнутранай палітыцы Беларусі і Расіі. Несумненным мінусам у палітычным жыцці адной і другой дзяржаваў з’яўляецца тое, што ў апошнія гады сама тэма беларуска-расійскіх адносінаў вельмі часта выкарыстоўвалася ў якасці “казырнай карты” ў палітычных гульнях як аднаго, так і другога бакоў. У прыватнасці, у Беларусі гэтая тэма рабілася надзвычай папулярнай пад час рознага роду прапагандысцкіх, часцей за ўсё перадвыбарчых кампаніяў (лічыцца, што прынамсі 10% галасоў за кошт рускага насельніцтва ў Беларусі любому “інтэгратару” гарантавана). Тлумачэнні ў асноўным адбываюцца на ўзроўні таго, што пасля чарговага саюза ў Беларусь пойдучь больш танныя, а то і зусім бясплатныя нафта і газ, будзе магчымасць вучыцца і працаваць у суседняй краіне і г.д.

Перспектывы двухбаковых адносін. Пакуль у Беларусі існуе цяперашні рэжым, існуе і пагроза страты незалежнасці краіны.

Але, на наш погляд, аб’яднанне Беларусі і Расіі ў саюз з элементамі дзяржаўнасці ў бліжэйшы час немагчымае. Пацвержаннем таму ёсць як палітычныя прычыны (нежаданне лідэраў абедзвюх дзяржаваў адмовіцца хоць бы ад часткі ўласных паўнамоцтваў, непрыманне беларускага «кіраўніка» расійскай элітай і да т.п.), так і эканамічныя – у першую чаргу надзвычай розны ўзровень рэфармаванасці нацыянальных эканомік, несупастаўляльнасць перспектываў, вызначаных урадамі дзяржаваў, ды і простае нежаданне А. Лукашэнка стаць адным з шараговых расійскіх губернатараў. Разам з тым, няма сумневу, што ён пойдзе на любы саюз пры ўмове допуску яго да гульні на агульнарасійскай палітычнай прасторы. Але зразумела, што У. Пуцін гэтага ніколі не дапусціць. А ўладу ён у хуткім часе здаваць не збіраецца, што відавочна.

Заўважна і тое, што асабістага кантакту паміж гэтымі дзеячамі не атрымліваецца. Найбольшае пацвярджэнне гэтаму тое, як добра сказаў кіраўнік

аддзела Беларусі Інстытута краінаў СНД А. Фадзееў, што за ўвесь час прэзідэнцтва Уладзіміра Пуціна ён і Аляксандр Лукашэнка не падпісалі ніводнага сумеснага дакумента.

Дарэчы, ужо даўно большасць незалежных аглядальнікаў расцэньваюць розныя аб'яднаўчыя ініцыятывы лідэраў суседніх дзяржаваў не чым іншым, як спробамі адцягнуць увагу насельніцтва ад сур'ёзных унутрыдзяржаўных праблемаў ці для вырашэння ўласных палітычных задачаў. Гэтая думка таксама пацвярджае меркаванне аб тым, што названым асобам больш патрэбна захаваць магчымасць гаварыць пра аб'яднанне, ці інтэграцыю, чым ажыццяўляць гэты працэс.

Мяркуем, што на тэмпы інтэграцыйнага працэсу пэўным чынам будзе ўплываць і думка міжнароднай супольнасці і нарастаючы рух значнай часткі беларускага грамадства за незалежнасць, супраць спробаў інкарпарацыі Беларусі ў склад Расіі.

З актывізацыяй расійскім бокам аб'яднаўчых працэсаў прыкметна ўзрастае і роля палітычнай апазіцыі і грамадскай думкі ў сферы дачыненняў Беларусь–Расія. Але трэба ўлічваць і тое, што ва ўмовах зніжэння даверу ва ўсё большай колькасці людзей да палітыкі, якую праводзіць А. Лукашэнка, ён можа пайсці на новыя, яшчэ больш нявыгадныя для Беларусі дамовы з расійскім бокам у абмен на ляальнае стаўленне Расіі да спробы заняцця ім прэзідэнцкай пасады на трэці, пазаканстытуцыйны тэрмін.

Застаецца спадзявацца, што новыя падыходы да праблемы беларуска-расійскіх дачыненняў, якія выказваюцца з аднаго і другога бакоў, дазваляць у перспектыве арганізаваць сістэму сапраўды раўнапраўнага і ўзаемавыгаднага міждзяржаўнага супрацоўніцтва. Але для гэтага яшчэ шмат чаго трэба зрабіць, у першую чаргу беларусам у Беларусі.

Савецкі каляніялізм і посткаляніяльны синдром у люстэрку чалавечага фактару

Мэта гэтага артыкула – статыстычна абгрунтаваць некалькі тэзаў, якія тычацца такой актуальнай праблемы, як адносіны з РФ. Ён распадаецца на дзве часткі. Першая будзе прысьвечана аналізу паказчыкаў развіцця чалавечага фактару і сутнасці нацыянальнай палітыкі ў СССР на падставе дадзеных за 1981 г. Гэта мае відавочнае дачыненне да пытання аб мэтазгоднасці “саюзнай дзяржавы”. Другая частка будзе прысьвечана аналізу дадзеных незалежных сацыялагічных службаў па стаўленьню насельніцтва РБ да праблем інтэграцыі на Усход ці на Запад. А таксама аналізу пазыцый партый і асобных рухаў па беларуска-расейскіх дачыненнях.

У падставу аналізу па першай частцы я паклаў табліцу, якую склаў вельмі проста. У савецкім энцыклапедычным слоўніку, выдадзеным у 1984 г., прыведзены паказчыкі для ўсіх саюзных рэспублік па чатырох пазыцыях, якія маюць непасрэднае дачыненне да пастаўленай праблемы. Гэта – колькасць спэцыялістаў вышэйшай і сярэдняй адукацыі на 1 тыс. працуючых. Колькасць студэнтаў ВНУ на 1 тыс. насельніцтва. Колькасць тэатраў на 1 млн. чалавек і колькасць лекараў на 10 тыс. насельніцтва. Крыніца дадзеных не выклікае сумневу. Паказчыкі за крызісныя 80-я гады мінулага стагоддзя не маглі істотна змяніцца да моманту развалу СССР, таму яны шмат што тлумачаць у феномене 1991 г.

Мой унёсак у дадзеныя СЭС толькі ў тым, што я прыводжу адносныя дадзеныя, а не агульную колькасць студэнтаў, тэатраў і лекараў. І ў тым, што я падзяліў “братнія” рэспублікі на групы – Усходнеёрапейскую ў складзе Украіны, Беларусі і Малдовы; Прыбалтыйскую – Летуву, Латвіі і Эстоніі; Закаўказскую – Азербайджана, Грузіі і Арменіі. Асобна вылучаныя пяць сярэднеазіяцкіх краінаў. І яшчэ адна папярэдняя заўвага. Паколькі насельніцтва РСФСР складала больш за 50% ад насельніцтва СССР (141 млн. супраць 130 астатніх), то такія паказчыкі РСФСР, як колькасць спэцаў на

1 тыс. працуючых і сярэдня колькасць тэатраў, вельмі блізкія да сярэднесаюзных. Што і бачна з табліцы.

Але па колькасці студэнтаў вялізная Расія значна аспярэджвае нацыянальныя рэспублікі. Нават бліжэйшую Летува на 20%, а славянскія Украіну і Беларусь – на 35%. Калі ж мы прыгадаем, што ў былым СССР міністэрствы адукацыі былі толькі рэспубліканскага падпарадкавання і выпускнікі ВНУ размяркоўваліся на першыя 3 гады абавязкова ў межах адпаведнай рэспублікі, то стане зразумелай дзіўная супярэчнасць. Пры высокай інтэнсіўнасці падрыхтоўкі спецыялістаў Расія саступае ў ступені насычанасці імі народнай гаспадаркі Узбекістану, Грузіі, Азербайджану, Арменіі, Туркменіі і Украіне. Яна прыкладна роўная па гэтым паказчыку Казахстану, Кіргізіі, Таджыкістану, Латвіі і Эстоніі. І пераўзыходзіць толькі Летува, Беларусь і Малдову.

Высокая насычанасць народнай гаспадаркі спецыялістамі пры невялікай колькасці ўласных студэнтаў тлумачыцца толькі іх інтэнсіўным прытокам з РФ. Сістэма адукацыі і размеркавання спецыялістаў у саюзе братніх рэспублік была эфектыўным механізмам русіфікацыі. Расейскія ВНУ адсмоктвалі лепшых студэнтаў з нацыянальных рэспублік і праз 8 гадоў вярталі іх назад, абруселых, разам з пасрэднымі студэнтамі – расейскімі. Лепшыя расейскія, зразумела, заставаліся ў Расеі. Гэта была практыка інтэлектуальнага асадніцтва ці янычарства.

Тры адсталыя краіны – Летува, Беларусь і Малдова – разглядаліся саюзным цэнтрам як аграрны дадатак, бо насычанасць спецыялістамі была ў іх ніжэйшая за саюзную. Пры гэтым толькі Летува была больш-менш абароненая ад адукацыйнага механізму русіфікацыі, бо пры 13% неданасычанасці спецыялістамі яна толькі на 20% меней рыхтавала ўласных студэнтаў, што азначае прыток з Масквы толькі каля 7% спецыялістаў. Для Беларусі гэтыя паказнікі адпаведна 5%, 35% і 30%. Прыкладна трэць спецыялістаў прыходзіла ў Беларусь праз маскоўскія ВНУ. Таму няма ніякіх падставаў усур'ёз прымаць кампліменты пра “зборачны цэх”, высокі рэйтынг у “чалавечым развіцці”. “Зборачным цэхам” мы былі ў невялікай колькасці вузка спецыялізаваных вытворчасцяў. Што таксама зьяўляецца прыкметай каланіяльнай гаспадаркі. І трэба паглядзець, якую статыстыку даюць сённяшнія ўлады ў ААН, каб займаць высокае месца па чалавечым развіцці. Бо па колькасці спецыялістаў мы ў СССР займалі 13-ае, а не першае месца.

Пра каланіяльны характар адносінаў гаворыць і паказнік медыцынскай забяспечанасці. Колькасць лекараў большая, чым у Расеі, толькі ў Эстоніі, Латвіі і Грузіі. Блізкая ў Летува. Асабліва мала лекараў у сярэднеазіяцкіх краінах. Прамежжавую групу ўтвараюць Арменія, Азербайджан, Казахстан, Малдова і Беларусь, якая адстае ад першых дзвюх і Украіны і аспярэджвае крыху дзье апошнія краіны, адстаючы ад Расеі ў сярэднім на 25%! Ня менш паказальным зьяўляецца і ступень задавальнення культурных патрэбаў насельніцтва і развіцця нацыянальных культур. Меней за ўсё тэатраў у Беларусі – 1,5 на 1 млн. жыхароў. Блізкія да нас Украіна – 1,66, Малдова 1,75 (усё – Усходняя Еўропа!) і мусульманскія краіны. Паўсюль (апроч Такжыкістана) іх паказнікі меншыя за расейскія – 2,3. І толькі ў Прыбалтыцы і Закаўказзі (апроч Азербайджана) яны вышэйшыя. І гэты раскід цалкам зразумелы. Прыгадаем, што на пачатку 80-х, здаецца, толькі 2 тэатры з 15 у Беларусі былі беларускамоўныя. Прымем гэтую лічбу – 1,5 – за саюзную норму культурнай русіфікацыі. Тады ў Эстоніі і Грузіі на 1 рускамоўны тэатр прыйдзеца 3 нацыянальныя. У Арменіі і Латвіі – 2. У Летува – 1, калі там наогул былі рускамоўныя. У гэтым выпадку ці дзіўна, што менавіта ў гэтых краінах існавалі ўплывовыя нацыянал-камуністычныя групы і ўсе гэтыя краіны, апроч Арменіі, хутка будуць у НАТА?

Мусульманскія краіны не ў лік, бо маюць іншую культурную прыроду. Малая колькасць тэатраў для іх не дзіва. І, мабыць, большасць з іх была рускамоўная і абслугоўвала каланізатараў. І тым ня менш, колькасць тэатраў у іх (за выключэннем Узбекістана) большая, чым у любой усходне-еўрапейскай краіне – Украіне, Малдове і Беларусі!. Што гэта, як не відавочная дыскрымінацыя і шалёная русіфікацыя, бо можна сьмела сьцьвярджаць, што доля рускамоўных тэатраў ва Украіне і Малдове была ня меншая, чым у Беларусі.

Такім чынам, “сінявокая”, “братэрская”, “дружалюбная”, “працавітая” Беларусь у сацыялістычным спаборніцтве братніх рэспублік па забяспечанасці кадрамі займала 13-ае месца з 15. Па развітасці адукацыйнай сістэмы – 5-ае. Па культурным абслугоўванні – апошняе. І па медыцынскім – 9-ае. Я разбіў 14 краінаў, што выйшлі з СССР на 4 групы. Грузія саступае РСФСР толькі па адукацыйным паказніку. Гэта першая катэгорыя. Латвія, Эстонія, Арменія па 2. Гэта другая катэгорыя. Украіна, Летува, Азербайджан, Узбекістан, Казахстан, Таджыкістан, Кіргізія і Туркменія па 3. Гэта трэцяя катэгорыя братэрства. Беларусь і Малдова саступаюць

юць Расеі па ўсіх чатырох. Праўда, мы можам не надта перажываць. Перавага сярэднеазіяцкіх краінаў у забясьпечанасьці спэцыялістамі перад РФ, мабыць, ужо знікла, бо шмат хто зь іх вярнуўся ў Расею.

Гэтая табліца вельмі выразна характарызуе нацыянальную палітыку ў СССР, а таксама нутраную палітыку кіруючых камуністычных кланаў у яго рэспубліках. Зь яе вынікае сапраўдная каштоўнасьць П. Машэрава ды іншых кіраўнікоў БССР, нікчэмнасьць мітаў пра шчаслівае савецкае мінулае і славянска-праваслаўную еднасьць. Гэтыя дадзеныя вельмі карысныя напярэдадні магчымага рэфэрэндуму па аднаўленьні міні-СССР у складзе Расіі і Беларусі.

Пра небясьпеку гэткага рэфэрэндума – другая частка. Сацыялагічны інстытут А. Манаева рэгулярна задае пытаньне пра схільнасьць беларусаў інтэгравацца ў ЭЗ ці аб'яднацца з РФ. Даволі даўно было заўважана, што агульная сума прыхільнікаў таго і другога варыянтаў інтэграцыі большая за 100%. Што сьведчыла пра відавочную раздвоенасьць сьвядомасьці і недахоп інфармацыі і палітычнай культуры. Зусім нядаўна праф. А. Манаеў крыху прыдакрыў таямніцу гэтага фэномена. Ягоны артыкул у перадапошнім “СН плюс” мае шмат недахопаў, бо моцна палітызаваны і тэндэнцыйны.

Апошнім разам было апытана 1468 чалавек. Зь іх 56,4% выказаліся за інтэграцыю ў ЭЗ. Адначасна 57,5% – за аб'яднаньне з РФ. Пры гэтым 500 рэспандэнтаў, ці 33,4%, – і за тое, і за другое. Не 7,5%, а кожны трэці! Прааналізаваўшы прыхільнасьці гэтай групы, А. Манаеў устанавіў, што 62% не задаволены развіцьцём дэмакратыі ў Беларусі і 66% лічаць, што ў РФ дэмакратыі болей. 51% не давярае А.Р. і 72% лічаць, што трэба абраць іншага прэзідэнта, таму 56% гатовыя галасаваць супраць зьмены Канстытуцыі. Але адначасна 45% з іх гатовыя эміграваць з Беларусі і кожны трэці – за аб'яднаньне з Расіяй у адну дзяржаву!

Гэтыя характарыстыкі вельмі падабаюцца праф. Манаеву. Ён лічыць гэтую групу (праслойку ў грамадстве) і дэмакратычнай, і апазыцыйнай. Больш за тое – прагрэсіўнай, гатовай інтэгравацца хоць на Захад, хоць на Усход, хоць зьехаць – абы пазьбегнуць сваіх нацыянальных і грамадзянскіх праблемаў. На самой справе гэтыя людзі без сыстэмы нацыянальных каштоўнасьцяў і без цара ў галаве – не апазіцыя, а галоўны аб'ект маніпуляцыі і апора сёньняшняга рэжыму, хоць 40% зь іх станоўча ставяцца да вулічных акцыяў апазіцыі. Мо, таму і гатовыя галасаваць “за” і на рэфэрэндуме

па інтэграцыі ў Эўропу. Але існы рэжым хутчэй паставіць на рэфэрэндум пытаньне аб інтэграцыі з РФ. І тады галасамі гэтых людзей Беларусь страціць свой суверэнітэт. Бо яны, як не замацаваны на палубе цяжкі груз прыводзіць да аверкіля, гатовыя перакуліць дзяржаўны карабель.

Яны ж і палітычная апора занадта прагматычных партыяў і асобаў. Цяпер прыкладаецца шмат намаганьняў па каардынацыі дэмакратычных сілаў напярэдадні магчымага рэфэрэндуму, выбараў у “палатку” і прэзыдэнцкіх выбараў. Ёсьць поспехі ў перамовах 5 партыяў. Іх згода адносна суверэнітэту Беларусі – нашая заслуга. Такой згоды не было ў пачатку 90-х, калі адзін толькі БНФ стаяў на пазыцыях незалежнасьці. Але і сёньня праблемаў дастаткова. Адна зь іх – каардынацыя дзеяньняў з групай “Рэспубліка”.

Я не хаваю таго, што стаю за такую каардынацыю. Аднак “Платон мне сябар, але ісціна даражэйшая”. Мяне клапацяць і насцярожваюць выказваньні ідэяляга гэтай групы сп. М. Марыніча. Я называю яго ідэялягам, бо ён адзіны, хто наважыўся выказаць свае погляды на паперы. Далей я прыводжу доўгую цытату з яго артыкула “Не упустіць свой шанс” у бюлетэні НІСЭПД.

М. Марыніч піша: “Наконец, последнее, но не менее важное. А может быть, и основное. Мы должны сотрудничать с руководством России, с российской политической и бизнес-элитой, предлагая варианты развития двусторонних отношений. Все демократические силы ... должны осознать, что без взаимодействия с Россией нам не достигнуть целей... Россия решает две задачи: восстанавливает утраченные экономические связи с крупнейшими государствами СНГ ... стратегически создает базу для мощного интеграционного объединения со своими соседями... И в Беларуси Россия стремится реализовывать свои стратегические интересы. Правда, пока безуспешно... Россия делает упор не на формировании очередных политических институтов, а на объединении экономик двух стран... Россия фактически проводит совершенно иную стратегическую линию в отношении Беларуси, нежели ждёт от неё А. Лукашенко... Именно поэтому нам необходимо объединить усилия по изменению избирательного законодательства, недопущению референдума, консолидации общества и найти возможности взаимодействия с российской элитой. Необходимо показать России... свою стратегию развития долгосрочного взаимовыгодного сотрудничества... в основу которой должны быть положены принципы экономической интеграции. Беларусь должна стать... проводником европейских

ценностей в России”. Канец цытаты, зь якой я пакінуў толькі станоўчыя сьцьверджаньні і выкінуў усе эківокі. Цікава, што апошняя думка, пра мост, належыць нябожчыку А. Майсеню. Яе падзяляе і наш калега П. Севярынец.

Але насамрэч нам прапануецца не сустрэча ў Еўропе ці шлях разам у Еўропу (думка Я. Гайдара і АГП). Нам прапануецца згадзіцца са стратэгічнай лініяй РФ на эканамічнае паглынаньне Беларусі дзеля таго, каб расійская эліта дапамагла справіцца з А. Лукашэнкам. Як яна дапамагае, сьведчыць прыклад 1996 г. А наколькі ўзасмавыгадныя эканамічныя стасункі могуць быць у выніку “моцнага інтэграцыйнага аб’яднаньня з суседзьмі”, я паказаў у першай частцы артыкула. Наогул, якая доўгатэрміновая стратэгія развіцьця адносінаў, апроч іх узаемнай выгады, можа быць у суседзяў? Незалежных суседзяў? Сама пастаноўка пытаньня аб падтрымцы элітай нібыта дэмакратычнай Расіі дэмакратычных сілаў у Беларусі ў іх змаганьні з дыктатурай пры ўмове “аб’яднаньня эканомік дзвюх краінаў” – заганныя і лагічна, і палітычна. Гэта не падтрымка. Гэта – брудная гульня. Спроба з дапамогаю дэмакратычных сілаў дамагчыся сваіх мэтаў, якія не задавальняе нават дыктатар.

Таму я думаю, што нам трэба яшчэ добра папрацаваць з групай “Рэспубліка”, калі яна падзяляе погляды сп. М. Марыніча. І, заканчваючы, я хачу сказаць, што нам, безумоўна, трэба шукаць кантакты ў асяродку расейскай эліты, хоць бы дзеля абмену поглядамі. Яны не павінны мець інфармацыю толькі з боку “русабелаў”, як іх называе праф. Манаеў. А мы не павінны мець інфармацыю аб перспектывах развіцьця расейскай палітыкі толькі са СМІ.

Паказьнікі развіцьця чалавечага фактара і нацыянальнай палітыкі ў СССР паводле дадзеных СЭС на 1981 г.

Краіна	Насельніцтва млн. чал.	Колькасць спэцаў на 1000 працуючых	Колькасць студэнтаў на 1000 чалавек	Тэатраў на 1 млн. чалавек	Дактароў на 10 тыс.	Разрад краіны
Расія	141	803	24,5	2,3	39,1	0
Усходняя Эўропа						
Украіна	50,5	841	17,4	1,66	35,4	III
Беларусь	9,8	763	17,7	1,5	31,7	IV
Малдова	4,0	572	12,6	1,75	30,3	IV
Прыбалтыка						
Летува	3,5	711	20	3,1	37,9	III
Латвія	2,6	795	18,3	3,84	43,5	II
Эстонія	1,5	786	17	6,0	40,5	II
Закаўказьзе						
Азэрбайджан	6,4	832	16,4	2,2	32,3	III
Грузія	5,1	856	17	5,3	44,8	I
Арменія	3,2	868	18	4,4	34,4	II
Сярэдняя Азія						
Узбекістан	17,0	875	14	1,65	27,7	III
Казахстан	15,4	807	16,3	1,88	30,8	III
Таджыкістан	4,0	801	15	3,0	23,1	III
Кіргізія	3,8	804	14,5	1,84	27,8	III
Туркменія	2,9	852	14	2,4	27,3	III
Месца РБ у сац- спарборніцтве		13	5	15	9	

Виктор Чернов

Нищета идеологии, или Идеология нищеты

Доклад о так называемой белорусской государственной идеологии был прочитан руководителем страны с явной претензией на послание “*urbi et orbi*”. Прозвучи это выступление семь-восемь лет назад, оно действительно стало бы для многих настоящей сенсацией. Сегодня же заявление о создании государственной идеологии – неприятная неожиданность лишь для тех интеллектуалов, которые по-прежнему все еще наивно ждут от этого государства каких-либо существенных реформ. Но по-другому и быть не могло. Этот очередной шаг в прошлое давно прогнозировался, поскольку после 1994 года белорусский авторитарный режим изначально отличался сильными тоталитаристскими тенденциями.

На уровне общей фразеологии и конкретной политики основные постулаты политической идеологии нынешней правящей элиты были обозначены еще в первые годы ее пребывания у власти. Они представляют собой эклектический набор отдельных элементов марксизма и кейнсианства, рыночного и феодального социализма, либерализма и консерватизма, панславизма и национализма, атеизма и православия. Однако интегральным политико-идеологическим качеством белорусского режима является реакционный советский консерватизм, выражающий не просто тоску советского традиционалистского сознания по умирающей эпохе, но его боевой дух, стремление любой ценой исключить Беларусь из процессов глобализации и демократизации, реставрировать в модифицированном виде узловые элементы советского порядка (от восстановления СССР и управленческой вертикали типа “партия – Советы” до единых политдней и принудительных субботников). Это не нормальная левоконсервативная реакция на динамику событий, происходящих в стране (и мире) после 1991 года, а крайнее выражение доморощенного советского консерватизма – активное противодействие прогрессу.

Советско-белорусский консерватизм так или иначе нашел отражение и

в этой речи главы государства. Правда, ничего принципиально нового по содержанию представленной идеологии мы не услышали. Единственной настоящей новостью явилась не сама идеология, а открыто заявленное намерение придать ей официальный статус “*белорусской государственной идеологии*» со всеми вытекающими отсюда последствиями. Поэтому основная часть доклада была посвящена вопросам “*совершенствования идеологической работы*”. Однако прежде, чем заняться собственно вопросами “*идеологической нашей работы*”, докладчик решил дать в начале своего выступления “*характеристику белорусской государственной идеологии, ее основным составляющим*”. Мы последуем за ним шаг за шагом.

Для чего все это нужно?

Первая часть выступления фактически стала квинтэссенцией и развитием старых идей. В докладе была предпринята попытка систематизировать и, что самое любопытное, обосновать главные составляющие правящей идеологии, придать ей более научный и в то же время привлекательный вид. Оставим пока в стороне содержательные характеристики представленных в докладе идей (к ним мы вернемся позднее), чтобы ответить на центральный вопрос. Что же, собственно, заставило нашего руководителя на исходе девятого года своего правления обратить столь пристальный взор на вопросы идеологии и вытащить на свет Божий очередные узловые компоненты советского порядка – “*государственную идеологию*” и “*идеологическую работу*”?

В докладе мы не найдем внятного ответа на этот конкретный вопрос. Но оратор дает невольную подсказку, когда применяет драматически образное сравнение: “*Идеология для государства – то же самое, что иммунная система для живого организма. Если иммунитет ослабевает, любая, даже самая незначительная инфекция становится смертельной. Точно так же с государством: когда разрушается идеологическая основа общества, его гибель становится только делом времени, каким бы внешне государство ни казалось сильным и грозным*”. Поэтому “*общество не может существовать без целостного свода идей, ценностей и норм, объединяющих всех граждан. Государство без идеологии, как и человек без мысли, не может жить и развиваться, тем более противостоять внутренним и внешним угрозам и вызовам*”.

Уже одно то, что государство отождествляется с обществом, – великолепно по своей архаичности, уносящей нас как минимум в XVIII век. Этот давно преодоленный философский стереотип был ренимирован в совет-

ском тоталитарном сознании, которое по определению не способно разграничивать государство и гражданское общество как две автономные, относительно самостоятельные сферы. Вслед за проповедником идеи коллективистской свободы Ж.-Ж. Руссо для такого сознания не существует проблемы ограничения сферы действий и полномочий государства в отношениях с гражданским обществом и личностью, как и не существует самой проблемы прав человека и меньшинства. Ведь государство как живой организм не может не заботиться о благополучии своих членов, которые, в свою очередь, обязаны думать о благе государства. Таково общеидеологическое кредо любого тоталитарного сознания, в том числе советского.

Итак, государство - живой организм, которому хочется жить и развиваться. Но, к несчастью, в окружающей среде полно опасных вирусов, способных нанести государственному организму непоправимый ущерб. Даже самая незначительная болезнь может привести его к гибели. Только сильная иммунная система в виде основательной идеологии дает государству возможность оставаться сильным и грозным, эффективно бороться с врагами внутренними и внешними. Попробуем перевести этот организмический и почти эзопов язык на строгий понятийный аппарат политической науки.

Известно, что политики нередко используют идеологию в качестве инструмента, позволяющего им за морально возвышенной и привлекательной фразеологией скрывать свои собственные интересы, подлинную мотивацию своих действий и поступков. В нашем случае оратор выдает личную обеспокоенность будущим выстрадавшего им собственного политического режима за общественную обеспокоенность судьбой белорусского государства как такового. За нарочито общими фразами о необходимости спасения государства с помощью идеологии проглядывает плохо скрываемое желание использовать идеологию для спасения режима личной власти. И для такого беспокойства есть серьезные основания.

Персоналистский режим в Беларуси всегда опирался в основном на эмоциональную, безусловную поддержку, когда определенная часть населения поддерживает политику своего лидера, невзирая ни на что, даже на постоянное ухудшение условий своей жизни. В то же время практически полностью отсутствует инструментальная, условная поддержка, степень которой прямо пропорциональна степени результативности власти, ее способности эффективно служить рационально осознанным интересам

граждан. Длительная разбалансированность обоих видов поддержки ослабляет политическую систему и ведет ее к гибели. Однако самая неэффективная система может и в таких условиях существовать относительно долго, если она располагает мощными средствами легитимации власти и воспроизводства эмоциональной поддержки: персональная харизма лидера, традиции повиновения, популярная идеология.

До недавнего времени стратегический запас прочности белорусского режима определялся главным образом запасом харизматической легитимности главы государства. Сегодня, напротив, наблюдается процесс стремительной эрозии его персональной харизмы. Электоральный рейтинг упал, по данным последнего опроса НИСЭПИ, до беспрецедентных 26,2%. Слабеют традиции повиновения, особенно в крупных и средних городах. Растущее недовольство самых различных групп общества своим бедственным положением грозит обернуться широкими протестными настроениями. Появились первые симптомы дезинтеграции власти. Режим теряет былую устойчивость. В стране постепенно созревают предпосылки внутриполитического кризиса. И все это происходит в предверии грядущего референдума об отмене ограничения количества сроков избрания одного и того же лица на пост президента РБ. Понятно само собой, что в столь неблагоприятных условиях референдум может сыграть роль, прямо противоположную той, которую ему отводит власть, - роль катализатора кризисных процессов.

Таким образом, сама логика борьбы за удержание государственной власти привела правящую элиту к необходимости укрепить пошатнувшуюся харизматическую легитимность режима его идеологической легитимацией. А это предполагает четкое формулирование и внедрение в массовое сознание адекватной, консервативно-советской идеологии, природа и функции которой таковы, что она может полноценно существовать только в государственной форме.

В тактическом отношении идеологическая кампания понадобилась в первую очередь для того, чтобы создать накануне референдума хотя бы видимость массовой эмоциональной поддержки и оправдать нейтрализацию инакомыслящих в государственных структурах, к чему докладчик открыто призвал высокое собрание, заявив буквально следующее: *“Недостаточно, когда чиновники или преподаватели учебных заведений не разделяют государственной идеологии.... С теми, кто идет вразрез с государственной политикой либо ко-*

леблется, нужно, товарищи, решительно расставаться”. Вот так совершенно определенно говорит устами оратора дух славного ленинско-сталинского прошлого.

В стратегическом, долгосрочном плане новая старая идеология призвана обеспечить укрепление у подданных иммунитета к бациллам индивидуальной свободы, собственности, благосостояния, консервацию у них архетипов советского менталитета и мобилизацию лево-консервативного электората России. Весь вопрос в том, способна ли будет архаично-убогая по содержанию идеология выполнить свою “великую” мобилизующую функцию? Но мы пока умолчим о мобилизационных возможностях советского консерватизма, чтобы вернуться к ним после.

Договоримся о понятиях

“Прежде всего, – предлагает докладчик, – давайте определимся, что такое идеология?”. Давайте! Обсуждая что-либо серьезное, необходимо, как говорил Блез Паскаль, сначала договориться о терминах. “Идеология, – поучает нас оратор, – это система идей, взглядов, представлений, чувств и верований о целях развития общества и человека, а также средствах и путях достижения этих целей, воплощенных в ценностных ориентациях, убеждениях, волевых актах, побуждающих людей в своих действиях стремиться к целям, которые мы перед собой поставим”.

Данная дефиниция напоминает скорее определение понятия мировоззрения, а не идеологии. В ней упущена самая главная отличительная особенность любой идеологии: оправдание с помощью определенной доктрины притязаний какой-либо политической группы на власть. Правда, и в этом многословном изречении содержится подсказка – намек на некую группу, обозначенную местоимением “мы”. Кто это “мы”? Присутствующие на докладе “руководящие работники республиканских и местных государственных органов”, т. е. правящая элита. Публикация доклада была поэтому предназначена не для нее, а для остального общества. Итак, идеология необходима для того, чтобы помочь нам, правящей элите, волевыми актами побуждать народ стремиться к тем целям, которые мы перед собой ставим. Это – поистине язык повелителей, претендующих на монопольное обладание истиной.

Оратор хочет определиться и с понятием “государственная идеология”, предлагая подумать об этом ученым. Любой специалист сформулирует определение этого понятия примерно следующим образом. Государствен-

ная идеология – это официальная идеология государства, навязываемая всему обществу как единственно верное учение. Она не допускает либо серьезно ограничивает существование других идеологий, которые объявляются ложными и враждебными. Она, как правило, обязательна для всех и делит общество на просвещенную элиту, постигшую абсолютную истину, и темную или заблудшую массу, которую надо вразумлять и перевоспитывать. Для чего создается мощная система идеологической обработки населения, манипулирования массовым сознанием. При этом всякое инакомыслие подавляется, ибо без единой идеологической веры невозможно массовое послушание.

Государственная идеология – характерная черта всех тоталитарных и полутоталитарных государств. Типично авторитарные режимы не имеют единой идеологии, они скорее основаны на размытой концепции национального интереса. В этой связи весьма странным выглядит утверждение, что “государственная идеология – это не изобретение коммунистов, а атрибут, присущий... любому государству. Все государства и во все времена опирались и опираются на идеологические принципы, в концентрированном виде выражающие основные ценности своего общества, цели его развития”.

Ни один человек с некоторым историко-политическим образованием не станет утверждать, что государственная идеология появилась вместе с появлением государства. Более того, у древних и средневековых народов едва ли не тотальной формой общественного сознания была религия. Она же служила одним из основных способов легитимации власти, когда та оправдывалась ее божественным происхождением. Присутствие в тогданем общественном сознании отдельных идеологических элементов (например, аристотелевское обоснование рабовладения) еще не говорит о наличии самой идеологии, тем более государственной. Идеологии, как особой системы взглядов и представлений, формирующей политику определенной политической группы, не существовало вплоть до эпохи Просвещения.

Что же касается государственной идеологии, то она вместе с тоталитаризмом становится реальностью лишь в XX веке. Исторически первыми формами государственной идеологии стали советский коммунизм и итальянский фашизм. Затем она установилась в Германии в виде национал-социализма. В целом примерно треть населения Земли испытала на себе воздействие той или иной формы государственной идеологии.

А как у других?

Но оставим историю в стороне. Посмотрим, каким представляется оратору положение дел с идеологией в современных демократиях. Он находит, что государственная идеология переживает настоящий расцвет в... США и Западной Европе. *“В государствах Запада... по масштабам и широте охвата сфер жизни и агрессивности идеологическая работа... ничуть не уступает, если не превосходит, советскую практику. ... Посмотрите, с каким поистине континентальным размахом ведется идеологическая работа в Соединенных Штатах Америки. ... Для оправдания принимаемых мер задействуются все мыслимые и немыслимые информационные ресурсы. Так сегодня происходит с идеологическим обоснованием войны с Ираком”*.

Прошедшая в США и некоторых других странах пропагандистская кампания против режима Саддама Хусейна, которая так сильно взволновала докладчика, отнюдь не доказывает существования на Западе единой, государственной идеологии. Мы позволим себе спросить, почему не вспомнил оратор про многотысячные демонстрации протеста в США и Западной Европе против войны в Ираке? Почему он не помнит, что кабинет Тони Блэра висел буквально на волоске, когда значительная часть британского парламента выступила против участия своей страны в военной операции в Персидском заливе? Наверное, потому, что подобные примеры противоречат его излюбленному тезису о широком государственно-идеологическом охвате всех сфер жизни западного общества.

Иной вопрос, что любое демократическое правительство стремится заручиться поддержкой большинства населения, чтобы эффективнее проводить свой политический курс. Для достижения этой цели правительство использует все доступные ему каналы и формы общественных коммуникаций, в том числе организует проведение PR-кампаний, информационно-рекламных и пропагандистских акций. И это обычная практика.

Но все дело в том, что в демократических странах правительства действуют в условиях идеологического плюрализма, свободного соревнования идейных взглядов, платформ, ценностей, что исключает возможность появления официальной идеологии. Правительства и поддерживающие их политические силы не обладают монополией на информацию и не имеют полного контроля над СМИ (не в пример Беларуси, где, по признанию докладчика, в распоряжении замглавы Администрации Президента по

идеологии *“весь научный и информационный ресурс страны”*). Правящие элиты подвергаются острой критике, которая в последние годы в ряде случаев усилилась. Постоянно предлагаются проекты альтернативных политических решений, которые повышают вероятность нахождения оптимальных путей развития. Периодически сменяются парламенты и правительства, что содействует гибкой коррекции политического курса.

“Независимо от того, – поучают нас далее, – кто у власти в Штатах, Великобритании: республиканцы или демократы, лейбористы или консерваторы, – идеологические устои остаются неизменными. Большинство населения поддерживает власть как институт, видя в ней свою опору и защиту. ... Для государства будет катастрофой, если его идеология станет меняться с каждым выборами”.

В современном плюралистическом обществе нет и не может быть общей, одной на всех идеологии. Любая политическая группа так или иначе исповедует свою собственную идеологию, чтобы стать правящей и использовать полученную власть в соответствии со своими целями. Поэтому всякая идеология носит достаточно выраженный тенденциозный характер. Однако конкуренция между идеологиями (например, двухсотлетняя борьба между двумя главными в США идеологиями – либерализмом и консерватизмом) не позволяет ни одной из них превратиться в монопольную идеологию, обреченную на загнивание и все менее полезную для общества.

В то же время многие ценности и нормы в ходе открытой конкуренции становятся достоянием всего общества и тем самым утрачивают собственно идеологический характер. В современных демократиях это произошло, например, с либеральными ценностями свободы, прав человека, равенства перед законом. Сегодня они признаются практически всеми основными политическими силами, независимо от их идеологической ориентации.

То, что оратор воспринимает как *“идеологические устои”*, на самом деле представляет собой ценностно-нормативный консенсус, наличие в западном обществе согласия в отношении фундаментальных ценностей и норм. Он означает признание и уважение всеми прав и свобод человека, идейно-политический плюрализм, демократические правила игры, верховенство закона и т.д. И эти ценности являются действительно *“незыблемыми”*, поскольку они приобрели характер общенационального кредо и положены в основу конституций демократических стран.

В условиях консолидированной демократии основные расхождения между политическими группами возникают порой по смешным с точки зрения белоруса обывателя проблемам: запрещать аборт или разрешать, обучение в школах девочек и мальчиков должно быть раздельным или смешанным и т.д. В то же время практически не являются объектом идеологической борьбы ряд фундаментальных вопросов, которые все еще раскалывают многие недемократические и переходные общества: капитализм или социализм, рыночная или плановая экономика, демократия или автократия и т. д. Сама постановка такого рода дилемм воспринимается как знак дурного тона.

Докладчик прав, когда говорит, что «идеологические» устои в западных странах остаются неизменными независимо от выборов. Это – проявление господства национальных ценностей и норм, составляющих духовную, мировоззренческую основу всего общества. Но он не прав, когда называет смену идеологий в государстве с каждыми выборами «катастрофой». Это – проявление демократического соревнования партийных идеологий в рамках ценностно-нормативного консенсуса. Общие фундаментальные ценности не меняются с выборами. Выборы приводят к периодической смене правящих идеологий.

Любые попытки государства навязать обществу какую-либо единую идеологию, сделать ее обязательной для всех неизбежно ведут к тоталитаризму, подавлению индивидуальной свободы, террору против инакомыслящих. Подобные попытки особенно опасны в расколотых обществах, к каким относится белорусское. Для таких обществ характерны резко расходящиеся идейно-политические ориентации, что порождает серьезные барьеры при их согласовании. Это нередко заставляет участников политического процесса применять насилие, принудительно навязывать оппозирующей стороне свою точку зрения и т.д. И здесь действительно выборы могут означать не простую процедуру передачи власти от одной группы к другой, а революцию или реакцию.

«Новые» и особенно «старые» демократии шли к общественному консенсусу длительное время, через жесткую борьбу различных политических сил, их идеологий за влияние на общество и контроль над государством. Этот процесс вел к постепенной демократизации государств, которые стали играть значительную роль в привитии людям общих взглядов, ценностей и ожиданий, в создании общих мифов и символов, в поддер-

жании национальной идентичности. Подобного рода государственная политика способствует сегодня росту однородности политической культуры граждан и, следовательно, укреплению стабильности общества и государства.

Огромное внимание западных правительств к политической социализации граждан подтверждает, по мнению выступавшего, факт существования в их странах государственной идеологии. При этом он представляет дело так, что государство – например, Франция, Германия – едва ли не монополично руководит политическим образованием. *«Идеологические аппараты этих государств, – уверяет нас оратор, – с детства прививают своим гражданам ценности, объединяющие немцев, французов. Воспитывают верность гражданскому долгу».* В воображении немедленно возникает картина кипучей работы во французских и немецких детских садах, школах и вузах специальных идеологических отделов, посредством которых государство внедряет, прочищает, охраняет, оценивает, запрещает, хватает, исключает.

Конечно, ни в одной стране мира политическое образование не свободно полностью от идеологического содержания. Однако только в тоталитарных и некоторых авторитарных государствах политическое образование подменяется внедрением в массовое сознание официальной идеологии. В демократических странах такое образование базируется на совершенно иных принципах. Это – общие ценности, идейный плюрализм, отсутствие монополии на руководство политическим образованием, равноправное участие в образовательных программах всех (в том числе оппозиционных) партий и неправительственных организаций, свобода выбора идей и убеждений. Например, в Германии основная роль в распространении политических знаний принадлежит не только школам и университетам, но и фондам политического просвещения, существующим при политических партиях. В ведении государства лишь самая общая координация и частичное субсидирование политического образования.

Вместо того, чтобы обратить внимание на необходимость изучения зарубежного опыта негосударственных образовательных организаций, докладчик умалчивает об их существовании. В то же время он совершенно справедливо предлагает перенять у Запада принцип «почвенничества»: *«идеологию государства надо выстраивать на своем, родном фундаменте».* Что ж, опустимся на родную землю.

Любая идеология чего-либо стоит, если она опирается на духовно-прак-

тический опыт исторического развития того общества, сознанием которого она стремится овладеть. Докладчик, как видно, это хорошо понимает. Более того, обращаясь к отечественному прошлому, он предлагает заглянуть в *“историю становления идеологии независимой белорусской государственности”*.

До сих пор в докладе речь шла о *“государственной идеологии”*, теперь же оратор вдруг заговорил об *“идеологии независимой государственности”* (как будто со сменой понятия ничего не меняется в предмете обсуждения). Выступающий, сам того не замечая, временно становится на позицию... порицаемого им национализма. Последний есть не что иное, как идеология и политика создания и укрепления независимого национального государства, т.е. трансформации национальной идентичности в *“национальное тело”*. Однако государственная и национальная идеологии не суть одно и то же. Не каждая государственная идеология является национальной, не каждая национальная идеология претендует на роль государственной.

Одно дело – так называемый этнический национализм, который рассматривает нацию в этнокультурном смысле, как этнос, существующий наряду с другими этносами. Такой национализм стремится к образованию независимого государства одного титульного этноса. Для него характерна идея подчинения прав человека коллективистскому служению интересам титульной нации. Что при определенных обстоятельствах ведет к установлению этнократии, крайней формой которой является фашизм (массовое насилие и жестокость в отношении инородцев, *“этнические чистки”*).

И совсем иное дело – гражданский национализм, который рассматривает нацию в государственном смысле, как демос, т.е. как всех граждан одного государства. Такой национализм стремится к образованию независимого государства, объединяющего все этносы на своей территории в государственную нацию, которой номинально объявляется титульная этнонация. Гражданский национализм признает приоритет прав человека над интересами нации и, в первую очередь, право каждой свободной личности на добровольный выбор своей этнокультурной принадлежности в рамках общего восприятия независимого национального государства как ценности и нормы. Такой подход позволяет избежать крайностей этнонационализма, сбалансировать права этнического большинства и меньшинств и является сегодня общепринятым в демократическом мире.

Наши истоки

Посмотрим с этих позиций, как, по мнению докладчика, обстоят дела с белорусским историческим наследием в сфере национальной идеологии. Оратор предваряет свой короткий ретроспективный обзор следующим тезисом: *“Белорусы не унаследовали от предков целостной идеологии независимой государственности”*. Пусть так! Но что из этого следует? Сам собой напрашивается вывод, что белорусский народ за свою трудную многовековую историю накопил немалый этнокультурный и политический опыт, который может быть положен в основу идеи национальной государственности. Однако доклад разворачивается в совершенно иной плоскости.

Ни словом не обмолвившись о протобелорусской государственности в Полоцком княжестве (наверное, из-за его особого сепаратизма по отношению к Киевской Руси), оратор делает легкий реверанс в сторону Великого Княжества Литовского (ВКЛ): *“Мы по праву гордимся тем, что белорусский язык в Великом княжестве Литовском определенное время был официальным языком”*. Но не спешите гордиться дальше. *“...Никому, – продолжает выступающий, – даже самому ярому националисту, не придет в голову утверждать, что Великое княжество Литовское было самостоятельным белорусским государством со своей белорусской государственной идеологией”*.

Докладчик опять терминологически перескакивает с национальной идеологии на идеологию государственную, которая якобы существует у всех государств и во все времена. Так как мы уже разобрали этот вопрос, то не будем к нему возвращаться.

Насчет того, что никому не приходит в голову трактовать ВКЛ как *“самостоятельное белорусское государство”*, можем уверить выступающего в совершенно обратном. Приходит, и еще как! Многие белорусские историки, например, Н. Ермолович, прямо объявляют ВКЛ национальным белорусским государством. Конечно, научная состоятельность этого вывода весьма сомнительна, но, с другой стороны, определенная мифологизация и упрощение, *“выпрямление”* собственной истории, безусловно, содействуют актуализации национальной идеи, ее более легкому усвоению массовым сознанием. Именно поэтому культурная элита Литвы, конструируя в свое время собственную национальную идею, прибегла к еще более откровенной фальсификации истории, трактуя ВКЛ как этнически литовское государство.

Мы, признаться, давно придерживаемся того мнения, что ВКЛ было донациональным династическим государством. Это одно из самых могущественных государств средневековой Европы не могло быть национальным по определению. Период образования государств-наций начинается лишь с XVIII—XIX вв. Вместе с тем в этническом смысле ВКЛ, полное название которого было Великое княжество Литовское, Русское и Жемойтское, представляло собой прежде всего литовско-белорусско-украинское государство. Причем белорусы, которые называли себя в разных местах по-разному, составляли в конце XVI века (после присоединения к Польше украинских земель) большинство его населения.

Правящая династия в ВКЛ была литовского происхождения, однако белорусские земли вошли в состав княжества преимущественно на добровольно-договорной основе и обладали автономным статусом. Более того, борьба между католической (литовской) и православной (“русской”) партиями, которая велась с переменным успехом, привела к утверждению равенства в правах всех представителей феодальной знати независимо от этнической и религиозной принадлежности. С начала XVI в. представители белорусской шляхты начинают занимать руководящие посты в центральных органах власти ВКЛ. Великое княжество Литовское постепенно превращается в общее государство литовской и белорусской знати – Отчизну.

Вне этих рамок утверждение, что ВКЛ не было самостоятельным белорусским государством, является исторической полуправдой. Но разве сама по себе эта несамостоятельность заслуживает порицания? Разве белорусское государство уже с самого начала должно было выступать в национальной форме? Напротив, именно благодаря существованию преднационального ВКЛ начинает активно развиваться этническое самосознание населения Беларуси, его язык и культура. И, как следствие, у него постепенно (особенно у шляхты) формируется чувство своей государственной литвинской общности, отграниченной от других славянских общностей. Что в отдаленной перспективе могло привести к возникновению литвинского гражданского национализма и трансформации ВКЛ в полиэтничное – прежде всего, литовско-белорусское – государство-нацию. Однако история распорядилась по-своему. Массовая полонизация в XVII—XVIII вв., а потом и русификация подорвали жизненную среду литвинской государственнической идеи.

Тем не менее, невозможно себе вообразить белорусскую национальную

идеологию без обращения к идеям, институтам и событиям периода ВКЛ. Современный белорусский национализм есть продукт литвинского духа. Белорусам стоит гордиться не только белорусским государственным языком ВКЛ. Редкий народ в мире может похвалиться тем, что его мыслители одними из первых в эпоху феодального абсолютизма выдвинули идеи гуманизма, индивидуальной свободы, гражданского общества и гражданского патриотизма. Тем, что на его земле и его предками был создан уникальный для того времени строй конституционной (пусть шляхетски ограниченной) демократии, позволившей мирно сосуществовать и сотрудничать разным народам и конфессиям. И этот строй значительно ближе к ценностям и нормам современной демократии, нежели общественные порядки прошлого многих других государств.

Оратор, как мы видим, с небрежной легкостью, советской принципиальностью устранил вопрос о ВКЛ как источнике национального вдохновения белорусов. Еще решительнее он проявляет отрицательные черты советского сознания в своих нападках на Белорусскую Народную республику (БНР). “... Уже в силу того, – говорится в докладе, – что она была учреждена под присмотром оккупационных немецких властей и была фактически создана этими властями... БНР не могла оставить нам в наследство идеологию белорусской государственности или хотя бы элементы этой идеологии, чтобы мы могли на нее опираться”.

Опять старая (преднамеренная?) путаница в понятиях. То докладчик уверяет нас в необходимости создания “белорусской государственной идеологии”, то вдруг отсылает нас к истории становления “идеологии независимой государственности”. То нам говорят об “идеологии белорусского государства”, то делают акцент на “идеологии белорусской государственности”. Подобно тому, как в советском сознании государство сливается с обществом, точно так же оно не видит различий между государственной идеологией и идеологией государственности.

Оратор порицает БНР потому, что она была учреждена на оккупированной территории. Какой неисторический упрек! БНР не могла по определению возникнуть на территории, подконтрольной большевикам и Советской власти. Более того, оратор совершенно открыто ставит в вину БНР то, что она якобы была создана немецкими властями. Но разве еще не до прихода немецких войск в Минск Исполком Всебелорусского съезда обратился к народам Беларуси с Первой Уставной грамотой, в которой он объявил себя временной властью в Беларуси? Разве официальный Бер-

лин не отказался признать новое независимое государство? Разве первоначально немецкие оккупационные власти не разогнали Раду и Народный Секретариат БНР, запретив их деятельность? И разве БНР не явилась закономерным политическим результатом второго “национального возрождения”, начавшегося в Беларуси на рубеже XIX—XX вв., когда появляется субъективно осознанная национальная идея и белорусская интеллигенция начинает борьбу за превращение белорусского этноса в современную нацию?

Конечно, в деятельности Рады БНР были допущены серьезные тактические ошибки. Но они отнюдь не преуменьшают великого исторического значения этой первой попытки создания независимого белорусского государства. БНР впервые сформулировала и попыталась реализовать на практике основные демократические принципы национально-государственного строительства, то есть, те самые “элементы идеологии” белорусской государственности, на которые не хочет опираться нынешняя власть, делая вид, что их якобы не существует. На самом деле, деятельность БНР оказала серьезное положительное влияние на развитие национального самосознания белорусского народа. Если бы не БНР, то весьма сомнительно, что большевики пошли бы на создание БССР.

БНР, в сущности, разделила незавидную участь многих других несоветских республик, возникших на “окраинах” бывшей царской империи. Все они были объявлены антинародными и подавлены Красной армией. Однако в сегодняшних Украине, Армении, Грузии, Азербайджане такие республики рассматриваются как прямые предшественницы их нынешней государственности, а даты их возникновения везде отмечаются как национальный праздник. Везде, кроме современной Беларуси.

Итак, опыт ВКЛ не является источником формирования идеологии белорусской государственности, потому что он-де “литовский”. Опыт БНР также не годится, потому что он-де “оккупантский”. Где же тогда искать исторические точки опоры для идеологии современной белорусской государственности?

Советско-имперский нарциссизм

Как бы предвосхищая этот вопрос, оратор переходит к советскому периоду в белорусской истории. Он резюмирует свой взгляд на положение белорусов в составе Советского Союза в одном пространном рассужде-

нии, центральное место в котором занимает великое открытие, что “именно... с образования в составе СССР Белорусской Советской Социалистической Республики... начинается наша государственность”. И далее: “...Годы, проведенные в составе Союза, дали нам столько, сколько не мог дать до этого ни один период существования белорусских земель в составе того или иного государства”. Вот так! Тему исторических истоков белорусской государственности до 1919 года можно попросту закрывать.

На самом деле в рамках унитарно-имперского Советского Союза белорусская государственность была абсолютно формальной, бутафорской. Конечно, она даже в столь убудочной советской форме способствовала индустриальному развитию страны и росту материального благосостояния населения. В 70-х гг. БССР называли “сборочным цехом” СССР и “витриной развитого социализма”. Однако духовное, национально-культурное развитие совершалось не благодаря, а вопреки БССР и СССР. Процесс “белоруссизации” шел лишь первые десять лет пребывания Беларуси в составе Союза, после чего он был быстро и кроваво оборван сталинскими репрессиями. Белорусы не смогли противостоять русско-советской культурной экспансии и в значительной мере утратили национальный язык.

Это косвенно признает и докладчик, когда сетует на то, что “сформировать идеологические основы суверенного независимого государства в этот период мы не смогли. Мы были частью великого, огромного государства, и вся идеология (имеется в виду коммунистическая, марксистско-ленинская идеология – В.Ч.) была в рамках того государства”. Но далее следует совершенно парадоксальный вывод: “Идеология этого государства была нашей, белорусской идеологией (выделено нами – В.Ч.)”. Какой неожиданный ход мысли! Коммунистическая, наднациональная по определению идеология, утверждавшая политику нивелирования национальных и этнических различий, рассматривается как белорусская, национальная идеология.

Какой бы своеобразной, мягко выражаясь, ни казалась точка зрения оратора, мы все же считаем, что она достойна внимания, поскольку имеет под собой серьезные культурно-ментальные основания, сформированные в белорусском обществе в период советско-имперского господства. “Мы были, – с ностальгией вспоминает оратор, – частью великого, огромного государства”. За этой нескрываемой тоской по империи прячется тот факт, что иногда малые и даже чужеродные этносы в принципе способны найти в империи некую возвышающую их идентичность.

Имперские ценности как некие символы, знаки, коды действительно позволяют отдельной личности найти упоение и смысл жизни в приобщении к запредельному величию, получить надежду на покровительство и защиту, преодолеть одиночество и утвердить свое ограниченное и смертное “Я” в чем-то неограниченном и вечном. Можно сказать, что ощущение принадлежности к империи порождает у индивида иллюзию возможности превращения своей человеческой никчемности во вселенскую мощь. Что-то подобное происходило и с маргинальным сознанием многих белорусов в эпоху советской тоталитарной империи.

Степень советизации того или иного этноса в СССР была прямо пропорциональна степени его денационализации и маргинализации и обратно пропорциональна степени сохранения им национальной идентичности. Белорусский же этнос оказался денационализированным и советизированным как никакой другой. Поэтому именно “советскость” явилась для белорусов органичной формой выражения их этномаргинальности, более того – способом их идентификации с “великой страной Советов”. Возвышающее чувство принадлежности к “великому, огромному государству” – советско-имперский нарциссизм – как бы восполняло у белорусов отсутствие развитого национального самосознания. Можно даже сказать, что благодаря такой идентификации стимулировался своеобразный, советско-белорусский “национализм” – истинно советский белорус ощущал, что он “самый советский из советских”. То есть, самый трудолюбивый, исполнительный, дисциплинированный, идеологически выдержанный, к тому же, говорящий по-русски. А значит, он лучше остальных советских, даже советских русских.

Надо ли бояться национализма?

Но вот империя рухнула, и неприкаянное советское сознание, лишившись опор своей самодостаточности, ринулось на поиски “нового” идеологического прибежища, которое позволит реанимировать умирающую эпоху. Однако на своем пути оно повстречалось с серьезным препятствием в виде национализма, который, как справедливо отметил оратор, “немедленно затопил” образовавшийся “идеологический вакуум” во всех союзных республиках. По словам докладчика, “попытка выстроить государственную идеологию на принципах крайнего национализма была предпринята и у нас”. Он рассказывает невероятные вещи о том, что националисты поделили всех на “пат-

рыётаў Айчыны і здраднікаў”, об их планах изгнания из Беларуси “*всех русских людей, кто был по биографии русский и у кого в жилах текла хоть капля русской крови – ну, половина-то точно*” и т. п.

Докладчик косвенно прав лишь в одном: характерной чертой белорусского национализма первой половины 90-х гг. было доминирование этнокультурной компоненты. При определении критерия принадлежности к современной белорусской нации на первый план выступила не идея демоса (белорус – это любой гражданин Беларуси, который рассматривает белорусское государство как свое собственное), а идея этноса (белорус – это тот гражданин Беларуси, который не только проявляет активный интерес к сохранению собственного государства, но и причисляет себя к титульной нации, говорит по-белорусски, принимает традиции и код поведения, характерные для белорусской культуры).

Однако даже в такой форме белорусский национализм отличается весьма редкой для этнонационализма толерантностью. Он не предусматривает запретов на этническую ассимиляцию и – одновременно – не требует, чтобы этнические меньшинства в белорусском государстве сливались с этническим большинством. Этническое происхождение не имело и не имеет для белорусского этнонационализма решающего значения. Любое лицо независимо от национальной принадлежности и вероисповедания имеет возможность войти в состав белорусской нации, приняв её культурно-языковые и общеполитические установки.

Этнокультурная компонента оказалась сильной в белорусском национализме прежде всего потому, что белорусы длительное время не имели собственной, ярко выраженной национальной государственности. Когда отсутствует возможность для выражения национальных чувств на государственном уровне, национализм неизбежно приобретает специфическую культурно-языковую форму. Предметом национальной гордости становится не государственное устройство, политическая система, а наследственная принадлежность к определённому этносу, язык или культурная идентичность. С одной стороны, белорусский этнонационализм явился подсознательной попыткой преодолеть остро переживаемый комплекс национально-политической неполноценности, но, с другой, – он позволил обосновать (исторически, культурно и т.д.) право белорусского народа на самоопределение и образование собственного, национального государства, что является необходимой предпосылкой перехода к демократии.

В зарождающихся демократиях движение за независимость и движение за демократию часто совпадают. Национализм необходим для запуска механизма демократизации, а демократические реформы порождают нации. Весь вопрос лишь в том, какой смысл (этнический или гражданский) вкладывается в понятие “нация”, какой, соответственно, избирается алгоритм национально-демократических преобразований и насколько он адекватен настроениям, традициям и менталитету данного народа.

Идеологи белорусского этнического национализма не обратили внимания на то, что наш народ оказался не слишком белорусским, но очень советским. Поэтому политика форсированной белорусизации в первой половине 90-х гг. вызвала у некоторой части населения реакцию отторжения. Однако сегодня мы являемся свидетелями трансформации этнокультурного национализма в национализм гражданский. Новый национализм видит основное содержание современной белорусской национальной идеи в борьбе за создание подлинно независимого демократического государства. Он признает всех граждан нашей страны белорусами независимо от их этнического происхождения, от того, на каком языке они разговаривают, какую веру исповедуют и т.д. У всех нас общая судьба, общие коренные интересы, общие права и обязанности.

На основе такого национализма и должна формироваться идеология белорусской государственности – то есть идеология создания и укрепления независимого национального демократического государства, сохранения и расширенного воспроизводства белорусскоязычной культуры, превращения белорусского народа в современную европейскую нацию. Так кому может мешать такой национализм? Только тем силам, которые хотят загнать нашу страну в новый имперский союз, где белорусы вновь окажутся послушными советскими подданными, а не свободными гражданами европейского сообщества наций.

В марксистско-ленинские щи...

Определившись с историческими истоками, среди которых не нашлось ничего, кроме старого доброго марксизма-ленинизма и опыта БССР, выступающий переходит к выяснению “мировоззренческой основы белорусской государственной идеологии”. С этой целью он крупными мазками рисует перед высоким собранием “идеологическую картину современного мира”. Докладчик называет три идеологии, которые, на его взгляд, “сегодня являются общемировыми:

марксизм, консерватизм, либерализм”. И далее он предпринимает попытку из всей этой идеологической палитры “вычлениить” и объединить, синтезировать именно те ценности, которые, по его мнению, укладываются в белорусскую культурную традицию.

Докладчик начинает, конечно же, с марксизма: “Самая понятная (и близкая, естественно)... идеология – коммунистическая”. “Провал социалистического эксперимента не означает смерть коммунистических идей”. “Неслучайно социал-демократическую ветвь левого учения сегодня так чтят в Старом Свете”.

Прежде всего, странно то, что под мировую идеологию подводится не социализм, а марксизм. Причем последний, как видно из контекста, отождествляется с марксистско-ленинской идеологией, а социал-демократия объявляется ветвью этого левого учения, и ей в докладе практически не уделяется никакого внимания. Но мы не станем опровергать столь своеобразный взгляд. Рембрант писал Мадонну в виде нидерландской крестьянки. Почему бы нашему оратору не изображать социализм в той идеологической форме, которая ему близка и понятна?

Докладчик считает, что “в идеологический фундамент современного белорусского общества” должны органично входить такие принципы коммунистической идеологии, как “коллективизм, патриотизм, социальная справедливость”, “высокий престиж образования, общественно полезный труд без расчета на материальное вознаграждение, формы морального поощрения людей и многое другое”, к чему мы еще вернемся. Пока же ограничимся вопросом: на каком основании оратор выделяет патриотизм в качестве принципа коммунистического мировоззрения?

Патриотизм, воспитание любви к своей родине – это, по определению, черта не коммунистической, а любой консервативной идеологии. Или, может быть, докладчик подразумевает патриотизм в сочетании с прилагательным “советский”, который действительно длительное время был “частью нашей жизни”. Тогда ему нельзя отказать в относительной правильности этого суждения. Слово “патриотизм” многими в Беларуси действительно понимается “в смысле методичек по военно-патриотическому воспитанию” (В. Мацкевич) и ассоциируется с Великой Отечественной войной, защитой Советского отечества. И в этом смысле многие белорусы по-прежнему остаются патриотами Советского Союза.

Но точно так же стали, по мнению докладчика, “частью нашей жизни” коллективизм, взаимопомощь, бесплатный общественно-полезный труд, социальная опека и социальная справедливость. Это, говорит оратор, “фра-

диционные для нашей цивилизации ценности”, которые, следовательно, необходимо утверждать и защищать, если хотим “остаться на родной, сложившейся веками, белорусской почве”.

На самом деле оратор хочет оставаться на родной ему советской почве. Почти все приведенные выше принципы – это типичные проявления консервативно-советского сознания, которое свои морально-возвышенные ценности пытается выдать за реальную норму, а их неизбежное опровержение на практике – за формализацию или деформацию.

Коллективизм присущ-де белорусскому обществу. Какой коллективизм? Добровольный или принудительный? Коллективизм в малых, добровольно организованных сообществах? Или выдаваемое за коллективизм принудительное подчинение целей индивида конкретным групповым или “общественным” (государственным) целям, что в нормальной, не чрезвычайной, ситуации равносильно рабству?

Такой же вопрос мы можем поставить и в отношении бесплатного общественно-полезного труда, который, кстати, широко распространен на “бездуховном” Западе в рамках различных волонтерских программ, осуществляемых негосударственными некоммерческими организациями.

Но если государство (тем более, белорусское) требует от граждан, чтобы они воспринимали бесплатный труд “на благо общества” как норму и ценность, то это почти неприкрытое обоснование государственной эксплуатации – нищенских зарплат бюджетников, узаконенного государственного рэкета, “добровольно-принудительных” субботников, всевозможных авралов и штурмовщины на производстве.

Государственно-идеологическое культивирование коллективизма, бесплатного труда, социального патернализма неизбежно ведет к усилению тоталитаристских тенденций, укреплению господства бюрократии, воспроизводству иждивенческих настроений. Но наше общество и без того находится во власти произвола со стороны бюрократической системы. Ведь это она стремится все и вся распределять, контролировать, опекать, патронировать. И эта одна из наихудших государственных деспотий называется “обществом социальной справедливости”!

...Добавим немного консерватизма

Далее докладчик обращается “к консерватизму как идеологическому учению”, справедливо считая, что “надо быть хорошими консерваторами в хорошем смысле

слова”. Он вычленяет из консерватизма те “отдельные его элементы”, которые “от природы присущи белорусам в таких традиционных для них чертах, как ‘добрычліваць’, ‘памяркоўнасць’, ‘талерантнасьць’, ‘разважліваць’”. Если следовать такой логике, то получается, что белорусский народ, отличающийся определенными традициями поведения, сплошь и рядом состоит из идеологов консерватизма. Но оставим это в стороне, чтобы поставить следующие вопросы. Что такое консервативная идеология? В каком смысле и объеме это понятие употребляется оратором?

Известно, что любой консерватизм есть реакция защиты существующего порядка от угрозы его разрушения, потому что он существует и рассматривается как “наша традиция”, а не потому, что он соответствует некоторым отвлеченным идеалам. Поэтому в самое общее, “ситуационное” определение консерватизма не входит указание на определенный характер институтов, заслуживающих защиты. В разных обществах и в разные эпохи это – различные институты, отложившиеся в определенные традиции. Однако в зависимости от своего политического содержания консерватизм может быть “правым” или “левым”.

Мировой политической идеологией является, по сути, правый консерватизм, который возник в конце XVIII века как реакция на либеральные идеи и Великую Французскую революцию. В 70-х годах XX в. он модифицировался в неоконсерватизм. В рамках неоконсервативного синтеза принципы консерватизма были объединены с либеральными ценностями. Современный консерватизм защищает то, что “построил” западный человек за последние 200 лет – это, прежде всего, индивидуализм, гарантии собственности, механизмы рыночной экономики, правление закона, плюрализм интересов, общепринятые правила игры. Это – основное содержание неоконсерватизма, которое он отстаивает в борьбе с опасными новациями в свойственном ему стиле политического мышления и действия.

О каком, в таком случае, консерватизме говорится в докладе? О “ситуационном” консерватизме, идеи которого можно использовать для оправдания и стабилизации любого общественного порядка, в том числе и неосоветского. И лишь об одном из консервативных принципов – о традиционализме, причем в его самом тривиальном, ментально-поведенческом аспекте. Однако консерватизм отличен от традиционализма именно тем, что он – не реакция вегетативного существования, рефлекторно отторгающего все “иное”. Он – реакция осознания кризиса, выделения традиции

из массива непосредственного нерасчлененного опыта, которую нужно защищать и утверждать. В этом, в конечном счете, высший смысл консерватизма.

Следуя далее за речью выступающего, мы видим, насколько он проникся советско-мессианским взглядом на Беларусь как “*духовного лидера восточноевропейской цивилизации*”, как яростно он защищает якобы традиционные для Беларуси псевдоколлективистские ценности “*в противовес западному индивидуализму*”, постоянно апеллируя то к реальным, то к вымышленным особенностям менталитета белорусов.

...И каплю либеральной шанели

Разобравшись с марксизмом и консерватизмом, оратор наконец-то разбирается до либерализма и подвергает его беспощадной критике. Помимо общих мест и ходячих выражений, мы обнаруживаем у докладчика какой-то патологический аффект, страстную предвзятость, политическую тенденциозность, обусловленную его крайне враждебным отношением к процессам глобализации и демократизации мира.

“Либерализм (или точнее – неолиберализм), – *поучают нас*, – коротко можно определить как идеологию социального неравенства людей, наживы и индивидуализма”.

Опять путаница в понятиях. Неолиберализм, или “социальный либерализм”, с его идеей государства всеобщего благосостояния, напротив, стремится как раз к сглаживанию социального неравенства. Он считает, что общество, не основанное на справедливости, не имеет будущего. Что касается классического либерализма, то он также никогда не рассматривал социальное неравенство как самодовлеющую ценность. Для него это всего лишь средство, стимулирующее свободную конкуренцию. Как раз более милый сердцу оратора консерватизм основан на апологетике социального неравенства и четких социальных иерархий.

Выступающий вменяет либерализму в вину индивидуализм. Мы можем ответить на это тем, что в основе любого либерализма лежит идея индивидуальной свободы и автономии личности. Свобода в либеральном понимании – это возможность индивида преследовать свои собственные цели. Но как обеспечить наибольшую возможность свободы для всех? Д. Юнг предложил гениальное решение: этого можно достичь, одинаково ограничив свободу всех с помощью единых правил поведения (законов и

моральных норм), предотвращающих произвол, дискриминацию или насилие со стороны кого бы то ни было. Поэтому правление правового закона, равенство всех перед законом – это вторая после индивидуальной свободы высшая либеральная ценность.

Нападки на индивидуализм – это нападки на индивидуальную свободу вообще, на возможность личного выбора, на чувство собственного достоинства и ответственности, на стремление к выгоде, которая в докладе была обозначена презрительным словечком “нажива”. Но уже давно известно, что индивидуальное право собственности – основа всякой свободы и, следовательно, благосостояния.

Какое, однако, представление о свободе имеет выступающий, показывает его трактовка ст. 2 Конституции РБ. Он констатирует, что “человек, его права и свободы и гарантии их реализации являются высшей ценностью общества и государства”. И тут же комментирует: “*То есть мы живем во имя человека и во благо человека* (выделено нами – В.Ч.)”

В докладе всего один раз была упомянута свобода, и в этот единственный раз она появилась в образе собрания белорусских чиновников (“мы”), живущих и радеющих о благе народа. И что, в самом деле, нужно этой свободе здесь? Здесь, где, как и при феодализме, государство по своему усмотрению милостиво наделяет своих подданных дозированными благами, опекает и защищает их в обмен на послушание, выполнение указаний вышестоящего начальства. Такая вот диалектика взаимных прав и взаимных обязанностей в консервативно-советской интерпретации.

Оратор ставит в вину либерализму так называемый “*либеральный террор*” страны, не то что отказывающиеся, но только сомневающиеся следовать ли этим путем, немедленно записываются в черный список “чужих”, со всеми вытекающими последствиями”. Однако либерализм с его духом терпимости и компромисса менее всего можно заподозрить в стремлении навязать свою модель остальному миру. Если выступающему очень хочется называть “террором” естественноисторический процесс универсализации государств на принципах демократии и глобализма, то было бы правильнее назвать этот “террор” неоконсервативным.

Но не будем углубляться в терминологический спор. Разве непонятно, что соблюдение прав человека уже давно является не сугубо внутренним делом каждой отдельной страны, а предметом международной озабоченности и ответственности? Разве все еще надо доказывать, что обеспечение

прав человека выше принципа невмешательства во внутренние дела отдельных государств? И если кто-то сегодня и выступает против экспансии свободы и равенства, то только реакционеры.

Тем не менее, докладчик утверждает, что либеральные ценности не подходят *“белорусам – людям соборным, не воспринимающим абсолютизации частной собственности, особенно на землю”*. При чем тут абсолютизация частной собственности? Этот тезис явно рассчитан на легковверных. В цивилизованном мире она относительна, так как право собственности ограничено различными законодательными нормами и конкуренцией между собственниками. Тезис о соборности белорусов также весьма проблематичен, к чему мы еще вернемся.

Самое пикантное, однако, в другом. Оратор говорит о несовместимости либерализма и белорусского менталитета и тут же, ничтоже сумняшеся, предлагает нашим *“соборным людям”* с их *“неспециальностью”, “осторожностью”* жизнь в условиях жесткой конкуренции. *“Думаю, – верно отмечается в докладе, – ничего плохого нет в жесткой конкуренции. Все равно мир в этом развивается...”*. И далее: *“...человек должен рассчитывать прежде всего сам на себя – чтобы себя одеть, накормить свою семью... Рискну предположить, что эти качества можно отнести к либеральному направлению в идеологии”*.

Итак, что же отрицает оратор в либерализме? Индивидуализм, ярко выраженное стремление к личному успеху. Это безусловное зло для соборного, коллективистского народа. Что же, по его мнению, можно извлечь полезного, “хорошего” из либерализма? Жесткую конкуренцию, поскольку она все равно неизбежна. Мы видим, таким образом, что оратор подспудно рассматривает индивидуализм и конкуренцию в виде двух зол, но не доходит до того, чтобы открыто признать злом либерализм вообще. Наоборот, он делит либерализм на “хорошую” конкуренцию и “дурной” индивидуализм.

Но неужели выступающий всерьез думает, что в каком-либо явлении можно убрать отрицательную сторону и сохранить положительную, не устранив этим самого явления? Как можно поддерживать и развивать в обществе конкурентные отношения без уважения к личности как таковой, к ее правам и свободам, без гарантий собственности? Да еще при постоянной государственной опеке. Но докладчик в данном случае не отличается последовательностью.

Три в одном: эклектика вместо синтеза

Итак, развернув перед нами идеологическое полотно современного мира, оратор резюмирует свой взгляд на белорусскую государственную идеологию в следующем выводе: *“...Марксистско-ленинская, консервативная, либеральная идеологии в разной степени, но должны быть присущи нам”*. Нужно отдать должное докладчику за его попытку объединить, интегрировать в одну систему взглядов различные идеологические концепции. Это стремление вполне соответствует современным тенденциям в развитии основных мировых идеологий, которые постепенно сближаются и синтезируются во внутренне непротиворечивую систему регулятивных идей. Уже сегодня либерализм, консерватизм, социализм и национализм по многим пунктам не представляют собой взаимоисключающие идеологии.

Весь вопрос в том, на какой идейной основе осуществляется идеологический синтез. Сегодня именно основные ценности либерализма стали основой многих национальных идеологий, неоконсерватизма и христианско-демократической идеологии, что дало повод теоретикам, например, Ф. Фукуяме, говорить о скорой победе либерализма и приближении “конца истории”.

В нашем случае предпринята попытка сформулировать государственную идеологию на марксистско-ленинской, а точнее, на консервативно-советской основе. С привнесением в эту идеологию несовместимых с ней, совершенно чужеродных либерально-консервативных элементов. С одной стороны, утверждаются коллективистские ценности, с другой – их пытаются совместить с идеей жесткой конкуренции. С одной стороны, за людьми признается право на стремление к благосостоянию, а с другой – это естественное желание тут же одергивается культивированием заниженных запросов и требованием бесплатного труда ради общего блага.

Все смешалось в этом катехизисе либерально-консервативного марксиста-ленинца. Там, где некоторые ценности (например, коллективизм и индивидуализм) надо разводить по разным нишам общественной жизни, их сталкивают лбами. И, наоборот, там, где один принцип вытекает из другого (например, индивидуализм – конкуренция, стремление к личной выгоде – общее благо), их пытаются развести по разные стороны искусственно возведенной идеологической баррикады.

Коллективизм – это, прежде всего, принцип жизни малого сообщества. В малых группах, предполагающих совместное преследование единых целей, естественное распространение получают принципы коллекти-

вистской морали (альтруизм, взаимопомощь, солидарность, совместное принятие решений и т. д.). Общество, напротив, складывается в результате взаимодействия индивидов, групп, преследующих разные индивидуальные (групповые) цели. На этом уровне правила коллективистской морали, конечно же, сохраняют определенное значение (так, они содействуют добровольному сотрудничеству), но в то же время сами по себе они не способны поддерживать основы более расширенного общественного порядка. Постоянное применение правил коллективизма и солидарности препятствовало бы развитию конкуренции.

Индивидуализм – это основа и результат развития рыночных конкурентных отношений. Они сформировали совершенно иные всеобщие нравственные правила, которые работают на уровне взаимодействия индивидов, групп как юридически независимых и равноправных субъектов. Например, опора на самого себя, уважение к собственности, эквивалентность взаимного воздаяния, ответственность, выполнение обещаний.

Без соблюдения правил индивидуалистской морали сегодня невозможны долговременный личный успех и процветание. Без их культивирования конкуренция неизбежно вырождается в “войну всех против всех”, о которой справедливо упомянул на примере России сам докладчик. Однако в условиях белорусского патернализма и всеобщей бедности конкуренция приобретает подчас еще более унижительные и оскорбляющие человеческое достоинство формы. Полурыночная экономическая среда стимулирует почти животную борьбу за элементарное выживание, за кусок хлеба или за более лакомый кусочек с барского государственного стола.

О каком коллективизме в таких условиях можно говорить? Тем более, что белорусы по своей природе отнюдь не коллективисты. Впрочем, они не являются и индивидуалистами. Традиционная белорусская ментальность характеризуется “изолированной самостоятельностью” (И. Бугрова), индивидуальной обособленностью существования в сочетании с поразительной покорностью внешним обстоятельствам. Поэтому для такого менталитета характерна высокая степень индивидуального приспособления к общественной системе. И этим прагматичным, “заземленным”, общественно пассивным людям хотят внушить, что их традиционной ценностью является *“способность трудиться не только ради наживы, но и для блага общества, коллектива, других людей”!*

В этом суждении выражается целый символ веры идеологии нищеты.

Работай, белорус! Опирайся на собственные силы, чтобы себя одевать и семью кормить. Но не рассчитывай на большое вознаграждение, ибо это уже “нажива”. Ты должен работать, прежде всего, на общее благо, а о твоём собственном благе позаботится мудрое государство. Итак, люди трудятся либо ради наживы, либо на благо общества. Третьего не дано. Этой идеологии невдомек, что так называемое “общее благо” достигается не столько вследствие добрых личных намерений людей, сколько спонтанным образом, в результате комбинирования множества их разнонаправленных индивидуальных усилий, подчиняющихся одинаковым правилам поведения.

Таким образом, вместо идеологического синтеза нам предлагают эклектическую похлебку, в которой плавают пара тощих истин. Эта идеология претендует на мифический “особый путь” Беларуси, который противопоставляется общецивилизационным тенденциям. Она культивирует государственный патернализм, а не индивидуальную свободу, государственный (“азиатский”) способ производства с элементами рынка, а не рыночную конкурентную экономику, суперпрезидентскую республику, а не парламентаризм и разделение властей, минимальные социальные гарантии, а не возможность выбора способа социальной защиты, бедность, а не благосостояние. Такая идеология не имеет будущего.

Вячеслав Бобрович

Государственная идеология: *pro et contra*

Споры по поводу «государственной идеологии» выявили две позиции. Одну из них представляют те, кто волею президента призван заниматься разработкой и «внедрением» в массовое сознание нового варианта «идеологии белорусской государственности». Другую – их либерально настроенные оппоненты, категорически отрицающие не только конкретный вариант, но и саму проблему государственной идеологии как таковую¹. Они знают, что современное общество не допускает чьей бы то ни было монополии на истину, а значит, и какой бы то ни было «обязательной», одной на всех идеологии. В данной статье предлагается еще одна, отличная от вышеназванных точка зрения. Не оспаривая значимости самого понятия «государственная идеология»², мы предлагаем подумать над тем, как наполнить его адекватным содержанием.

Обвинение президента в том, что он насаждает в стране свою политическую идеологию, не совсем корректно. За А. Лукашенко не стоит какая-либо конкретная политическая партия, он не связывает себя рамками определенной политической доктрины³. Предлагаемая им «государственная идеология» не является в традиционном смысле политической идеологией. По своему содержанию она гораздо ближе таким понятиям, как

- 1 Считая ее надуманной и спекулятивной.
- 2 Общественно-политический дискурс по проблемам государственной идеологии в Беларуси не выявил принципиальных различий между такими понятиями, как «государственная идеология», «идеология государственности» и «идеология государства». Большинство авторов использует их как тождественные.
- 3 В статье В. Чернова убедительно показано отсутствие в выступлениях президента какой-либо содержательной «идеологической» целостности.
- 4 В теории общественного договора Ж.Ж. Руссо основу составляет идея «общего блага».

«идеология государственности»⁴ или «государственная идея»⁵. Кампания по «изобретению» «новой» «государственной идеологии» это не что иное, как попытка пересмотреть (по-своему проинтерпретировать) саму идею белорусской государственности. По сути – подвергнуть ревизии государственную конституцию.

1. «Идеология» государства

Государство не может существовать без совокупности идей, выражающих волю граждан к совместной жизни. Она объединяет их в единое целое, формирует гражданское сообщество. Государственная идеология содержит в себе представления граждан о путях развития общества и государства и детерминирует приоритеты текущей государственной политики. Само понятие «государственная идеология» в современном обществе, как правило, не используется. Сказывается либеральная традиция, в которой идеология связывается с деятельностью политических партий и интересами отдельных социальных групп. Государство, в сознании западного человека, выражает интересы общества в целом. У «постсоветских» людей понятие «государственная идеология» вызывает негативные ассоциации с «идеологической работой», «идеологическим контролем» и прочими атрибутами советского прошлого. Поэтому в конституциях стран СНГ на этот счет предусмотрены специальные запреты (см. Конституция РФ, ст.13). Нечто подобное есть и в конституции Республики Беларусь. В статье 4 говорится о том, что демократия в стране «осуществляется на основе многообразия политических институтов, идеологий и мнений. Идеология политических партий, религиозных и общественных объединений, социальных групп не может устанавливаться в качестве обязательной для граждан». Однако по сути «идеологическая» работа в том или ином виде проводится во всех странах. На Западе это называется «обучением демократии» и осуществляется в рамках политического (гражданского) образования. Собственно говоря, употребление тех или иных терминов – дело вкуса. В отличие от других республик бывшего СССР, мы оставили за КГБ

5 В философии права Гегеля она связывается с достижением стадии правовой государственности, реализации на практике личной и общественной свободы (свободы государственно организованного народа – нации).

его «родную» аббревиатуру, прежние названия улиц, советские праздники и пр. Если слово «идеология» не вызывает в белорусском обществе активного отторжения, можно использовать и его. Главное в том, что за этим словом скрывается.

Государственная идеология по своему определению призвана аккумулировать политические идеи и ценности, разделяемые большинством сограждан. В условиях демократии она обеспечивает либерально-демократический консенсус, способствует сплочению граждан вокруг демократических идеалов. Общеизвестными (консенсусными) ценностями современного общества стали безопасность, собственность, справедливость, свобода, равенство. Свое концентрированное выражение идеология государства находит в государственной конституции. Этот документ символизирует собой своего рода общественный договор о том, каким граждане хотят видеть общественный порядок и что они полагают в качестве социальной и политической справедливости. В нем зафиксированы основополагающие принципы демократического правления – порядок избрания органов власти; правила, регулирующие деятельность государственных чиновников; способы разрешения политических конфликтов. Положенные в основу конституции идеи и ценности обеспечивают общественное «единодушие» по основополагающим вопросам общественной жизни. Подобно всякой идеологии, конституция государства содержит в себе не только (и не столько) настоящее, но и будущее. Свобода, равенство, справедливость никогда не обеспечиваются в полном объеме. Кроме того, с течением времени эти понятия наполняются новым, соответствующим требованиям эпохи содержанием.

Государственная идеология транслируется в общество через систему гражданского образования. Она создается государством при активном содействии институтов гражданского общества – фондов, общественных и политических организаций, церкви. Гражданское образование обеспечивает постепенное вовлечение индивида в социум, его становление в качестве самостоятельного субъекта социальных и политических отношений. Оно помогает человеку адаптироваться в данной политической системе, учит его строить свои отношения с властью и обществом на правовой основе. Чтобы стать гражданином, необходимо знать, как устроено и функционирует демократическое государство, приобрести навыки политического участия, научиться цивилизованно обсуждать и решать общественные

проблемы. Способствуя усвоению гражданами норм и правил общественной жизни, гражданское образование обеспечивает преемственность господствующей системы ценностей, формирует доверительное отношение к социальному окружению, уважение к существующим политическим институтам и общественному порядку.

Попытки «найти» «государственную идеологию» за пределами государственной конституции предпринимаются во многих республиках бывшего СССР. Уже который год ведутся дискуссии о государственной идее в России. Очевидные «успехи» в разработке «своей» государственной идеологии демонстрируют авторитарные режимы Средней Азии. В основе этих намерений всегда примерно одно и то же:

характерное для советского времени отношение к конституции как к чему-то формальному, несущественному, мало связанному с действительностью (на словах одно, на деле другое);

скрытое несогласие с заложенными в конституции либерально-демократическими идеями и ценностями, стремление подменить их произвольно конструируемыми идеологемами;

политический популизм, позволяющий манипулировать общественным мнением путем создания утопических проектов; стремление говорить народу только то, что он хотел бы услышать;

методологическая ошибка, связанная с подменой понятия «государственная идеология» другим, близким ему по содержанию понятием «национальная идея».

Политические спекуляции по поводу «изобретения» «новой» государственной идеологии отнюдь не означают, что этой проблемы для Беларуси вообще не существует. Успех демократических реформ во многом зависит от уверенности граждан в необходимости социально-экономических и политических преобразований, от способности государства наметить общеизвестные цели и ценности, обеспечить общественное согласие. Для этого необходима эффективно действующая система воспитания демократической гражданственности. Это долгий и трудный процесс, требующий объединенных усилий власти, элит, гражданского общества. Не случайно, в послевоенной Германии процесс избавления от наследия национал-социализма назвали «перевоспитанием» нации. Нечто подобное должно произойти и у нас.

Для Беларуси государственная идеология, понимаемая как «обучение

демократии», имеет особое значение. Неудачи в проведении реформ, проблемы политических выборов и «политического выбора» обусловлены состоянием политического сознания населения, отсутствием гражданской политической культуры, низким уровнем политического и экономического образования. Государственная идеология должна способствовать «лечению» больного общества – формированию демократического гражданского самосознания, избавлению от социальной пассивности и иждивенчества, устаревших догм и стереотипов.

Государственная идеология Республики Беларусь содержится в ее Конституции. Обществу еще предстоит пройти долгий и трудный путь развития, прежде чем конституционные принципы правовой государственности наполнятся реальным содержанием. В этом смысле конституция еще долго будет нам «на вырост». Социальное государство, эффективная экономика, достойный уровень жизни — все это пока еще в проекте.

Демократически ориентированная «государственная идеология» придает смысл и значимость «идеологической» (воспитательной) работе. Ее главными задачами должны стать политическое просвещение, формирование гражданских компетенций, воспитание социально значимых качеств личности. Важнейшими из них являются:

- чувство личного достоинства (уважение к своей персоне, осознание своей значимости);
- самостоятельность (способность к ответственным решениям и просвещенному выбору; экономическая, моральная, гражданская автономия личности);
- толерантность (терпимое отношение к другому – его религии, идеологии, убеждениям, мнению; готовность позволить другому человеку быть иным, не похожим на тебя);
- солидарность (чувство сопричастности ко всему, что происходит в обществе, готовность участвовать в решении его проблем);
- ответственность (способность соизмерять свою свободу со свободой других, личные интересы – с интересами общества);
- критическое отношение к власти (способность отличать правду от лжи в политике; стремление контролировать деятельность народных представителей);
- готовность отстаивать свои права и свободы.

2. Идеологические игры...

*«Пойди туда, не зная куда,
принеси то, не зная что».*

В Республике Беларусь дискуссия о государственной идеологии была инициирована в 90-х президентом страны А. Лукашенко. Учитывая сложившуюся в обществе ситуацию, эту инициативу можно было бы считать вполне разумной и оправданной. Переходное общество испытывает острую потребность в общественном согласии, общезначимых целях и приоритетах. Однако цель этой кампании с самого начала была иной – обеспечить политическому режиму дополнительную легитимность, вернуть белорусскому народу «утраченные» за годы перестройки социалистические «иллюзии».

Научная «проработка» государственной идеологии в Беларуси была поручена Институту социально-политических исследований при Администрации Президента Республики Беларусь. В 1999 году увидела свет книга (3), подводящая итог проводимым с 1997 года научно-исследовательским разработкам по теме «Идеология белорусской государственности: концепция, модель, программа реализации». В работе нашли отражение «основные тенденции научно-технического развития», долгосрочные сценарии развития цивилизации, критика либерализма и индивидуализма, призывы к возрождению «духа общинности и коллективизма», борьба с «паразитическим вирусом» инфляции путем «замораживания» цен и многое другое. Не было в ней главного — общественного идеала, способного вдохновить массы.

Отсутствие «содержания» является характерной чертой всех идеологических проектов, выполняемых по «госзаказу». Публикации на тему государственной идеологии содержат лишь обтекаемые фразы о «белорусском пути развития», «простые, понятные каждому честному человеку истины» (4). «Наши граждане требуют не политических игр, – пишет М. Мясникович, – а справедливости, солидарности, взаимопомощи, социально-политического единства власти и народа. Это и есть та идеологическая система ценностей, в которой сегодня живут государство, общество и человек» (5).

Особый «накал» «идеологической работы» пришелся на 1998–99 годы. Многочисленные совещания на высшем уровне и встречи президента с

академической общественностью завершились появлением новой «созидающей» утопии. Была сформулирована триада основополагающих ценностей, включающая в себя «сильную президентскую власть», «социально-ориентированную экономику» и «христианские (читай – православные) ценности». Новыми их можно назвать лишь условно. Формула режима правления в царской России, выдвинутая в начале XIX века министром просвещения С.С. Уваровым звучала очень похоже. Ее составляющими частями были «православие, самодержавие, народность»⁶. Она была призвана обеспечить мощь и величие Российской империи и в качестве официальной теории насаждалась в школе, университетах, армии, государственном аппарате.

Мечта о «сильной руке» не один десяток лет согревала душу советского человека. По мнению ученых, в условиях переходного общества сильная президентская власть обладает несомненными преимуществами перед парламентским правлением (2). Она избавляет от ненужных споров, помогает сконцентрировать усилия на решении важнейших задач. При всей спорности этого тезиса, он имеет право на существование. Однако речь при этом идет о проведении реформ. Сильная власть рассматривается не в качестве идеала, а вынужденной, временной меры. Утверждение авторитаризма в качестве «общественного идеала» препятствует демократизации и без того далекого от демократии белорусского общества. Вместо того чтобы воспитывать самостоятельность и инициативу, он консервирует его патриархально-патерналистскую политическую культуру. Концентрация власти в руках одного человека избавляет народ от необходимости думать. Постоянно опекаемые государством, белорусы лишены свободы, а вместе с ней и ответственности за ее использование.

«Социальная экономика» не случайно заменяет в белорусской «триаде» русскую «народность». «Социально незащищенные» слои населения давно уже составляют большинство. Принцип социальной справедливости содержится в конституциях многих современных государств. Он говорит о более высокой ступени в развитии правовой демократической государственности, смягчающей последствия экономической конкуренции путем перераспределения части национального дохода в пользу неимущих. По-

6 В «белорусском» варианте абстрактную «народность» заменила более соответствующая духу времени и проводимой А. Лукашенко политике «социальность».

литика социального государства предполагает наличие высокоразвитой экономики. «Богатое» общество может позволить себе такую задачу, как обеспечение всем согражданам достойных условий жизни. В условиях переходной экономики, не имея под собой реальной материальной основы, идея социального государства легко становится средством политических спекуляций. Проведение структурных реформ, монетарная и бюджетная политика требуют от Беларуси сокращения доставшихся «в наследство» от советского времени многочисленных социальных программ, льгот, пособий. Спекуляции на государственной благотворительности ведут к консервации экономических проблем. Вместо того чтобы обеспечивать экономический рост и тем самым увеличивать размер общественного «пирога», государство «озабочено» его «справедливым» распределением. Социальное государство в условиях «разбитой» экономики – это «культ бедности» и «равенство в нищете». Оно препятствует формированию у населения экономического мышления, демократической правовой и политической культуры. Подпитывая патерналистские иллюзии, оно провоцирует завышенные социальные ожидания, гасит предприимчивость и инициативу. Раздутая социальная политика выгодна правящему режиму. Экономическая зависимость от государства делает людей более послушными и управляемыми⁷.

Христианские ценности занимают в сознании современного белоруса традиционно скромное место. Годы атеистической пропаганды не прошли даром. Гораздо больше людей сегодня волнует мысль о дополнительном заработке, нежели о спасении души. Однако объединение граждан на базе общей конфессиональной принадлежности и не должно быть задачей государства. Согласно Конституции Республики Беларусь, оно отделено от церкви и гарантирует личности право на моральную и религиозную автономию. Попытки государства опереться на христианские цен-

7 «Социальная политика» имеет под собой и экономические основания. Государство выступает монопольным поставщиком таких услуг, как пенсионное обеспечение, охрана здоровья, образование. Социальные программы имеют мощное лобби в лице государственного чиновника, получающего дивиденды от контроля над «распределением» не рыночно дешевых государственных ресурсов и за получением разрешений, лицензий и квот для вхождения на особо прибыльные рынки» (Я. Романчук).

ности оставляет за пределами гражданского сообщества представителей других конфессий, которых в Беларуси не так уж и мало. В полиэтничном и многоконфессиональном обществе государство должно создавать условия для мирного сосуществования и развития всех его граждан. В основу демократической государственности положен диалог культур, способность к компромиссам, политическая и идеологическая толерантность.

Государственная идеология, как и всякая совокупность идей, лучше всего проверяется практикой⁸. Об идеологии белорусской государственности образца 90-х говорит проводимая А. Лукашенко политика. Вместо проведения реформ власть занимается их имитацией. По всем показателям страна сделала значительный шаг в прошлое. Во внешней политике продолжался активный поиск врагов. В экономике – «проедание» того, что досталось от советского прошлого. В политической сфере происходила постепенная утрата основных демократических завоеваний.⁹ Формирование гражданского общества блокируется наступлением государства на общественные и политические организации, закрытием газет, фондов. Объединение молодежных, профсоюзных, предпринимательских организаций в единые, подконтрольные государству структуры, жесткий контроль над системой образования, активизация «идеологической работы» в массах говорят о нарастании тоталитарных тенденций. Власть пытается подчинить своему контролю все сферы жизни общества.

Вместо того чтобы обеспечивать базовый ценностный консенсус, политическое руководство несет в общество раскол и противостояние. Среди тех, кто поддерживает президента преобладают люди пенсионного возраста, с низким уровнем образования и дохода, жители деревень. Наиболее активная часть населения — молодежь, предприниматели, люди творческих профессий — оценивает нынешний политический режим резко отрицательно. В условиях проводимой экономической политики эти люди не видят для себя никаких перспектив. Единственное, что в последние годы объединяет и тех и других, так это постоянно снижающийся

8 Одна из бесспорных заслуг марксизма – научная проработка тезиса о единстве «теории» и «практики». В повседневном общении эту истину выражает народная мудрость, призывающая оценивать человека не по словам его, а делам.

9 Слово «завоевание» по отношению к белорусскому обществу звучит не совсем корректно.

уровень жизни. Сегодня не только «традиционно» социально незащищенные слои населения, но и большая часть «среднего» класса проживает за чертой бедности.¹⁰

К настоящему моменту «государственная идеология» образца 90-х себя полностью исчерпала. Идея «сильной» президентской власти уже не способна служить вдохновляющим стимулом к «трудовым свершениям». После внесенных в Конституцию изменений у Президента было достаточно «чрезвычайных» полномочий и времени для «наведения порядка». Акцент на этом может вызвать лишь неприятные для президента вопросы. Упор на христианские ценности повлек за собой проблемы при принятии закона о религиозных организациях. Политика «социального государства» уходит в прошлое по причине отсутствия средств. Понадобились новые идейные ориентиры, призванные укрепить ослабевающую легитимность и объединить страну вокруг политического лидера.

27 марта 2003 года президент Беларуси выступил на семинаре «руководящих работников республиканских и местных государственных органов по вопросам совершенствования идеологической работы», где в общих чертах высказал свое видение «новой» государственной идеологии. В докладе содержались лишь две концептуально значимые идеи, претендующие на статус «новых» идеологических ориентиров. Первая касается «мессианской» роли Беларуси среди восточнославянских народов, которую ей сегодня в силу сложившихся обстоятельств приходится выполнять. Причина в том, что «Россия сегодня перестает быть, к сожалению, духовным и культурным оплотом восточно-евразийской цивилизации». По словам президента, «в восточнославянском мире мы остались единственной страной, открыто проповедующей верность нашим традиционным цивилизационным ценностям». Вторая идея о том, что же именно позволяет Бела-

10 Проводимая А. Лукашенко политика, так же как и положенная в ее основу государственная идеология, не способствуют лечению большого общества. Если использовать медицинскую терминологию, то это не столько лекарство, сколько наркотик, помогающий безнадежно больному забыть о своей болезни и спокойно умереть. Нам уже приходилось писать о том, что такого рода «государственная идеология» является лишь средством в политической борьбе за власть. Вместо того, чтобы воспитывать в людях гражданские добродетели, она ориентируется на наиболее темные стороны их психики (см. 7).

руси претендовать на роль восточнославянского «лидера». Оказывается, мы сохранили многие традиционные ценности, утраченные нашими соседями. В их числе на первом месте стоит «способность трудиться не только ради наживы, но и для блага общества, коллектива, других людей». Идеология либерализма, по словам президента, является глубоко чуждой менталитету белорусского народа. В противовес западному «индивидуализму» мы будем опираться на «коллективизм» и «взаимопомощь», «социальную опеку и уважительные отношения государства и народа»¹¹.

В силу эклектизма и противоречивости, доклад содержит много такого, с чем трудно не согласиться. Например, с утверждением о том, что политический компонент белорусской «государственной идеологии» содержится в нашей Конституции. Не лишено оснований и замечание президента о том, что «с воспитанием гражданина» в стране «дело обстоит из рук вон плохо». В принципе можно согласиться и с его обвинениями в адрес тех преподавателей, которые несут свои идеологические пристрастия в аудиторию и тем самым навязывают студентам свои политические убеждения. Задача учителя в том, чтобы научить ученика мыслить самостоятельно, делать сознательный и ответственный выбор¹². И уж совсем ничего нельзя возразить по поводу требований президента создавать государственную идеологию «не под Лукашенко, а надолго».

В других местах доклад вызывает по меньшей мере недоумение. На чем, к примеру, основано утверждение, что «белорусская экономическая модель доказала свою эффективность»? Большинство экономистов выражается на этот счет гораздо более скептически. Чем объяснить стремление белорусов к интеграции с Россией, если последняя «утратила роль лидера» славянских народов, а ее экономическая модель не служит для нас примером? Как совместить признание президента того очевидного факта, что «сельское население Беларуси сливается», «уровень преступности растет», с отсутствием с его стороны каких-либо практических шагов по

11 Правда, в другой части доклада звучит требование покончить с патернализмом и социальным иждивенчеством, но эклектизм и противоречивость суждений являются характерным качеством всех публичных президентских выступлений.

12 В начале XX века немецкий социолог Макс Вебер писал о том, что «политике не место в аудитории». Он заложил традицию объективной, «ценностно нейтральной» общественной науки.

изменению сложившейся ситуации (реформированию колхозов, введению частной собственности на землю и пр.)?

Наконец, главное. В докладе много такого, с чем невозможно согласиться, не вступая в противоречие с действующей Конституцией. Так, например, отвергая либеральные ценности как «противоречащие» белорусскому менталитету, президент ставит под сомнение заложенные в конституции принципы правовой государственности. Ведь их основу составляют такие общепризнанные либеральные ценности как свобода слова, собраний, ассоциаций, частного предпринимательства, экономическая и политическая конкуренция, разделение властей. В развитых странах Запада по этому поводу уже давно сложился ценностно-нормативный консенсус. Ни одна из легально действующих политических партий не ставит их под сомнение. В другом месте доклада, выражая недовольство по поводу отсутствия у обществоведов «единого мировоззренческого стержня», президент волей-неволей отказывает им в свободе мнения, которыми они обладают как граждане демократического государства. Реализация подобных требований на практике привела бы к запретам на профессии по политическим мотивам, что давно осуждается во всех цивилизованных странах. Вопиющей нелепостью звучит призыв президента (или требование?) к преподавателям, которые не согласны с нынешним политическим курсом. Он предлагает им открыто «заявить об этом» и оставить свою работу. В цивилизованных странах несогласие с позиций политического руководства еще не означает несогласия с Конституцией. Напротив, демократия дает человеку право свободно критиковать тех, кого он избрал в качестве своих представителей. Демократическая гражданственность как раз и проявляется в требовательном отношении граждан к своим избранникам, Демократия предполагает постоянный контроль над политиками со стороны гражданского общества. Преподаватель не только имеет право, но и обязан, в силу своей особой социальной миссии, занимать активную гражданскую позицию. В своей деятельности и убеждениях он, прежде всего, ориентируется на Конституцию, а не на вкусы и пристрастия тех или иных политических лидеров.

Отсутствие внятных, содержательных идей, эклектизм и наличие многочисленных противоречий свидетельствует о том, что главной причиной нынешней идеологической компании является не столько сама «идеология», сколько «идеологическая работа» как таковая. Международные со-

бытия последних месяцев в очередной раз показали ее возможности мобилизации масс и «промывке мозгов». Президент не скрывает своей зависти к тому, как работает пропагандистская машина в США, каким потенциалом она обладала в Ираке. В государственной идеологии его интересуют возможности, которые она дает для сохранения политического режима в критические для него моменты.

***

Итак, понятие «государственная идеология» по своей сути амбивалентно. В одних случаях оно служит обновлению общества – способствует формированию демократической политической культуры, просвещает и обучает граждан пользоваться полученной свободой. В других – стагнации и консервации существующих проблем, средством манипуляции общественным мнением и достижения конъюнктурных политических задач. Популистские программы обладают завидной способностью объединять одну часть общества против другой. Люди легко поддаются соблазну обнаружить «причину всех бед» в других – национальных меньшинствах, «врагах народа», просто богатых и обеспеченных. Смысл любой государственной идеологии в объединении общества, обеспечении условий для нормальной жизни всех его членов. «Государственная идеология», которая ставит своей целью противопоставить одну его часть – другой, расколоть его на враждующие группы, по своей сути (независимо от воли ее создателей) становится «антигосударственной».

Литература

1. Ильин В.В., Ильина Т.А. Россия: опыт национально-государственной идеологии // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 12. Социально-политические исследования. 1993. № 1.
2. Карбалевиц В. «Какой быть Беларуси: президентской или парламентской?» // Адкрытае грамадства, 2000, № 1(7).
3. Ермолицкий М.А., Сапелкин Е.П., Слука Е.Г., Тур А.Н., Юркевич А.Т. Модель устойчивого развития Республики Беларусь: идеология, система управления, механизм реализации в союзе с Россией. Мн.: Технопринт, 1999.
4. Идеология белорусской государственности: проблемы теории и практики. Материалы научной конференции 12 ноября 1998 года. Мн.: ИСПИ, 1998.

5. Мясникович М. За идеологию, выражающую правду жизни, защищающую интересы народа // Беларуская думка. 2000. № 5. С.6.
6. Майер Г. Политическая культура Восточной Европы: взгляд со стороны // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 12. Социально-политические исследования. 1994. № 5.
7. Бобрович В.И. Государственная идеология – «за» и «против» // Адкрытае грамадства / Грамадска-аналітычны часопіс. Мн.: Фонд «Адкрытае грамадства», 2001. №1.
8. Бобрович В.И. Гражданское образование (к определению основополагающих понятий) // Сучасныя даследаванні. Зборнік: на бел., рус. і англ. мовах. Мн.: РІВШ БДУ, 2002.
9. Школа гражданского образования. Сборник лекций и методических материалов. Под редакцией В. Ровдо и В. Чернова. Минск, 2002.
10. Федосеев Д.А. Демократизация и политическая культура (опыт послевоенной Германии) // Вестн. Моск. Ун-та. Сер. 12. Социально-политические исследования. 1993. № 2.

Андрэй Саньнікаў

Беларускі таталітарызм – рэальнасць

Некалькі гадоў для апісання сытуацыі ў Беларусі скарыстоўваюцца вызначэнні, якія ў рознай ступені фіксуюць недэмакратычны характар беларускага рэжыму. У публіцыстыцы яго называюць “лукашызмам”, “калгаснай дыктатурай”, “апошняя дыктатурай у Эўропе”, малафразумелай “аксамітнай дыктатурай”. У дакумэнтах міжнародных арганізацый стараюцца пазбягаць вызначэння рэжыму, падкрэсліваючы “адыход ад дэмакратычных каштоўнасцяў”, “пераходны перыяд” развіцця дзяржавы, называючы часам палітычную сыстэму ў Беларусі “дэфектнай дэмакратыяй”, што таксама малафразумела.

Разнастайнасць вызначэнняў беларускай палітычнай сыстэмы і рэжыму, што яе стварыў, усё ж такі мае агульны знамянальнік: іх недэмакратычнасць. Недэмакратычныя ж формы кіравання ў паліталёгіі ХХ стагоддзя падзяляліся на два віды: аўтарытарызм і таталітарызм. Пад уплывам амэрыканскага аўтара Фрэнсіса Фукуямы, які падвёў рысу пад палітычнай гісторыяй мінулага стагоддзя, палітолягі ўзяліся шукаць новыя вызначэнні, якія б маглі замяніць тэрмін “таталітарызм”. Лічыцца, што сам тэрмін памёр разам з савецкай сыстэмай і што ў лібэральнай дэмакратыі не засталася дзеяздольнай проціборнай сыстэмы, таму ўжо можна казаць пра ўсясьветны рух да дэмакратыі зь некаторымі адступленнямі. Магчыма, гэта і так, аднак беларуская сытуацыя відавочна выпадае з гэтага агульнага шэрагу.

Пачатковы перыяд кіравання Лукашэнкі сапраўды ўяўляў сабой адыход ад тых мінімальна дэмакратычных прынцыпаў, якім удалося прабіцца ў палітычнае жыццё Беларусі скрозь усеўладную намэнклятуру. Аднак пасля ўвядзення ў 1996 годзе незаконнымі мэтадамі новай канстытуцыі рэжым дастаткова хутка эвалюцыянаваў і сёння ёсць усе падставы казаць ужо не пра аўтарытарную, а пра таталітарную сыстэму ўлады. Аўтарытарны рэжым у Эўропе да 1998 году існаваў у Славакіі. Калі параўнаць рэжым Лукашэнкі і рэжым Мечыара, то становіцца зразумела, наколькі больш жорсткая палітычная сыстэма ў Беларусі.

Лукашэнка эфектыўна скарыстаўся той “шэрай зонай”, якая ўтварылася ў выніку распаду СССР на ўсёй постсавецкай прасторы менавіта для таго, каб аднавіць у Беларусі таталітарную сыстэму. Яму ўдалося з аднаго боку заключыць Беларусь у своеасаблівую “часовую капсулу”, з другога – улічыць новыя ўсясьветныя рэаліі, перш за ўсё інфармацыйную рэвалюцыю, і прыладзіць да іх сыстэму таталітарнай улады. Сёння нельга з упэўненасцю сказаць, анахранізм гэта ці беларуская сытуацыя, і ці яна зьяўляецца папярэднікам нэтаталітарызму ХХІ стагоддзя.

1

Калі каротка згадаць гісторыю станаўлення і развіцця таталітарных рэжымаў, то ёсць падобныя рысы ў тым, што робіць у Беларусі Лукашэнка, і тым, што адбывалася пры гэтых рэжымах, і гэта заўважна нават у грубым набліжэнні. Часта дзеянні беларускага правадыра выглядаюць карыкатурна, але гэта не мяняе сутнасці справы.

Развіццё таталітарызму, як правіла, пачынаецца з абвясчэння палітыкі пазбаўлення ад няроўнасці шляхам рашэння сацыяльных і эканамічных праблемаў асаблівым, вядомым толькі правадырам спосабам. У пачатку стагоддзя шлях да пабудовы таталітарнай сыстэмы адкрывала ідэалёгія камунізму. Сённяшнія аўтарытарныя і толькі пачынаючыя таталітарныя рэжымы будуць свае дактрыны на адмаўленні як капіталізму, так і сацыялізму. У нашым выпадку – гэта беларуская мадэль “рынкавага сацыялізму”, асаблівага шляху, прыём з арсеналу таталітарызму. Грамадству кажуць, што сутнасць гэтай мадэлі ў выкарыстанні “ўсяго добрага, што было ў СССР і што ёсць на Захадзе”, але права вырашаць, што добра, а што блага, належыць толькі ўладам. Гэткім чынам гэты пастулат выконвае кантрольна-ідэалёгічную функцыю.

Таталітарныя кіраўнікі не абвясчаюць мэты будаўніцтва таталітарызму пры яго нараджэнні. Выключэннем быў, бадай, толькі Мусаліні, якому спадабалася, як апазыцыя (Дж. Амедола, П’ер Габэці) называла яго кіраванне. Дэкляруюцца мэты дасягнення ўсеагульнага дабрадзейства праз справядлівасць, носьбітам якой, натуральна, зьяўляецца правадыр. Лукашэнка атрымаў падтрымку на першых прэзідэнцкіх выбарах, самых дэмакратычных, адзначым, з усіх, што адбыліся сёння ў Беларусі, менавіта дзякуючы ўяўнай “барацьбе з карупцыяй”, вынікі якой і заклікання былі забяспечыць дабрабыт. Грамадзкая падтрымка выкарыстоўвалася для ства-

рэньня рэжыму асабістай улады, аўтарытарнага, які затым быў накіраваны на стварэньне таталітарнай сыстэмы. Усё гэта ў Беларусі адбывалася дастаткова хутка ў параўнальна кароткі гістарычны адрэзак часу, бо выкарыстоўваліся ўжо адпрацаваныя на практыцы мэтады таталітарных рэжымаў, як савецкага, так і фашысцкага тыпаў.

Асновы для стварэньня, ці аднаўленьня ў Беларусі таталітарызму былі закладзеныя ў выніку рэфэрэндуму 1996 году, які Лукашэнка выкарыстаў для ўвядзеньня новай канстытуцыі, што надзяліла яго неабмежаванымі правамі. У 1999 годзе аўтарытарная ўлада ў Беларусі перайшла маральны бар'ер, які хоць неяк стрымліваў яе ад далейшай дэградацыі. Гэты год стаў самым трагічным годам для беларускай дэмакратыі: загадкавая сьмерць бясспрэчнага лідэра апазыцыі Генадзя Карпенкі, зьнікненьне вядомых апазыцыйных палітыкаў Юрыя Захаранкі і Віктара Ганчара, а таксама бізнэсоўца Анатоля Красоўскага, які падтрымліваў дэмакратычныя сілы Беларусі, азначалі, што ўлада распачала фізычную ліквідацыю сваіх апанэнтаў. Апошні этап таталітарнага будаўніцтва, як уяўляецца, пачаўся пасля прэзыдэнцкіх выбараў 2001 году, калі Лукашэнка забясьпечыў сабе па крайняй меры яшчэ пяць гадоў улады і адразу ўзяўся за праблему яе неабмежаванага падаўжэньня. Для гэтага яму неабходная менавіта таталітарная сыстэма, бо аўтарытарная мадэль ужо практычна вычарпала сябе і правалы, перш за ўсё ў эканоміцы, у яе рамках стала складана хаваць.

Калі прааналізаваць беларускую сытуацыю з пункту погляду формы кіраваньня, то можна адзначыць, што ў ёй прысутнічаюць практычна ўсе агульнапрызнаныя прыкметы таталітарызму за выключэньнем адзінай масавай палітычнай партыі (пра гэтую прыкмету казалі ў 70-ыя гады мінулага стагодзьдзя амэрыканскія палітолягі К. Фрыдрых і З. Бжэзінскі). Аднак тут ёсьць свая лёгіка, якая прасочваецца ня толькі ў Беларусі, але і ва Украіне, і ў Расеі, дзе кіраўніцтва краіны жадае заставацца беспартыйным. Шмат у чым гэта тлумачыцца тым, што гэтае кіраўніцтва прыходзіла да ўлады ў той пэрыяд, калі існавала моцнае непрыняцце ранейшай савецкай аднапартыйнай сыстэмы. У Беларусі Лукашэнка зрабіў інакш. Ён фактычна абвесьціў сябе пераемнікам былога камуністычнага кіраўніцтва СССР, выкарыстоўваў мэтады кіраваньня КПСС, але партыі, нават падкантрольнай, ствараць ня стаў. У пэўнай ступені гэтая мадэль эфэктыўнейшая, бо не патрабуе ніякіх фармальнаў працэдураў для прыняцьця рашэньняў. Усё вырашаецца адным чалавечкам і ляжальнай групойкай, якая кантралюе ўсю

выканаўчую ўладу ў краіне. Апроч таго, у Беларусі на момант абраньня першага прэзыдэнта ўжо існавалі зачаткі палітычнага плюралізму і некалькі партыяў. Для таго, каб пазьбегнуць канкурэнцыі і прынізіць ролю партыяў, Лукашэнка аб'явіў сябе “ўсенароднаабраным”, а партыі вывёў з рэальнага палітычнага жыцьця. Такім чынам таталітарная схема была перакручаная: месца адзінай масавай партыі заняла беспартыйная групка, а роля несвядомых беспартыйных была адведзеная якраз палітычным партыям.

2

Да беларускай сытуацыі падыходзіць больш дакладная сутнасная характарыстыка таталітарызму, якую дае адзін з найбольш аўтарытэтных дасьледчыкаў гэтай праблемы Хуан Лінц (ЗША). Ён кажа пра цэнтралізацыю і стварэньне маністычнай (адзіначальнай) структуры ўлады, пры якой правячая група не нясе адказнасьці перад выбарным органам і ня можа быць пазбаўленая ўлады інстытуцыянальнымі сродкамі.

Х. Лінц як раз і прапанаваў, што партыйная форма ўлады зусім неабвязковая для таталітарнага кіраваньня. Астатнія прыкметы таталітарызму ў поўнай меры падыходзяць да беларускаму рэжыму.

Перш за ўсё, гэта безупыннае імкненьне ўсталяваць татальны кантроль над грамадствам, над усімі формамі грамадзкага жыцьця. У Беларусі гэты працэс абсалютызаваны. Практычна ўсе рашэньні па палітычных, эканамічных пытаннях прымае асабіста Лукашэнка. Ён вырашае, якія накірункі культурнага жыцьця павінны мець прыярытэтнае значэньне. Апроч публічнага кантролю над грамадствам, беларускі рэжым ужывае добра вядомыя мэтады таёмнага сачэньня за насельніцтвам. Вядомыя выпадкі несанкцыянаванага праслухоўваньня тэлефонаў грамадзянаў, выяўленьне падслухоўвальных прыстасаваньняў у кватэрах і офісах палітычных арганізацыяў.

Наступная прыкмета таталітарнай сыстэмы – гэта адсутнасьць падзелу ўладаў. Увядзеньне незаконным чынам новай канстытуцыі ў 1996 годзе ліквідавала незалежнасьць заканадаўчай і судовай галінаў улады, што зрабіла прэзыдэнта Беларусі ўсеўладным гаспадаром краіны. Сёньня ў Беларусі ўся ўлада засяроджаная ў руках Лукашэнкі і падкантрольнай яму групы ў адміністрацыі і апарата рады бясьпекі. Прынцып вяршэнства закону ў Беларусі ня дзейнічае. Законы распрацоўваюцца ў адміністрацыі і служаць інструмэнтамі таталітарызму. Правадыр становіцца над законам і ўсё,

што абвясчаецца законам, насамрэч зьяўляецца дакумэнтальным афармленьнем рэпрэсіяў. Канстытуцыі, нават такой заняпалай у плане дэмакратыі, аказваецца недастаткова для існаваньня таталітарнай сыстэмы і таму функцыянаваньне дзяржавы й грамадзкае жыцьцё рэгулююцца інструмэнтамі прамога дзеяньня – прэзыдэнцкімі ўказамі.

Адной з найбольш тыповых прыкметаў таталітарызму зьяўляецца манополія на СМІ, жорсткая цензура і масіраваная прапаганда “перавагаў” таталітарызму.

Сёньня няма патрэбы ў тым, каб цалкам кантраляваць СМІ, дастаткова мець манополію на электронныя СМІ, шматнакладныя афіцыйныя выданьні – і прапагандовы кантроль над грамадзтвам забясьпечаны. Сытуацыя ў інфармацыйнай галіне была зьмененая з часоў СССР. Спачатку падавалася, што інфармацыйная празрыстасьць больш не дазволіць нікому рэжыму кантраляваць вытворчасць і распаўсюд інфармацыі. На справе ўсё стала іначай. Вельмі хутка стала вядома, што няма неабходнасьці кантраляваць усю інфармацыю. Карцінкі “прыгожага” заходняга жыцьця, якіх так баюліся савецкія ідэолягі, аказаліся не такімі небясьпечнымі. Больш за тое, менавіта замежныя кіна- і тэлепраграмы дапамагаюць кампенсаваць адсутнасьць аб’ектыўнай палітычнай і эканамічнай інфармацыі. Вельмі хутка грамадзкая сьведомасьць, прынамсі ў Беларусі, вярнулася да стэрэатыпу савецкіх часоў: “у іх іншае жыцьцё, якога ў нас ніколі ня будзе”. Гэты фэномэн грамадзкай апатыі таксама зьяўляецца прыкметай таталітарнага грамадзтва.

Што да недзяржаўнай грамадзка-палітычнай прэсы, то на першым этапе ёй дазвалялася існаваць. Пры гэтым ажыццяўляўся пільны кантроль над зместам публікацыяў з боку дзяржаўных органаў. Тыя выданьні, якія хоць у нейкай ступені захоўвалі апазыцыйную скіраванасьць, падвяргаліся жорсткаму эканамічнаму, палітычнаму і прапагандоваму ціску. Большасьць зь іх на сёньня закрытыя – «Свабода», «Навіны», «День», «Пагоня», «Рабочы», прыпынены выхад «Белорусской деловой газеты» і яе дадатку «Для служэбнага пользования» і г. д. Газэты з малымі накладамі не ўяўляюць пагрозы для ўлады.

Такім чынам, на электронныя СМІ й друкаваныя выданьні зь вялікім накладам у спалучэньні з жорсткім кантролем над недзяржаўнымі СМІ пры мностве забяўляльных тэле- і радыёпраграмаў і выданьняў забясьпечвае неабходную ступень кантролю над інфармацыяй. Той факт, што за

апошні год-паўтара была спыненая дзейнасьць большасьці незалежных выданьняў, таксама сьведчыць аб завяршэньні ўтварэньня таталітарнай сыстэмы ўлады ў Беларусі.

Сёньня чарга за “інтэрнэтам”. Імклівы рост папулярнасьці і ўплывавасьці “інтэрнэту” як крыніцы інфармацыі й крытычная для ўплыву колькасьць карыстальнікаў абавязкова прывядзе да спробы ўладаў перакрыць беларускім карыстальнікам доступ да палітычных сайтаў.

Для таталітарнай сыстэмы характэрная дэталёна распрацаваная ідэалёгія. У Беларусі такой ідэалёгіі няма, затое ёсьць ідэалёгічная “вэртыкаль”, уведзеныя пасады палітработнікаў, у ВНУ пачынаюць выкладаць курс “Асновы ідэалёгіі беларускай дзяржавы”. Насамрэч тое, што выдаецца за ідэалёгію, зьяўляецца падборам зручных для апраўданьня беларускага таталітарызму пастулатаў, сымбаляў, лёзунгаў савецкай эпохі, часта непісьменных і бэссэнсоўных, як, напрыклад, лукашэнкаўскі гэрб і сьцяг, якія парушаюць усе каноны гэральдыкі. На пачатковым этапе, на стадыі аўтаргытарызму, адной з перашкодаў абвясчэньня ўласнай ідэалёгіі служыла адсутнасьць кіроўчай партыі, якая, як правіла, зьяўляецца ў таталітарных грамадзтвах асноўным носьбітам ідэалёгіі. Для таталітарызму ўжо неістотная адсутнасьць сыстэмы каштоўнасьцяў, якую можна было б назваць ідэалёгіяй, ці адсутнасьць кіроўчай партыі – носьбіта гэтай ідэалёгіі. Важна было аб’явіць, што адпаведнасьць ідэалёгіі будзе кантралявацца, а адступленьне ад яе – карацца. Відавочна, што суб’ектам, крыніцай і рэалізатарам гэтай “ідэалёгіі” зьяўляецца сам Лукашэнка, своеасаблівы тып арыяца, “новага чалавека”.

Яшчэ адной прыкметай таталітарызму, цесна звязанай з ідэалёгіяй зьяўляецца выбарачнае стаўленьне да гісторыі. Бо беларуская мадэль пабудаваная, як ужо гаварылася, на аскепках савецкай ідэалёгіі, то і пэрыяды гісторыі, якія папярэднічалі савецкаму, за рэдкім выключэньнем адмаўляюцца. Затое савецкае мінулае ня толькі аб’яўляецца адзінай гісторыяй беларускай дзяржавы, але і множыцца ў самым плякатным яго выглядзе: фільмы пра вайну, калгасы і ўвогуле пра СССР як прыклад для перайманьня і аднаўленьня. У Беларусі на ўзроўні масавай сьведомасьці савецкая гістарыяграфія ўспрымаецца лягчэй і больш масава, бо ўласная гісторыя Беларусі так і ня стала ў сур’ёзных маштабах прадметам вывучэньня ні ў школах, ні ў ВНУ.

Любімым заняткам таталітарнай ўлады і адной з найбольш заўважных

яе прыкметаў зьяўляецца пошук ворагаў, унутраных і вонкавых. Звычайны набор – гэта іншадумцы, замежныя дзяржавы, папярэднія кіраўніцтва краіны. Тут Лукашэнка таксама карыстаецца выпрабаванымі таталітарнымі рэцэптамі. Вораг нумар адзін унутры краіны – гэта апазыцыя, незалежныя выданні. Вонкавыя ворагі – дэмакратычныя дзяржавы, перш за ўсё заходнія, міжнародныя арганізацыі, праваабаронцы, замежныя СМІ. Асаблівасці беларускай сытуацыі ў тым, што, у адрозненне ад іншых вядомых таталітарных сістэмаў, беларуская не выкарыстоўвае нацыянальныя асновы. Таму ворагамі ў беларускай сытуацыі абвешчаюцца і носьбіты нацыянальнай культуры, нацыянальная інтэлігенцыя. Ворагамі зьяўляюцца любыя прадпрыемствы, незалежна ад поспеху іх дзейнасці, маштабаў бізнэсу. Калі не хапае сваіх, ворагамі становяцца расейскія прадпрыемствы. Гэта неабходна для падтрымання люмпенскіх настрояў у грамадстве, нянавісці да поспеху, прадухілення самастойнай сярэдняй класа.

Час ад часу, калі правалы ў эканоміцы немагчыма патлумачыць стандартным наборам ворагаў, Лукашэнка знаходзіць ворагаў унутры ўласнай сістэмы: сабатажнікі, шкоднікі, карупцыянеры. Ладзяцца публічныя разнасы ўраду, “вэртыкалі”, памочнікам з адстаўкамі і крымінальнымі справамі. Таталітарная сістэма павінна падтрымліваць напал барацьбы з шматлікімі “ворагамі”.

Таталітарнаму рэжыму неабходная таксама сістэма тэрору, масавага запалохвання, узмацнення рэпрэсіўных функцыяў спецслужбаў. У Беларусі рэпрэсіям падвяргаюцца ня толькі апазыцыя, але і прадпрыемствы, дырэктарскі корпус. Асаблівымі аб’ектамі рэпрэсіў зьяўляюцца апазыцыйныя палітыкі, журналісты, моладзь. Карыстаючыся тым, што савецкае мінулае не настолькі далёкае, што страх савецкага ўзору ўсё яшчэ прысутнічае ў масавай сьвядомасці, улада ў Беларусі падтрымлівае грамадства ў гэтым стане. Напрыклад, улады асабліва не перашкаджаюць распаўсюду інфармацыі аб зніклых палітыках, правядзенню вулічных акцыяў, прысьвечаных гэтым трагічным падзеям. Гэта якраз неабходна ўладзе для нагнятаньня атмасфэры страху ў грамадстве.

Таталітарная ўлада адмаўляе існаваньне прызнанай ці сістэмнай апазыцыі. Нягледзячы на існаваньне ў Беларусі апазыцыйных груп, у тым ліку партыяў, улады не прызнаюць канстытуцыйную законнасьць іх існаваньня, за імі права ня толькі на функцыянаваньне, але нават на альтэрнатыўную думку.

Любая апазыцыя згодна канонам таталітарызму – гэта ворагі народу, а не выказнікі інтарэсаў значнай часткі грамадства. Прызнаньне апазыцыі ў якасьці магчымага суразмоўцы, а тым больш роўнага партнёра па перамовах, азначала б прызнаньне паразы таталітарнай улады.

Вышэйзгаданых характарыстык, падаецца, цалкам дастаткова для таго, каб сьцьвярджаць, што ў Беларусі прысутнічаюць усе рысы таталітарнай сістэмы. Апроч таго, тэндэнцыі апошніх гадоў да больш жорсткага кантролю ўлады над грамадствам дазваляе зрабіць выснову, што ў Беларусі адбыўся пераход ад аўтарытарызму да таталітарызму. Ужо згаданы Х. Лінц лічыць, што таталітарызм адрозніваецца ад аўтарытарызму тым, што пры таталітарызме ліквідуюцца палітычны плюралізм і прымаюцца ўсе меры для ліквідацыі грамадзкага плюралізму. Палітычны плюралізм у Беларусі практычна знішчаны, бо ніводная незалежная палітычная група не дапушчана да кіраваньня дзяржавай і ня можа ўплываць на гэтыя працэсы.

Сярод фактараў, якія паўплывалі на пераход да таталітарызму, апроч пачатковага імкненьня Лукашэнкі да абсалютнай улады, можна адзначыць наступнае:

- 1) рэзкі спад падтрымкі Лукашэнкі ў грамадстве ўвогуле і ва ўрадавых колах у прыватнасьці, і, як вынік, неабходнае ўстанаўленьне больш жорсткай сістэмы ўлады;
- 2) неабходнасьць падаўжэньня тэрміну знаходжаньня Лукашэнкі пры ўладзе незаконным шляхам, што магчыма менавіта ў рамках таталітарнай сістэмы;
- 3) неабходнасьць больш жорсткага кантролю над інфармацыяй для хаваньня сапраўднага становішча справаў у эканоміцы.

3

Таталітарнай сістэме цесна ў рамках адной краіны. Таталітарныя правядыры сур’ёзна хварэюць на месіянізм. Лукашэнка – не выключэньне. Ён прыйшоў да ўлады на папулісцкіх лезунгах народнага заступніка і за гэтыя гады істотна пашырыў сфэру сваіх апегытаў. Не суразьмяраючы вагу Беларусі на міжнароднай арэне з сваімі амбіцыямі, Лукашэнка ў сваіх заявах заклікаў да аднаўленьня СССР, будаўніцтва “славянскага саюзу” з Расеяй і Югаславіяй, стварэньня восі Пекін–Дэлі–Масква–Менск–Тэгеран і г.д. Гэтыя заявы былі не настолькі бясскрыўднымі, як яны падаваліся на першы погляд. Ва ўсіх гэтых выпадках беларускі рэжым працаваў на дэстабіліза-

цью абстаноўкі ў суседніх краінах ці ў іншых рэгіёнах. Ён адкрыта падтрымліваў і дагэтуль падтрымлівае рэваншысцкія сілы ў Расеі. Нягледзячы на падпісаньне з Ельцыным дакумэнтаў аб саюзнай дзяржаве ў 1996–1999 гг., Лукашэнка публічна выказваўся супраць палітыкі і асобы былога прэзыдэнта Расеі. Дый сёньня, калі ў Крамлі зьявіўся больш цьвярозы погляд на беларускага кіраўніка, Лукашэнку ўдаецца навязваць Расеі сваю палітычную інтрыгу, унікаць выкананьня абавязкаў, дэзавуяваць ужо падпісаныя пагадненьні. Уся гульня з так званай саюзнай дзяржавай была задуманая толькі для таго, каб Лукашэнка мог заняць галоўныя пазыцыі ў расейскай палітыцы і праз пэўны час прэтэндаваць на пасаду прэзыдэнта Расеі ці саюзнай дзяржавы. Такія пляны захоўваюцца дагэтуль.

Агульнавядомыя таксама сувязі беларускага рэжыму з таталітарнымі й аўтарытарнымі рэжымамі ў іншых краінах.

Адна з найнебясьпечнейшых праяваў таталітарнай сыстэмы – навязлівае жаданьне мець сваю зброю масавага зьнішчэньня. Гэтым адрозьніваюцца ўсе таталітарныя дзяржавы незалежна ад памеру, геаграфіі і ўплыву. Беларускі кіраўнік увесь час вяртаецца да тэмы “звышзброі” ў сваіх публічных выступках. Некалькі гадоў таму падчас візыту ў цэнтар ядзерных дасьледаваньняў, ён найпрост казаў, што навукоўцы павінны займацца ўсімі дасьледаваньнямі, маючы на ўвазе ваенныя распрацоўкі. Зусім нядаўна ён казаў пра наяўнасьць у Беларусі асаблівай звычайнай зброі. Калі ўлічыць той факт, што Беларусь была часткай ядзернай дзяржавы СССР, у якой ішлі актыўныя працы па ядзернай, хімічнай і біялягічнай зброі, то наўрад можна лёгка ставіцца да заяваў беларускага лідэра.

4

Таталітарная сыстэма адрозьніваецца ад аўтарытарнай тым, што імкнецца да кантролю над усімі бакамі грамадзкага жыцьця і мае ў гэтым посьпех. Грамадзкія й дзяржаўныя інстытуты існуюць фармальна і ня маюць магчымасьці самастойна вырашаць пытаньне сваёй жыцьцядзейнасьці. Урад існуе як прыдатак правячай групы і не валодае правам прыняць самастойных рашэньняў. За пэрыяд, які прайшоў пасля прэзыдэнцкіх выбараў 2001 году, кіраўнічая група прыняла радыкальныя меры па ўзмацненьні татальнага кантролю над грамадствам, што і дазваляе казаць аб завяршэньні стварэньня ў Беларусі таталітарнай сыстэмы.

Практычна завяршылася фармаваньне сыстэмы ідэялягічнага кантролю,

закліканай забясьпечыць лялянасьць усіх слаёў насельніцтва да ўлады.

Быў забясьпечаны кантроль над Фэдэрацыйнай прафсаюзаў Беларусі, самай масавай прафсаюзнай арганізацыяй. Адзіны кандыдат ад апазыцыі на прэзыдэнцкіх выбарах У. Ганчарык, які ачольваў Фэдэрацыю, быў спачатку заменены на больш паслухмянага Ф. Вітко, а потым на чыноўніка адміністрацыі Л. Козіка, які сёньня зьяўляецца ініцыятарам неабмежаванага падаўжэньня знаходжаньня Лукашэнкі на пасадзе прэзыдэнта. Афіцыйныя прафсаюзы страцілі нават падабенства аўтаноміі.

Была створаная масавая моладзевая арганізацыя – Беларускі рэспубліканскі саюз моладзі (БРСМ) – падкантрольная ўладам. На студэнтаў і школьнікаў аказваецца ціск з мэтай прымусіць іх уступаць у БРСМ.

Адначасова зь ліквідацыяй апошніх незалежных выданьняў створаны дадатковыя тэлеканалы і FM-станцыі для ўзмацненьня прапагандовай працы з насельніцтвам.

Ідзе кампанія запалохваньня дырэктарскага корпусу, распачатыя сотні крымінальных справаў на рэальных эканамічных мэнэджэраў, якія здольныя праўляць хоць нейкую самастойнасьць у гаспадарчых справах.

Разгорнутая сапраўдная вайна з прадпрыемствамі, якія маглі б стаць асновай сярэдняй клясы ў рэспубліцы.

Фактычна ліквідаваныя беларускамоўныя літаратурныя выданьні, якія служылі крыніцай ня толькі беларускай гісторыі й культуры, але і альтэрнатыўным поглядам на сытуацыю ў краіне.

Прынятыя папраўкі да закона аб дэманстрацыях, згодна з якімі ў выпадку аднаразовага парушэньня могуць быць забаронены партыі.

Прызнаньне таго, што ў Беларусі завершанае будаўніцтва таталітарызму, дазволіць па-іншаму глянуць на дзеянні апазыцыі ўнутры краіны й палітыку дэмакратычных дзяржаваў адносна Беларусі.

Таталітарызм не дазваляе існаваць ні інстытутам дэмакратыі, такім як парлямэнт, ні арганізаваным структурам дэмакратычных сілаў. Напрыклад, у СССР таксама быў фармальны парлямэнт, Вярхоўны Савет, аднак ніякай ролі ў кіраваньні дзяржавай ён не адыгрываў.

У Беларусі фармальна існуюць такія арганізацыйныя формы дэмакратычнай супольнасьці, як партыі, NGO, незалежная прэса, парлямэнт. Аднак іх функцыі кантралююцца ўладай – “парлямэнт”, або ім дазваляюць дзейнічаць ў строга адведзеных параметрах – незалежная прэса, або плянамерна вядуць справу да іх ліквідацыі – партыі.

Партыйная арганізацыя апазыцыі пры таталітарнай сыстэме ўлады ў прынцыпе падаецца малаверагоднай. Таталітарызм ня можа дапусьціць арганізаванай стурктуры іншадумцаў, ды і яшчэ і прызнаць законнасьць яе існаваньня. Беларускі досьвед, на жаль, пацьвярджае гэтую тэзу, нягледзячы на наяўнасьць у партыяў магчымасьці існаваць лягальна. Улада не разглядае апазыцыйныя партыі як законныя ўтварэньні, у іх няма доступу ні да кіраваньня дзяржаваю, ні да сродкаў масавай інфармацыі вялікіх накладаў, няма магчымасьці ўплываць на законы і практыку рэгуляваньня жыцьця дзейнасьці дзяржавы. Практична ня маючы ніякіх правоў, партыі ў той самы час нясуць шматлікія абавязкі перад уладамі, невыкананьне якіх пагражае ім закрыцьцём. Адзін з такіх абавязкаў мае сапраўды езуіцкі характар: партыі абавязаныя пры рэгістрацыі ці перарэгістрацыі падаваць уладам сыліс сваіх чальцоў з падрабязным пазначэньнем анкетных дадзеных, уключна з месцам жыхарства і працы, тэлефоны і г.д. Такім чынам улады маюць магчымасьць кантраляваць кожнага чальца партыі.

Драбленьне, узнікненьне новых, больш ляяльных уладам партыяў, расколы і падзелы партыяў на групы наўрад ці абыходзяцца без удзелу адпаведных спэцыяльных службаў. Гэта, апроч іншага, сьведчыць пра тое, што пры таталітарызме партыйна арганізаваную апазыцыю лягчэй кантраляваць.

Гэтая схема дзейнічае і адносна NGO, толькі з той розьніцай, што ў адрозьненьне ад партыяў зарэгістраваныя няўрадавыя арганізацыі вымушаны проста максымальна абмяжоўваць сваю актыўнасьць для таго, каб прыцягнуць як мага меней увагі ўладаў і захаваць хоць нейкую магчымасьць для будучай дзейнасьці.

На прыкладзе беларускай сытуацыі можна прасачыць, як па меры трансфармацыі аўтарытарнага рэжыму ў таталітарны зьнішчаліся магчымасьці лягальных дзеяньняў як апазыцыйных партыяў, так і арганізаваных структураў грамадзянскай супольнасьці. З тае прычыны, што аўтарытарнаму рэжыму для ўтварэньня бачнасьці дэмакратыі нельга было адразу забараніць партыі, NGO, незалежную прэсу, то нейкі час ім дазволена было існаваць у ранейшым рэжыме. Таталітарнай сыстэме такая бачнасьць патрэбная ўсё меней, бо на сёньня магчымасьці функцыянаваньня зарэгістраваных структураў абмежаваныя да мінімуму, а ўлады стварылі сыстэму законаў і ўказаў, якія дазваляюць у любы момант забараніць іх дзейнасьць.

Варта падкрэсьліць, што сьцьверджаньне аб немагчымасьці існаваньня

зарэгістраваных палітычных ці грамадзянскіх структур ніякім чынам не падвяргае сумневу шчырасьць грамадзянскай пазыцыі чальцоў партыяў ці няўрадавых арганізацыяў. Наадварот, ахвярнасьць апазыцыйна настроеных людзей ня можа ня выклікаць павагі. Размова ідзе аб тым, каб паспрабаваць зразумець, у якіх формах і якім чынам можна арганізаваць рэальную апазыцыю таталітарнаму рэжыму, якая можа прывесці да яго зьмены.

Як падаецца, асноўным паняткам ва ўмовах таталітарызму, як, зрэшты, і аўтарытарызму становіцца супраціў. Любая дзейнасьць, накіраваная на зьмену рэжыму павінна мець характар супраціву. Існуе багаты сусьветны досьвед супраціву, які неабходна выкарыстоўваць у Беларусі: ад негвалтоўнага супраціву (найбольш поўна ён сыстэматызаваны ў працах Джына Шарпа), дзеяньняў гандыстаў – да арганізаваных масавых выступаў польскай “Салідарнасьці” ці югаслаўскага “Отпору”, якія таксама мелі негвалтоўны характар, але ўключалі элемент гатоўнасьці да прымяненьня сілы з боку ўладаў.

Прынцып супраціву, пакладзены ў аснову апазыцыйнай дзейнасьці, змога па-іншаму наладзіць працу зарэгістраваных структураў. Стане зразумелай функцыянальная задача: арганізацыя акцыяў і кампаніяў супраціву. Не дапушчаны да прыняцьця рашэньняў палітычныя і грамадзянскія структуры, якія спрабуюць дабіцца якога-небудзь дыялёгу з таталітарнай уладаю, асуджаныя выступаць з слабых пазыцыяў прасьбіта, вымушаны ісьці на ідэалігічны кампрамісы дзеля падманлівай мэты захаваньня падабенства лягальнасьці пры поўнай адсутнасьці закону ў дзяржаве. І, наадварот, арганізацыя акцыяў і кампаніяў супраціву вядзе да ўмацаваньня і пашырэньня базы апазыцыі, што ў выніку дазваляе вылучаць патрабаваньні ці нават ультыматумы ўладам. Пра гэта, у прыватнасьці, сьведчаць і досьвед польскага “круглага стала”, і “аксамітная рэвалюцыя” ў Чэхаславацчыне, і кампаніі ў Чылі, Пэру. Няправільная пастаноўка мэты – захаваньне й павелічэньне колькасьці лягальных чальцоў структураў – адводзіць ад рэальнай задачы зьмены таталітарнай улады. Прынцып жа супраціву дапамагае захаваньню структураў і стварае ўмовы для аб’яднаньня сілаў рэальнай апазыцыі. Прызнаньне таго, што менавіта супраціў, а не спроба выяўляць партыю пры адсутнасьці інстытута партыяў у беларускай таталітарнай сыстэме, якраз і дазволіць партыям знайсці сэнс свайго існаваньня і захаваць трывалую базу для будучай дзейнасьці. Сусьветны досьвед зьмены таталітарнай сыстэмы сьведчыць пра тое, што асноўнай сілай пераменаў быў цэнтар супра-

ціву, зь якога выходзілі асноўныя палітычныя партыі той ці іншай дзяржавы, але толькі пасля перамогі дэмакратыі.

Нядаўняя беларуская гісторыя пацвярджае эфэктыўнасць супраціву і неэфэктыўнасць партыйнага падыходу. Калі ўдавалася арганізаваць непартыйны супраціў (падкрэсьлім, з удзелам партыяў), напрыклад, кампанію байкоту парламэнцкіх выбараў 2000 году ці Маршы Свабоды (Новая хваля) 1999—2000 гг., ці моладзевыя акцыі 2001—2002 гадоў, моладзевую кампанію ў час прэзыдэнцкіх выбараў 2001 году, то былі поспехі. Калі партыі пачыналі выдзяляць ролю асобнай партыі, гэта прыводзіла да няўдачаў і расколу. Раскол адбыўся ў 1999 г. у БНФ, калі лідэр Фронту заняў асобую пазыцыю, адрозную ад усіх дэмакратычных сілаў; у БСДП НГ, калі кіраўніцтва партыі заняло партыйную пазыцыю на парламэнцкіх выбарах 2000 г., у іншых дробных партыях.

Ніводная з рэальных сёння ў Беларусі партыяў ня можа пахваліцца павелічэннем колькасці сваіх сяброў, у той час як акцыі супраціву дазваляюць прыцягваць актывістаў, якія адышлі ад партыйнага жыцця.

Яшчэ адзін прынцып важны для поспеху дэмакратычных сілаў: барацьба з таталітарызмам як з сістэмай. Іншымі словамі, спробы змяніць асобныя элементы сістэмы асуджаныя на няўдачу. Досьвед беларускай сытуацыі пацвярджае гэтае сьцьверджаньне. Намаганьні партыяў і грамадзкіх арганізацыяў па зьмене выбарчага заканадаўства, законаў аб дэманстрацыях, рэгуляваньня дзейнасьці СМІ, спробы дабіцца справядлівасьці ў залежнай ад уладаў судовай сістэме, дзеля якіх палітычныя і грамадзкія арганізацыі дэманстравалі гатоўнасць прызнаць законнасць незаконных органаў улады і такім чынам легалізаваць усю сістэму, прыводзілі толькі да пагаршэньня становішча дэмакратычных сілаў, нарошчваньня рэпрэсіяў з боку ўладаў, расколам у цэнтрах апазыцыі. За кожным дзеяньнем дэмакратычных сілаў павінна стаяць непрызнаньне таталітарнай сістэмы і арганізацыя супраціву гэтай сістэме. Толькі гэта можа дазволіць дабіцца канчатковага выніку.

І, наадварот, намаганьні па зьмене асобных элементаў сістэмы могуць прывесці да легалізацыі сістэмы ўвогуле. Напрыклад, ужо сёння ўлады могуць казаць аб прызнаньні апазыцыі сваіх неканстытуцыйных дзеяньняў і існаваньня незаконных органаў, бо асобныя палітычныя структуры, якія заяўлялі аб непрызнаньні канстытуцыйнага перавароту 1996 году, апелююць да гэтых органаў у сваіх дакумэнтах.

Вельмі важным для разуменьня магчымасьцяў дэмакратычных сілаў у Беларусі зьяўляецца ўсьведамленьне значэньня вонкавага фактару. Уласцівасьці таталітарызму, вытанчаныя мэтадаў утрыманьня ўлады такія, што пры адсутнасьці сур'ёзнага вонкавага ціску дэмакратычныя сілы ўнутры краіны проста ня маюць магчымасьцяў змяніць сістэму ўлады. Ня будзем браць прыклады экстрэмальнага ціску – Югаславію і Ірак – хоць і яны ўкладваюцца ў мадэль дэмакратызацыі. Можна згадаць нядаўнія дэмакратычныя рэвалюцыі ва Ўсходняй Эўропе. Усе яны адбываліся толькі дзякуючы наяўнасьці вонкавых фактараў. Ціск Захаду, перш за ўсё ЗША, прывёў да знікненьня савецкай таталітарнай дзяржавы і разбурэньня ўсяго лягеру таталітарных рэжымаў Ўсходняе Эўропы. Б. Ельцын у СССР, В. Гавэл у ЧССР, Л. Валенса ў Польшчы ня мелі б шанцаў, каб ня ціск Захаду. Бо ні Венгерскія падзеі 1956 году, ні выступленьні студэнтаў і рабочых у Польшчы ў 60-я і 70-я гады, ні Пражская вясна 1968 году не прывялі б да падзеньня таталітарызму менавіта таму, што савецкая сістэма супрацьстаяла вонкаваму ўплыву ажно да ўжываньня сілы.

Беларусь не завяршыла сваю рэвалюцыю пачатку 90-х і сёння аказалася па-за зонай дзеяньня тых працэсаў, якія назіраліся ў той час. Хваля дэмакратызацыі тых гадоў прайшла і прынесла з сабой дэмакратычныя зьмены ва ўсіх суседніх зь Беларуссю краінах. Беларуская намэнклятура вытрымала гэтую хвалю, выстаяла і вылучыла сваім лідэрам аўтарытарнага палітыка, які дастаткова паспяхова пабудоваў у Беларусі таталітарную сістэму.

Сёння тых умоваў, калі Беларусь знаходзілася ў цэнтры дэмакратычных працэсаў, ужо ня будзе. Нягледзячы на прыхільнасць заходніх суседзяў да прынцыпаў дэмакратыі, іх надзённыя інтарэсы ляжаць у іншай плоскасці, чым дапамога суседняй краіне, якая адстала ад гэтых працэсаў. Яны занятыя ўмацаваньнем і разьвіцьцём дэмакратыі ў сваіх дзяржавах, уступленьнем у дэмакратычныя альянсы, удзелам у міжнародных стасунках дэмакратычных дзяржаваў. Гэтыя дзяржавы могуць дапамагчы перадачай свайго досьведу, пэўнай падтрымкай на міжнароднай арэне, аднак самі ня могуць арганізаваць ціск на таталітарную сістэму, які павінен прывесці да яе зьмены.

Такім чынам, адказнасьць за зьмену таталітарызму ў Беларусі ляжыць у

большай ступені на “старых” дэмакратыях Захаду, якія мусяць зразумець, што адбываецца ў Беларусі, і паставіць інтарэсы дэмакратыі вышэй за эканамічныя выгады.

Непаслядоўнасьць Захаду ў адстойваньні ў Беларусі сваіх прынцыпаў заслугоўвае асобнай размовы. Абмяжуемца толькі некалькімі прыкладамі.

Працягваюцца спробы ўгаварыць таталітарны рэжым «добра сябе паводзіць». Асабліва цынічна выглядаюць спробы абмяняць зьмякчэньне пакараньня пэўным палітычным вязьням на прызнаньне рэжыму, што непазбежна прывядзе да большай колькасьці “вязьняў сумленьня”.

Рада Эўропы гатовая абмяняць мараторый на сьмяротнае пакараньне (а хто ва ўмовах таталітарызму зможа гэта кантраляваць?) ці ўвядзеньне пасады омбудсмена (ва ўмовах таталітарызму, цалкам падкантрольнага ўладам) на прызнаньне беларускага рэжыму.

Зьявілася тэза аб тым, што “ізаляцыя Беларусі не ідзе на карысьць народу”, які служыць для апраўданьня пашырэння гандлёва-эканамічных сувязяў з таталітарным рэжымам.

На карысьць сваім адносінам з Расеяй заходнія дзяржавы гатовыя залюшчваць вочы на тое, што адбываецца ў Беларусі.

Унутры Беларусі заходнія дзяржавы прынялі гульню ў партыі, якую вядзе таталітарны рэжым, і сталі ўспрымаць як сваіх дэмакратычных партнэраў многія партыі, якія ніякага дачыненьня да дэмакратычных сілаў ня маюць. У выніку паступова дэмакратычныя партыі, такія як БНФ і АГП, аказаліся прыроўненыя да партыяў зь няпэўнай пазыцыяй і, апроч таго, у меншасьці сярод іх. Гэта прыводзіць да размыцьця й расколу паслядоўна дэмакратычных сілаў, нараджае безсэнсоўную канкурэнцыю паміж дэмакратамі і ляялістамі і адцягвае ўвагу ад прынцыповых задачаў рэалізацыі правоў чалавека: альтэрнатыўнай інфармацыі, права на жыцьцё, спыненьня палітычных перасьледаў.

У той самы час таталітарны рэжым ня толькі не зьбіраецца прыслухавацца да мяккіх парадаў зьмяніць свае паводзіны, але і дэманструе гатоўнасьць прымаць жорсткія меры, у тым ліку і адносна Захаду. Практычна без наступстваў засталася забойства двух амэрыканскіх аэранаўтаў на паветраных шарах у 1996 годзе, грубая высылка заходніх амбасадараў зь іх рэзыдэнцыяў у 1998 годзе, сталыя абвінавачваньні заходніх дыпляматаў у шпіянажы, высылка зь Беларусі ўсіх заходніх фондаў, пачынаючы з Фонду Сораса ў 1997 годзе, выцсканьне з краіны місіі АБСЭ ў 2002 годзе (больш

за тое, АБСЭ пайшла на саступкі таталітарнаму рэжыму, калі прыняла пусты мандат). Усё гэта ў спалучэньні з ускоснай, а часам прамой эканамічнай дапамогай працуе толькі на ўмацаваньне таталітарнага рэжыму ў Беларусі.

***

Як згадвалася вышэй, ня ўсе клясычныя прыкметы таталітарызму ХХ ст. прысутнічаюць у беларускай сытуацыі, аднак гэта не мяняе сутнасьці створанай сыстэмы. Адсутнасьць адзінай масавай партыі пры ўладзе не мяняе сутнасьці маністычнай улады, а ў чымсьці нават спрашчае ажыццяўленьне ўладных функцыяў і дазваляе цалкам ігнараваць інстытут партыяў. Адносна просты доступ да інфармацыі, праз “інтэрнэт” ці замежныя каналы, не азначае даступнасьць альтэрнатыўнай інфармацыі па эканамічных і тэхнічных прычынах. Магчымасьць адносна вольна пакідаць краіну і вяртацца ў яе ня сьведчыць пра нейкія свабоды. Як аказалася, адносна свабодны выезд за мяжу не пагражае існаваньню таталітарнай сыстэмы ўнутры краіны і ў пэўнай ступені дапамагае без асаблівага шуму пазбаўляцца ад апанэнтаў рэжыму, што эмігруюць на Запад. Той факт, што ў адрозьненьне ад большасьці таталітарных рэжымаў Лукашэнка адмовіўся ад нацыяналізму, не зьяўляецца новаўвядзеньнем. Згадаем, што грузін Сталін таксама будаваў таталітарную дзяржаву на аснове расейскага патрыятызму.

Магчыма, такое новае працэнтаваньне элементаў таталітарызму беларускім рэжымам і зьяўляецца яго ўнёскам у стварэньне сыстэмы нэататалітарызму.

У Беларусі таталітарная сыстэма знаходзіцца на пачатковым этапе свайго разьвіцьця, што азначае як тое, што зь ёй яшчэ можна справіцца адносна проста, як і тое, што яна дастаткова хутка можа перайсьці ў наступную фазу: масавы тэрор, надзвычайнае становішча, ваенныя мэтады кіраваньня краінай. Для гэтага існуе “заканадаўчая” база, у поўнай гатоўнасьці знаходзіцца рэпрэсіўны апарат. У Беларусі сёньня паліцэйскія сілы, спэцслужбы амаль у два разы пераўзыходзяць колькасьць войска. На ўсіх галоўных пасадах у сілавых міністэрствах знаходзяцца асобы, якія раней служылі ў асабістай ахове Лукашэнка – генэральны пракурор, міністар унутраных справаў, сакратар рады бясьпекі – самыя адданыя правадыру людзі.

Тут звычайна ідуць высновы і рэкамендацыі аўтара, даюцца адказы на пытаньне “што рабіць?”. Аднак у дадзеным выпадку іх ня будзе. Па-першае, таму, што гэта супярэчыла б сьцьверджаньню аб тым, што ў Беларусі

ўтварылася сыстэма таталітарнай улады. Бо пры таталітарнай уладзе шляхі яе зьменаў адкрыта не абмяркоўваюцца. Па-другое, таму, што мэтай дадзенага матэрыялу зьяўляецца запрашэньне да практычнага аналізу сытуацыі, у выніку якога высновы становяцца відавочнымі самі па сабе.

Змест

Да чытачоў	3
<i>Валянцін Голубеў</i> . Беларуска-расійскія адносіны: гістарычны вопыт і новыя падыходы	5
<i>Юрый Хадыка</i> . Савецкі каляніялізм і постсавецкі каляніялізм сындрым у люстэрку чалавечага фактару	23
<i>Віктор Чернов</i> . Ницета идеологии, или Идеология ницеты	30
<i>Вячеслав Бобрович</i> . Государственная идеология: pro et contra	58
<i>Андрэй Саньнікаў</i> . Беларускі таталітарызм – рэальнасьць	72

Філаматы

Бюлетэнь
Рэспубліканскага
грамадскага
аб'яднання
«Таварыства
аматараў
ведаў (філаматаў)»

№ 3(6)
2003

Філаматы

Бюлетэнь Рэспубліканскага грамадскага аб'яднання
«Таварыства аматараў ведаў (філаматаў)»

Выдаецца з красавіка 1999 года.
Для ўнутранага карыстання ў грамадскай арганізацыі.
Распаўсюджваецца бясплатна.
Галоўны рэдактар Юрый Хадыка
Макет Зміцера Коласа

Падпісана да друку 24.10.2003. Фармат 62x84 1/16. Гарнітура Гарамонд.
Друк рызаграфічны. Ум. друк. арк. 4,67. Наклад 299 асобнікаў. Заказ 2407.

Адрас рэдакцыі: 220012 Мінск, вул. Талбухіна, 17–16. Тэл./факс (017) 266-07-97

Надрукавана з арыгінал-макета заказчыка ў друкарні
УП «Ходр» ГА БелТІЗ, 220013, Мінск, вул. Вызвалення, 9.
Ліцэнзія ЛПІ № 91 ад 12.12.02 г.